

KORUNK

KORSZAKVÁLTÁS MEZŐGAZDA-
SÁGUNKBAN • REMÉNYEN TÚLI
REMÉNY • BARTÓK EGYIK EL-
FELEJTETT MUNKATÁRSÁRÓL •
KORUNK-DÉLELŐTTÖK: MELIUS
NÉGYSZÁZ ÉVES HERBÁRIUMÁ-
NAK ÚJ KIADÁSÁRÓL • KISS
JÁNOS NOVELLÁJA, LÁSZLÓFFY
CSABA ÉS NICHITA STĂNESCU
VERSEI • KÖRNYEZETVÉDELEM
ÉS MARXI HUMANIZMUS • TA-
NÁCSZTALAN A RIPORTER... •
VÍGSZÍNHÁZI VÁLTOZÁSOK • •

1979 • 4

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXVIII. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM • 1979. APRILIS

- FURDEK MÁTYÁS—PÉTER GYÖRGY • Korszakváltás mezőgazdaságunkban 233
GÁLL ERNŐ • Reményen túli remény 237
NAGY G. KÁROLY • Környezetvédelem és marxizmus 250
BALOGH EDGÁR • Ép bõrrel, magvaszakadás nélkül 255
NICHITA STĂNESCU • Finish, Lakodalmi köszöntõ, Ünarckép, Hieroglif (versek,
Ritoók János fordításai) 258
CSEKE PÉTER • Tanácstalan a riporter... 259
MIHAIL BAHTYIN—VALENTYIN VOLOSINOV • Idegen nyelv, anyanyelv,
nyelvi öntudat II. (Könczöl Csaba fordítása) 262

KORUNK-DÉLELÕTTÖK

- VERESS ZOLTÁN • Kedves Barátaink! (Négyszáz éves füvészkönyv — és mai
jelentése) 268
NAGY GÉZA • Melius négy száz éves Herbáriumának új kiadása (Négyszáz éves
füvészkönyv — és mai jelentése) 269
SZABÓ ATTILA • Tisztelt Hallgatóság! Kedves Barátaink! (Négyszáz éves fü-
vészkönyv — és mai jelentése) 272
LÁSZLÓFFY CSABA • Egy találkozás emlékére (vers) 274
KÁNTOR LAJOS • Vígyszínházi változások (Utak, eszmék, viták) 275
KISS JÁNOS • A mosoly (Korunk prózája) 279

JEGYZETEK

- *** Egy az elsők közül 286
HERÉDI GUSZTÁV • Véleményem szerint... 286
SZABÓ ILONA • Kell a törődés 289
MÓZES TERÉZ • „Hogy tovább tudjak élni“ 289
KÁNTOR LAJOS • „Átugrottunk valamely árkot“ 291

DOKUMENTUMOK

- LÁSZLÓ FERENC • Egy elfelejtett Bartók-munkatárs: Constantin Pavel 292

ÉLÕ TÖRTÉNELEM

- BODOR ANDRÁS • Burebista egységes, központosított állama II. (Az írott törté-
neti források) 298

SZEMLE

- FODOR SÁNDOR • Ünéletírás — irodalmi esemény (Szubjektív jegyzet egy szub-
jektív műfajú könyvrõl) 302
BORCSA JÁNOS • Szólni — „vershullás idején“ 304
MURVAI OLGA • A nyelvi szépség matematikája 306
G. E. • Aniszi Kálmán: A filozófia mûhelyében (Könyvrõl könyvre) 307
K. L. • Latinovits Zoltán: Verset mondok (Könyvrõl könyvre) 308

LÁTÓHATÁR

- B. F.: Miért írának kritikát (Igaz Szó); Era socialistă, Time, Sportul

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

- Beczásy Antal, Cseh Gusztáv, Fekete József, Macskássy József, Nicolae Maniu,
Mengyán András, Simon Sándor, Törös Gábor

KORUNK

ALAPITOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztõ: Gaál Ernõ • Fõszerkesztõ-helyettes: Rácz Gyõzõ

Felelõs titkár: Ritoók János

Szerkesztõség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (fõszerkesztõ); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztõk).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, cásuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Korszakváltás mezőgazdaságunkban

Az ipar és a mezőgazdaság szorosabb integrálódása s az új szervezési és vezetési keret, az egységes agráripari tanácsok létrehozása mezőgazdaságunk fejlődése új szakaszának felel meg. A népgazdaság valamennyi termelési ágának arányos, kiegyensúlyozott növekedése keretében az elmúlt években a mezőgazdaság is mélyreható változásokon ment át. A párt következetes iparfejlesztési politikájával arra törekedett, hogy megfelelő feltételeket teremtsen a mezőgazdaság belterjes fejlődésében fontos szerepet játszó műszaki-anyagi alap létrehozásához.

A mezőgazdasági termelés fejlődése tulajdonképpen nem más, mint annak a módnak az alakulása, ahogyan termékeit előállítja. A fejlődés nyomán a mezőgazdasági termelés tényezőinek — a földnek, a munkaerőnek (az eleven munkának) és a technikának (a holt munkának) — az összetétele változik meg. A termelőerők adta lehetőségek között a tudományos-technikai haladás, a munkaerőhelyzet, a beruházási lehetőségek aránya és helyzete ugyanis állandóan alakul.

A mezőgazdaság mai állapotára a termelőerők (a termelőeszközök és a munkaerő) arányainak nem az állandósága, hanem a rendszeres eltolódása a jellemző — a technika javára. Ez a tendencia kiváltképp a földművelés és az állattenyésztés iparosításában érvényesül, s emiatt az eszközöknek és a munkaerőnek egymáshoz, valamint a földhöz való viszonya is megváltozik. Mivel állandóan és egyre gyorsabb ütemben nő a termelőeszközök részaránya, a munkaerő meg csökken, lényegesen emelkedik az egy munkaerőre és területegységre eső termelőeszközök mennyisége, javul a föld és az eleven munka kihasználásának hatékonysága. A termelőeszközök esetében ez csak akkor következik be, ha a területegységre eső termelés gyorsabban növekszik, mint ahogy ezek az eszközök gyarapodnak, vagyis ha a termelés növekedése gyorsabb, mint a területegységre eső termelőeszközök koncentrációjának üteme. Ebben az esetben ugyanis az eleven munka mennyisége gyorsabban csökken, mint ahogy a holt munka mennyisége emelkedik. Ezért kevesebb összmunkával állítanak elő ugyanannyi mezőgazdasági terméket.

Ha viszont az eleven munkát csupán holt munkával, az emberek erőfeszítését gépekkel pótoljuk, akkor az összmunka-mennyiség nem változik, s ennek következtében a társadalmi munka hatékonysága sem nő a mezőgazdaságban.

A mezőgazdasági termelés korszerűsítésének egyik nagy dilemmája, hogy a terület (a föld), avagy a munka termelékenységét növelje-e? Ez utóbbin belül pedig vajon az eleven, vagy a holt munka termelékenységét? Mindez persze a már vázolt három elem kombinációjának függvénye. A kombinációkat történelmi perspektívában nézve, a mezőgazdasági termelés három típusát ismerjük fel: 1. a hagyományos; 2. a gyorsan fejlődő, belterjessé váló; 3. az iparszerű. A tradicionális termelés esetében a föld és az eleven munka kombinációja volt a két döntő elem, a technika csak alacsony szinten jelentkezett. Állati igaerő (a mezőgazdaság által termelt energia) és az eleven munka nagy részaránya jellemezte ezt a típusú gazdálkodást.

Az iparosítás és az urbanizáció a mezőgazdaságot — ezt az őstermelést — kimozdítja évezredek állapotából, és gyors, gyökeres átalakulásra kényszeríti. Az iparosítással elkezdődik a belterjes mezőgazdaságra való áttérés történelmi időszaka.

Az ipar új elvárásainak jellemző vonása az, hogy a mezőgazdasági termelést lényegesen növelni kell, de úgy, hogy egyben: a) munkaerőt szabadítson fel a fejlődő ipar és az iparral szorosan összefüggő ágak számára; b) földet szabadítson fel a terjeszkedő ipar és a vele együtt járó városiasodás részére; c) olcsóbban termeljen, növelje a társadalmi munka hatékonyságának fokát is. A belterjesebbé váló mezőgazdaság ezeknek úgy próbál eleget tenni, hogy az ipar egyre több termelőeszközt állít elő a mezőgazdaság számára, emelkedik a területegységre és az eleven munkára jutó technikai berendezés mennyisége (gépesítés, öntözés, villamosítás, kemizálás stb.). De a területegységre eső felszerelés mennyisége és az eleven munkára jutó mennyisége nem egyformán nő. Mivel az eleven munkát gépi munkával pótoljuk, s ennek eredményeképpen a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő csökken, az eleven munkára jutó eszközhányad gyorsabban nő, mint a területegységre eső mennyiség. Ez viszont az esetek többségében azt vonja maga után, hogy az eleven munka termelékenysége lassabban emelkedik, mint az eleven munkára eső termelőeszközök mennyisége, vagyis mint ahogy az eleven munka technikai

felszereltsége javul. Emiatt aztán romlik az összmunka termelékenységé, mivel az eleven munka termelékenységnövekedése nem tudja ellensúlyozni a holt munka csökkenő termelékenységét. A gazdasági tevékenység határfoka a mezőgazdaságban romlik. A belterjes mezőgazdaságra jellemző, hogy a termelés költségei legtöbbször gyorsabban növekednek, mint a termelés értéke, mivel a területegységre (például egy hektárra) eső társadalmi összmunka-ráfordítás gyorsabban nő a területegységre eső termeléshez képest. Ennek következményeként a termelés társadalmi termelékenységének hatékonysága csökkenő tendenciájú lesz. Úgy tetszik, hogy a mezőgazdasági termelés jelentős növelése, a mezőgazdasági munka társadalmi körülményeinek gyökeres átalakítása csak a hatékonyság elég hosszú időn át elhúzódó romlásának árán érhető el. És ez nem véletlenszerű, minthogy a belterjes fejlesztés eszközigényes, nagy beruházásokat tesz szükségessé. Az is igaz, hogy sok esetben a hatékonyság romlásának szubjektív okai is vannak, például ésszerűtlen eszköz- és anyag-gazdálkodás. Amennyiben a hatékonyság romlása a gazdálkodásban mutatkozó fogyatékokból ered, ezek kiküszöbölésével csökkenteni lehet a határfok romlását, de teljesen megszüntetni nem. A hatékonyság romlása nehézségeket okoz az egész mezőgazdaságnak, fékezi a jövedelem növekedését. Nem véletlen, hogy erre az időszakra esik a tőkésországokban a kisparaszti gazdaságok eltűnésének és a föld koncentrációjának korszaka.

A belterjes fejlesztés e paradoxonjából a kivezető út az lenne, ha a termelés növekedésének és a területegységre eső termelőeszközök koncentrációjának üteme egymással megegyezne, sőt ha lehetne, a termelés gyorsabb ütemben gyarapodna. De ez a belterjes fejlesztés körülményei között nehezen oldható meg, ha egyáltalán megoldható.

A paradoxon kiküszöbölése érdekében a mezőgazdasági termelés már említett három alapfeltételének újrakombinálására van szükség, mégpedig úgy, hogy a föld (mint természeti tényező) szerepét kell növelni, illetve a növények és állatok biológiai teljesítőképességének lemaradását kell megszüntetni. Ezért a belterjesség biológiai oldala kerül előtérbe. A tudományos kutatások segítségével jelentősen növelni kell a biológiai teljesítőképességet, vagyis azt, hogy a növények és az állatok magasabb határfokkal értékesítsék a rendelkezésre álló feltételeket. A megnövekedett biológiai teljesítőképességet azután maradéktalanul ki is kell használni. De a biológiai teljesítőképesség fejlesztését és átalakítását már csak a mezőgazdasági termelés iparszerűvé válásával lehet megoldani, vagyis a gépesítés, automatizálás, kemizálás, villamosítás, öntözés és a biológiai fejlesztés egységes rendszerébe foglalásával.

A mezőgazdasági termelés alapvető biológiai törvényeken alapul. Ennyiben megváltoztathatatlan. Ezen belül azonban sok tényező másként egyeztethető, mint haidanában. A hozamok és hatékonyságuk alapvetően megváltozhatnak, és meg is változnak.

A termelőerők fejlődése, a tudományos haladás nyomán az élő természet folyamataiba való emberi beavatkozás olyan átfogó és mélyreható lett, az ember gyártotta eszközök sokasága oly sokba került, hogy manapság már nem engedjük meg, hogy a mezőgazdaságot a korábbi kétfős vonalú tevékenységnek tekintsék, amelyben az egyik oldalon a természet, a másikon pedig az emberi munka halad.

Az iparosítás hatása nem merül ki ennyiben. Az ipar a mezőgazdaságból mint őstermelésből egyre-másra leválasztja a különböző tevékenységeket, és azokat gépesített, nagyüzemi termelés szintjén üzi. Az élelmiszeripar kifejlődése folytán a szállítás és tárolás, valamint a forgalombahozatal is kiválik a mezőgazdaságból, amely egyre inkább az iparnak termel, a termékek nagy része ipari feldolgozás útján kerül a fogyasztóhoz, másrészt egyre több anyagot, gépet és energiát kap az ipartól. A mezőgazdaság az élelmiszertermelés láncában csupán egy láncszemmé zsugorodik.

Az ipar fejlődésének hatására a mezőgazdasági vállalatok mind több ipari eredetű eszközt, módszert, eljárást és kapcsolatot építenek be gazdálkodásukba. A mezőgazdaság a fejlődésnek olyan szakaszába jut, mikor a saját fejlődéséhez szükséges eszközöket — amelyeknek nagy része technikai — már nem önmaga teremti meg, alakítja ki, ahogy az iparosítás előtti mezőgazdaságra jellemző volt, hanem az ipar. A földön kívül szinte minden termelőeszközét az ipartól vásárolja. Ezért a mezőgazdaság fejlődése ezek után nagyrészt az ipartól függ. Az ipari elemek sokféle mértékben és módon, eltérő eredményeket idézve elő tűnnek föl a mezőgazdaságban. Megjelenésük különböző erősségű és irányú, az élelmiszertermelés egészébe beépülnek. Ennek főbb láncszemei: a) a termelőeszközök előállítás és javítása; b) a termelőeszközök forgalma; c) a termelés; d) a termékek forgalma; e) az élelmiszertárolás és -feldolgozás; f) az élelmiszeripari termékek forgalomba hozatala. Ezekbe a láncszemekbe az ipari elemek gyorsabban vagy lassabban, kisebb vagy nagyobb mér-

tékben, eredményesebben vagy kevésbé hatékonyan hatolnak be. E folyamat következtében a mezőgazdaság növekvő mértékben iparszerű, szakosított, tömegtermelésre való átalakulása objektív történelmi folyamat.

Akárcsak a tőkés iparnak, a tőkés mezőgazdaságnak is három szakasza van: kézműves, manufakturális és gyárszerű termelés. „A tőkés termelési mód — állapítja meg Marx — olyan régebbi termelési módokból fejlődik ki, amelyekben a termelési eszközök *valójában* vagy *jogilag* magának a földművesnek a tulajdonában vannak, egyszerűen a kézműves módon üzött mezőgazdaság a kiindulópont.” (Marx: *A tőke* III. Budapest, 1961. 651.) A fejlődés második szakaszára utalva Lenin a következőket írja: „A mai mezőgazdaság [a század eleji] általános technikai színvonalából, sőt talán gazdasági rendszerét tekintve is közelebb áll az ipar fejlődésének ahhoz a szakaszához, amelyet Marx »manufaktúrának« nevezett. [...] Ezek amellet szólnak, hogy a mezőgazdaság még nem érte el a marxi értelemben vett igazi »gépesített nagyipar« fokát.” (V. I. Lenin *Összes művei* V. Budapest, 1961. 139.)

A termelőerők fejlődésével, a társadalmi munkamegosztás elmélyülésével az ipar és a mezőgazdaság kezdetben inkább szétválik, a szakosodás mindkét ágazatban soha nem ismert szintre emelkedik. A termelőerők további fejlődése érdekében azonban elkerülhetetlenné válik az ipar és a mezőgazdaság integrációja, összefonódása: „A mezőgazdaság területén, a nagyipar a legforradalmibb annyiban, hogy [...] a legmaradibb és legészterülenebb üzem helyébe a tudomány tudatos, technológiai alkalmazása lép. A tőkés termelési mód kiteljesíti a mezőgazdaság és ipar eredeti családi kötelékeinek szétépítését. Egyúttal azonban megteremti az anyagi előfeltételeit egy új, magasabb szintézéshez a mezőgazdaság és az ipar egyesülésének elintézetesen kidolgozott alakjuk alapján.” (Marx: *A tőke* I. Budapest, 1961. 470.)

A mezőgazdaságban végbemenő tudományos-műszaki forradalom immár nemcsak a gépesítés, a kemizálás és a biológia területére korlátozódik, hatóköre kiterjed a munka tudományos megszervezésére is. Ez utóbbi mindenekelőtt a mezőgazdaság integrációjára és a vele együtt járó szervezési formákra, módszerekre vonatkozik. Integráción a szakirodalom több résznek, gazdasági ágának vagy gazdasági egységnek az egységes rendszerben való egyesülését érti. Az integrálódás révén megvalósuló gazdasági folyamat jelentős kihatással van a különböző termelési ágak vagy egységek kedvező alakulására, összhangjára és hatékonyságára.

Országunk mezőgazdaságában az integráció a szövetkezetesítéssel kezdődött el horizontális szinten, amikor is a régi gazdasági típus felbomlott, és a kisparaszti gazdaságok egységes szocialista nagyüzemekbe tömörültek. Megfelelő, korszerű műszaki alap nélkül eleinte a mezőgazdasági termelőszövetkezetek is több irányú termelőtevékenységet folytattak, még mindig megmaradt önellátó szerepük, és csak részben termeltek a piacnak. A mezőgazdasági nagyüzemi termelés szakosodása és az ipari jellegű technológiák meghonosodása csak később következett be a szövetkezetközi s az állami és szövetkezeti társult gazdasági egységek létrejöttével, amelyek közös beruházás révén szakosított, nagyhozamú gazdasági egységekké alakultak, és kizárólag eladásra, a belső és a külső piac részére termeltek. Ezzel a horizontális integráció magasabb szintre emelkedett, és hatékonyabbá vált. Joggal állapítja meg Nicolae Ceausescu elvtárs az iparszerűen üzött mezőgazdasági egységekről, hogy „az eddigi tapasztalataink jók. A szövetkezetközi tanácsok valóban bebizonyították, hogy a mezőgazdasági egységek közötti szorosabb kooperáció jelentős tényezője a mezőgazdasági feladatok teljesítésének.” (Nicolae Ceausescu: *Beszéd a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának 1979. február elsejei plénumán*, Előre, 1979. február 4.)

Ugyanebben a folyamatban a mezőgazdaságnak termelő iparágak (gépgyártás, vegyipar stb.) és az élelmiszeripar közreveszik a mezőgazdaságot, és együttvéve egységes láncot alkotnak. Ez a kapcsolat viszont vertikális integrációt fejez ki, amelynek révén a mezőgazdaság láncszemszerűen kapcsolódik a társadalmi munkamegosztás rendszerébe, a vele összefüggő gazdasági ágakhoz. Ebben az értelemben mezőgazdaság helyett esetleg található kialakuló élelmiszer-gazdálkodásról beszélünk, amely egyre inkább agráripari komplexumokban áll össze.

Makroökonómiai szinten az ipar és a mezőgazdaság integrációjának megfelelő szervezési keret nálunk már évekkel ezelőtt kezdett kialakulni, amikor a földművelési és élelmiszeripari tárca egységes minisztériumba vonták össze. Ezzel megteremtődött az élelmiszeripar és a mezőgazdaság integrálódásának állami egybehangoló szerve. A minisztériumon belül az élelmiszeripar csupán főosztályként működött. Emiatt a mezőgazdaság és az élelmiszeripar integrációja csak névlegesen, de nem ténylegesen valósult meg. A Központi Bizottság februári plenáris ülésének határozata a mezőgazdaság és az élelmiszeripar vezetésének, megszervezésének és tervezésének tökéletesítésére irányuló intézkedése keretében a Mezőgazdasági és Élel-

miszeripari Minisztérium említett főosztálya átalakul a mezőgazdasági termelés iparosítási főosztályává. Feladata megvalósítani, hogy az alárendelt fővállalatok és egységek biztosítsák egyrészt a szükséges nyersanyagforrásokat, másrészt azok magas fokú hasznosítását, jó minőségű termékek előállítását. Az ide tartozó feladatokat a határozat a húsipari, tejipari, cukorrépa-termesztési fővállalatokra külön-külön részletezi. Az élelmiszer-gazdálkodásban az élelmiszeripart ezáltal integráló pólusként értelmezhetjük, amely jelentős kihatással van a földművelés iparosítására.

A mezőgazdaság szervezési kerete eddig túlságosan felaprózta a termelés növelésének feltételeit. A mezőgazdaság állami és szövetkezeti szektorra való felosztása megfelelt egy bizonyos fejlődési szakasznak, és fontos szerepet játszott a termelés növelésében. Ez a felosztás azoknak a feltételeknek felelt meg, amikor nem rendelkezünk megfelelő mennyiségű gépi és vegyi eszközzel, sem kellő számú szakemberrel. Ma a mezőgazdaság viszont más képet mutat; fejlődési színvonala a szervezés, gépesítés és kemizálás terén erőteljesen közel hozta egymáshoz a két mezőgazdasági ágazatot. Ezért a régi szervezési forma már elavult, nem biztosít sem műszaki, sem gazdasági szakvezetést.

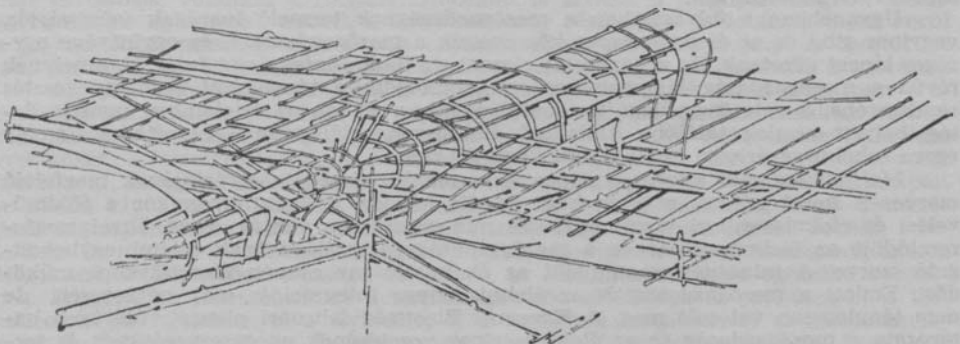
A függőleges integráció területi profilban is meg kell hogy valósuljon. Ez az integrációs folyamat különböző homogén vagy heterogén jellegű gazdasági egységek tevékenységét egyesíti. Nálunk ez az egység az agráripari komplexum. Az említett pártplénum határozata értelmében döntő fontosságot kap az integrálódásnak megfelelő tervezés egységesítése. Ez tette szükségessé az egységes állami és szövetkezeti agráripari tanácsok létrehozását.

Az agráripari tanács magába foglalja a gépállomást, a termelőszövetkezeteket, az állami gazdaságokat, a szövetkezetközi gazdasági társulásokat, a termelőszövetkezetek és az állami egységek, illetve a fogyasztási szövetkezeti egységek közötti gazdasági társulásokat, a kutató-, oktatási és olyan ipari egységeket, amelyek mezőgazdasági terméket dolgoznak föl. Az agráripari tanács keretében a gépállomás alapvető szerepet tölt be a mezőgazdasági termelőegységek integrálódásában, főleg a műszaki-anyagi ellátás viszonylatában. Éppen ezért ezeket a gépállomásokat integrációs pólusnak tekinthetjük területi vonatkozásban.

Az agráripari tanács alapvető feladata lesz, hogy a körzetéhez tartozó övezetben egyenlő feltételeket hozzon létre a gépesítés, kemizálás, a jó minőségű magvakkal való ellátás terén, biztosítsa a mezőgazdasági termelés szakosítását, koncentrációját és integrációját. A tanácshoz tartozó gazdasági egységek megőrzik gazdasági önállóságukat és tulajdonukat, de szorosan együttműködnek a műszaki-anyagi alap, a munkaerő és a földalap hatékonyabb felhasználásában. Az egységes állami és szövetkezeti agráripari tanács kollektív vezetését a dolgozók közgyűlése, a vezető tanács és a végrehajtó bizottság gyakorolja. Az agráripari tanács elnöki tisztségét a megyei pártbizottság aktivistája, a végrehajtó bizottság elnöki funkcióját pedig a gépállomás igazgatója tölti be.

Az agráripari tanácsok létrehozása, a gépállomások növekvő szerepe és felelőssége nem jelenti a gazdasági termelőegységek lebecsülését vagy elhanyagolását. A szocialista mezőgazdaság egységes gazdasági vezetésében fontos helyet foglal el az új gazdasági mechanizmus meghonosítása. Különös fontosságú a mezőgazdasági termelőegységekben a tisztatermelés növelése, a gazdasági hatékonyság állandó emelése.

A mezőgazdasági termelés integrálása az agráripari tanácsok révén nemcsak gazdasági, hanem társadalmi funkciót is betölt. Jelentős szerepe van város és falu fokozatos közelítésében, falvaink civilizációs fokának általános növelésében.

Simon Sándor rajza

Reményen túli remény

A korszellem belső feszültségeit jellemezve, Gustav René Hocke azt állítja, hogy embertársaink tudata egyre inkább a bizonyosság és a kétségbeesés között ingadozik! Még néhány évvel ezelőtt a két pólust a remény, illetve a reménytelenség képviselte, napjainkban — szerinte — már az említett szenvedélyek kerekednek fölül. Nem vonjuk kétségbe sem az egyik, sem a másik ellentétpár közötti fluktuációt. Emlékeztetni szeretnénk viszont arra, hogy létezik még egy olyan tudatállapot is, amelyet egyszerűen jellemez mind a remény, mind a reménytelenség. A kettő sajátos együttélésére, a reményvesztésből fakadó, vele dacoló bizakodásra gondolunk. Ezzel kapcsolatban megkockáztatható az a tétel, hogy a mai s a holnapi ember tudat- és érzelemvilága e szimbiózis jegyében is alakulhat.

Tudjuk, egy ilyen feltevés, egy ilyen előrejelzés nem válthat ki sokkhatást abban a művelődésben, amely számára a madáchi „reményen túli remény” immár a klasszikus örökség nagy értékei közé tartozik. Felidézését nem is a meghökkenés szándéka, hanem ama bölceleti-erkölcstani, illetve művészeti vonulat — érzésünk szerint — fokozódó időszerűsége váltotta ki, amelynek újabb szószólói a reménytelenek reményeségét a XX. század megpróbáltatásai között hirdették meg.

Visszatérve Hocke felfogásához, ő a kétségbeesés, a kiút nélküli reményvesztés erősödő irányzatát főként a nyugati világ fenomenológiájából vezeti le. A holnapok, a holnaputánok felé nyíló egyik kapu — olvasatában — szintén a dantei jelige található: „Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel!” A végletes csüggedést többek között az a felismerés indokolná, hogy 1914 óta a világban szakadatlanul valahol háború folyik, s illetéknéppen a XX. század nem más, mint egy új százéves háború korszaka. A dantei látomást, a pokol minden mitikus borzalmát meghaladja — Hocke szerint — a C. F. von Weizsäcker vezette kutatócsoport jelentése egy fenyegető atomháború várható következményeiről. És ha mindezekhez még hozzáadjuk azoknak a pszichiátereknek a tanúvallomását, akik az ún. „vákuum-neurózis” terjedését állapítják meg, akkor az emberre leselkedő külső veszélyek mellett a belső tartalom- és értelemvesztés, a vigasztalanság szindrómáját is felderítettük. Az elme-egógyászok diagnózisai továbbá arról tájékoztatnak, hogy a létélményként érvényesülő frusztrációt, amelynek tényezői közé a megbízható értékskálák hiányát s az egyensúlyvesztést sorolhatjuk, valaminő kollektív tudathasadás egészíti ki. Ez pedig főként a pusztításra kész potencialitások növekedésében jutna kifejezésre.² Nem követjük most a manierizmus elismert szaktekintélyét a modern kétségbeesés összes bugyrainak feltérképezésében. Inkább azt jelezzük, hogy amit a kortudat sajátosságaként elemez, az az emberi eszmélkedés történetében szinte végig nyomon követhető kételkedés, rezignáció és borúlátás hatványozott megnyilvánulása. A — Hocke boncolgatta — kétségbeesés megfogalmazóiban a „tragikus életérzés” régi tolmácsolóinak folytatóira ismerhetünk.

A kortárs-Kasszandrák közé vegyült konjunktúralovagok a „doomsday” iszonyatos távlatának felvázolásával riasztanak. Hangszerelésükben divatickévé vált az apokalipszis; a küszöbön álló világvéggel való spekuláció pedig jövedelmező üzletnek bizonyul. A sarlatánok és nyereszkedők kórusát nyilván nem szabad összetévesztenünk azoknak a hangjával, akik egyrészt arra utalnak, hogy bizonyos részlet-megfigyelésekből, bizonyos korlátozott érvényességű információkból ne vonjunk le általánosító következtetéseket, mert így csak összes értékeinket aknázzuk alá, és megfosztjuk világunkat minden jelentésétől, másrészt azonban a fejünk felett lebegő Damoklész-kardról sem állítják, hogy tulajdonképpen nincs is a fejünk fölött. Legjobbjaik emlékeztetnek arra, hogy a harmincas évektől eltérően, amikor a kapitalizmus katasztrófális arányokat öltő válsága világszerte forradalmas reményeket ébresztett és gyökeres változtatásokra irányuló akciókat gerjesztett, ma az ilyen s erre emlékeztető ösztönzések főként a harmadik világ néhány neuralgikus pontján nyilvánulnak meg. Csökkent az eszmények és eszmék vonzereje, növekedett viszont több vonatkozásban is a kétely. Az új „mal du siècle” a tekintetben is különönbözik az előzötől, hogy a történelem menete rendkívül felgyorsult, a változások — mondhatni — robbanásszerűen követik egymást, s ez még tovább mélyítette az általános elbizonytalanodást. Ugyanebben az irányban érezeti hatását — a különböző indítékú amnéziák ellenére — Auschwitz élménye is. Adorno vitatható tételét (Auschwitz után nem lehetséges többé költészet) variálva, azt mondhatnók, hogy a nagy holokausztum, amelyhez fogható nem ismer a történelem, alapvetően megváltoztatta

a derű- és borúlátás hagyományos megítélését. Radikálisan módosultak az ismérvek; a születésénél, természeténél fogva jó ember tételére, illetve végválmára támaszkodó optimizmus véglegesen és visszavonhatatlanul... füstté vált.

És megjelentek az erőszak megszállottai, akik a megváltás eszközeként egyedül a terrort tekintik. A forradalom tradicionális erőiből és elméleteiből kiábrándultak, távol a tömegektől, amelyekben többé nem bíznak, ezek a mindenre elszánt *deszperádók* a korszerű technika segítségével akarják elérni azt, ami a guillotine-nal Robespierre-nek sem sikerült. Az emberrablások, repülőgép-eltérítések és gyilkosságok nem vezethetnek azonban egy új, forradalmi tudat megszületéséhez. Az erény terrorjában, az erőszak útján meghonosítandó erény birodalmában csak a reménytelenség diadalmaskodik.

Tény, hogy a reményvesztés több mai mítosza a történelemből eddig kiküszöbölhetetlen irracionálisra, szertefoszlott illúzióra s a sorsformáló cselekvés kudarcaira hivatkozva — végső fokon — az adott helyzet elfogadását támogatja. Vitathatatlan, hogy a kétségbeesés belső logikája tehetlenséghez, közömbösséghez is vezet. Bizonyos, hogy a kiábrándultságból táplálkozó közöny nem csupán személyiség-sorvasztó hatású, hanem egyben fékezi, leszereli a társadalmi szinten fellépő jobbitótettet. Lehetséges, hogy a reménytelenek reményét hirdető felfogás sokak szájában demagógiaként hangzik, mások számára esetleg szójátéknak tűnik. Mindez azonban nem indokolja sem tagadását, sem megbélyegzését.

A remény és reménytelenség koegzisztenciája a köztűttük — megfogalmazóik közvetítésével — létrejövő párbeszédet is feltételezi. A materialista Marx annak idején elismerte, hogy a „tevékeny oldalt“, a cselekvő szubjektum szerepét az idealizmus fejtette ki. A megváltoztatandók megváltoztatásával elfogadjuk, hogy a józan, a bölcs remény érvényesülése valahol a boldogtalan tudat filozófiájának is köszönhető.

Feltételezhetően ez a felismerés is sarkallhatta egy közelmúltban megjelent figyelemreméltó mű fiatal román szerzőjét, Gabriel Liceanut abban, hogy a tragikumnak a marxista bölcséleti embertanba való befogadását szorgalmazza.³ E vállalkozás nélkülözhetetlensége azok számára is megközelíthető, akik nem azonosítják magukat minden fenntartás nélkül az embert *animal tragicum*nak minősítő nézettel. Valóban, miért kellene lemondania a marxista antropológiának a — többek között — halandóságot közvetítő dimenzióról? Hogyan igényelheti magának a teljes, sokoldalú ember eszményét egy olyan koncepció, amely kiter a végességgel, a történelmi katasztrófákkal való szembesülés elől? Az epikurosi filozófia kétség-telenül része a marxizmus szellemi forrásvidékéhez tartozó hagyománynak. Ez a leszámazás azonban nem kényszerít senkit arra, hogy kritikátlanul átvegye az antik görög materialistának a halállal kapcsolatos nézeteit. Egyáltalán nem kötelező elfogadni, hogy a halál nem fontos a bölcs embernek, hisz amíg él, számára nem létezik, s amikor eljön, már nem érzékeli. Az élet problémáinak kétségtelenül *elsőbbséget* kell biztosítanunk minden emberközpontú elmélkedésben, ám éppoly kétség-telen az is, hogy nem emberhez méltó a halál gondjának megkerülése vagy elfojtása. A róla való meditációnak nem muszáj a teljes lemondásba torkollnia. Nem vezet elkerülhetetlenül minden földi igyekezet feladásához. Ellenkezőleg: ez az elmélkedés hozzájárulhat a személyiség kibontakozásához, elősegítheti képességeinek maximális kifejtését. A végesség tudata ösztönző erővé válhat, s a lét minden szintjén az alkotást serkenketheti.*

* Ebben a megközelítésben árnyalásra szorul „a halál számára való lét“ heideggeri koncepciójának megítélése is. A német egzisztencialista filozófus szerint: „az emberi létezés a halál számára való lét.“ Ez a felismerés, noha félelmet vált ki, annak a tudatosítását segíti elő, hogy a halál a nemlétezés lehetőségéig — utolsó lehetőségünk. Befejezté, zárta és egösszé teszi életünket, s így az általa kiváltott félelemnek, ama felfedezésnek, hogy az emberi élet „a saját végzete felé vetett lét“, nem kell demoralizálóan hatnia. Nem bizonyulhat a mások vagy önmagunk által gyakorolt manipuláció kiváltójának. Ellenkezőleg, Heidegger, aki a választás, a szabadság, illetve az autentikus és a nem autentikus lét fogalmait értelmezi a halált, úgy találja, hogy a „halálfelelem“ — létezésünk lényegének kifejezéséért — tulajdonképpen szabadságunkat szavatolja. Ha a halált választási lehetőségként fogadjuk el, ez az aktus felzabadi bennünket a halállal való különféle manipulációk, vagyis a nem autentikus lét alól. Képesek leszünk autentikusan élni, ez viszont azt jelenti, hogy tudomásul vesszük: a halál „lényegből fakadóan az emberi léthez tartozik“.

Ez a vázlatos összefoglaló is nyilvánvalóvá teszi, hogy noha Heidegger leszűkíti az autentikus lét fogalmát, hisz a haláltudat nem tekinthető egyetlen ismérvének, maga a szembesülés a halállal, más szóval a párbeszéd azzal a világgal, amely utánunk is létezni fog, nem csupán az emberhez méltó élet követelményei közé tartozik, hanem számos vonatkozásban sarkallhatja a valóban emberi létfeltételek s az ezeknek megfelelő eszmények kialakítását.

Egy ilyen felfogást csak durva egyszerűsítéssel lehetne dekadensnek, sőt haladásellenesnek bélyegezni. Eppen ezért meggyőződésünk, hogy humanizmusunk nem mondhat le az ún. thanatológiai kutatásokról, a halálra vonatkozó tudományos-etikai elmélkedés következtetéseinek befogadásáról.

A tragikum csak az égi vagy földi paradicsomok izgében minősíthető fölöslegesnek, botránynak. Marxtól tudvalevően idegen maradt mindkét említett „megoldás“, s így azok az értelmezői, akik az egyéni lét eszményét a gondtalan anyagi jóléttel, a történelem menetét pedig valamilyen entecheiától a boldog beteljesülés felé ha, tott folyamattal azonosítják, nem tolmácsolják hitelesen gondolatvilágát.

Mindezek a szempontok arra készítetnek, hogy a teljes csüggedést, a kétségbeesést kifejező elméletekkel folytatott polémiában ne elégedjünk meg a sommás elutasítással, s ne szorítkozzunk pusztán az optimizmust képviselő világnézetek felidézésére. A remény és reménytelenség közötti párbeszédnek — retrospektív érvénnyel — a belenyugvást, a tragikus életérzést megszólaltató legendák, etikai rendszerek és művészi alkotások kritikai értékesítésére is ki kell terjednie.

Ez a felelevenítés viszont nem elégedhet meg a kizárólag eszmetörténeti számbavétellel. Be kell hatolnia abba a valóságközegbe is, amelynek ezek az eszmék a párlatai voltak. Nem csupán a reménynek van ontológiája. A beletörődés, a reményvesztettség nem egyedül halandó mivoltunk tudatosítását kíséri. Gondoljuk csak el, milyen széles a skálája azoknak az életszituációknak, amelyekben egyén és közösség kudarcot vall, becsapótnak érzi magát, vagy tehetetlenség győtri. A kétségbeesés sem feltétlenül a végsővel való szembesülésből fakad. Foglyaivá válhatunk, valahányszor rádöbbenünk arra, hogy életünk értelmét veszítette, s az életcélunkat biztosító eszmény csödtől mondott a história mérlegén. Borúlátóvá változhat egyén és közösség, ha megoldhatatlannak tűnő konfliktusokba, válságokba bonyolódik, ha pályájának rövidebb vagy hosszabb szakaszán az egyedüllét, az elszigeteltség nyomasztja.

Igazat kell adnunk azoknak, akik rámutattak, hogy a kozmosz végtelenségét hirdető s egy természetfeletti teremtő erő létét tagadó szemlélet maga is talaja lehet az ember jelentéktelenségét, létének értelmetlenségét és fölöslegességét sugalló hangulatoknak, véleményeknek.⁴

Ha másfél évtizeddel ezelőtt Mihai Ralea szociológiai értekezést írt a sikerről, és kimutatta vitális szerepét mind az egyed, mind a csoport életében⁵, nem vonhatjuk kétségbe annak a filozófiai kísérletnek a létjogosultságát sem, amely a sikerélményekkel oly „sikeresen” vetélkedő kudarcok antropológiai jelentését boncolgatja. Jean Lacroix vállalta e hézagpótló feladat teljesítését, s könyvében sikerült érzékeltetnie a kudarc sajátos helyét az emberi létben és gondolkodásban. Lacroix a kudarcot az embert tervező, terveket kovácsoló lényként meghatározó antropológia segítségével értelmezi. Az emberi tervek hierarchiájának megfelelően többféle kudarcral nézhetünk szembe, sőt — szerinte — számolhatunk alapvető tervünk meghiúsulásában megnyilvánuló ún. radikális kudarcral is. A kérdést lélektani és filozófiai összefüggésekben elemző perszonalista szerző azonban úgy építi be a kudarcot életünkbe, hogy — reményt ébresztően — a belőle fakasztható katarzis lehetőségére, szükségességére helyezi a súlyt.⁶

A válságokkal, konfliktusokkal, sikertelenséggel számoló embertan nem kevésbé humanista, mint az, amely szinte kizárólag a fejlődés csúcának tekintett észlely győzelmét zengi. A fájdalmat, félelmet, kudarcot és halált létünk kísérő jelenségei, tényezői közé soroló felfogás nem minősíthető — minden árnyalás nélkül — bomlasztónak vagy a fennálló rendet igazolónak, s nem szolgálja rosszabbul önmiszeretünk és hatékonyságunk növelését, mint a csak a sikert, az örömet és a reményt dicsőítő filozófiák. Heinrich Weinstock, aki egy reális humanizmus kidolgozását szorgalmazza, mégis kétféle emberséget különböztet meg. A Marxét, noha javára írja, hogy a német idealizmustól eltérően komolyan számolt a „radikális rossz” társadalmi érvényesülésével, elmarasztalja, mert — szerinte — abszolút jellegű, az ember tökéletesítésében bízik, s egy földi paradicsom megteremtését hirdeti. Eme utópista, magabiztos, derűs szemlélettel helyezi szembe a valósághoz — szerinte — sokkal közelebb fekvő „megtört” humanizmust, amelynek erénye és előnye, hogy alapvetően figyelembe veszi az ember belső ellentmondásait, kettősségét.⁷

Weinstock, aki a humanizmus és szocializmus szövetségét, szintézisét kívánja előmozdítani, jogosan bírál, amikor kritikájának éle az eszmény és valóság ellentétét feloldó, a törekvés és a tények közötti távolságot eltüntető értelmezések, alkalmazások ellen irányul. Az ember „tökéletesítésének” igényéről azonban még annak a kockázatnak a vállalásával sem volna szabad lemondani, hogy mindig lesznek olyanok, akik elért eredményként fogják elkönyvelni azt, amit csak egy befejezéshez soha el nem érő folyamatként lehet elfogadni. A földi paradicsom vágyképe nyilván illuzórikus és megtévesztő. Tökéletes ember nincs, valószínűleg nem is lesz. Meggyőződésünk viszont, hogy a nevelésre, a jobbító változtatásra irányuló erőfeszítés a társas lét nélkülözhetetlen eleme, feltétele marad.

Az önteltségtől mentes humanizmus jegyében Weinstock inkább Oidiposzhoz és Jóhhoz vonzódik, Prométheusszal szemben viszont fenntartásokat táplál. A hitregék hőseit, szereplőit rangsorolva kétségtelen azokat helyezi előtérbe, akiknek megpróbáltatásaiban a félelem értékét véli felismerni. Goethével és Spinozával ellentétben, akik a reménnyel együtt a félelmet is elutasították, mert mindkettőben az emberi gyengeség megnyilvánulását látták, Weinstock rehabilitálni akarja a félelmet. A görög mitológia és tragédia alakjainak jelentését újraértelmezve, Kasszandra

félelmét például embertelennek minősíti, mert riogatásaiban valami emberfeletti tudás, jövőbelátás jelentkezik. Az állati tudattalan s a Kasszandra-féle „mindentudó” félelem között léteznek azonban — szerinte — egy emberszabású, humanizáló aggodalom is. Erre annak a tudása, tudata jellemző, hogy nem tudunk semmit, s éppen ebben a félelemben ragadható meg az emberi szabadság tragikus természete.⁸ Weinstock végeredményben azt veti a prométheuszi szellemet képviselő Marx szemére, hogy az önnön erejére utalt, pusztán a rációtól vezérelt ember modelljének kidolgozása közben megfeledkezett a szenvedő élőlény természetének belső ellentmondásairól, s nem törekedett arra, hogy egy tiszta „kritikai” filozófiával közelítse meg őket.

A dialógus iratlan törvényei a vitapartner érveinek elfogulatlan mérlegelésére szólítanak. A párbeszéd logikája szerint a másik félnek is igaza lehet, adott esetben tehát tanulni kell tőle. A marxi emberkép és humanizmus éppúgy korszerűsítésre szorul, mint e nyitott eszmerendszer többi része. Bármilyen nehéz, minden kritikai megközelítésnek igyekeznie kell azonban különbséget tenni a vizsgált elmélet és a ráragódott kommentár-üledékek, torzítások között. Weinstocknál jórészt hiányzik ez az árnyaló elemzés, s ily módon nem ismeri fel, hogy „megtört” humanizmusának értékei elvileg nem antagonizálhatók azzal a filozófiával, azzal az embertannal, amelynek a kételkedés és a bírálótlényegéhez, az ellentmondások feltárása pedig módszertani alapelveihez tartoznak. Ezek az ellenérvek természetesen szintén nem igazolhatnák a lét megpróbáltatásaira figyelmező, a szenvedés erkölcsi értékét kiemelő műveinek — a limine történő — elutasítását. Ellenkezőleg: a „megtört” humanizmus követelménye ébren tarthatja a bornírt önteltséggel szemben kötelező kétséget, azt a fenntartást, amelyet egy konfliktusos, tragédiáktól terhes világban (igen gyakran önmagunk becsapásával) felvett derű iránt tanúsítani ajánlatos. Ez a derű ugyanis többnyire arra készítet, hogy tényleg beletörődjünk az adott állapotba, s a „valamizh való” szabadságról pedig könnyen lemondjunk. A félelem megalázó lehet, sokszor valóban a gyengeség jele, az életelvként kezelt és gyakorolt ataraxia viszont köllheti belőlünk a nyugtalanító kérdézet. Elcsitíthatja azt a szent elégedetlenséget, amelyben minden változás és változtatás kovászát fedezhetjük fel.

A tragikus látásmódot — pascali és racine-i szövegek alapján — boncolgató Lucien Goldmann kiemeli, hogy a vele szerves kapcsolatban lévő tudaton egyszerre uralkodik „a félelem és a reménység, ezért hánykódik állandó reszketés és örök bizakodás között, ezért él szakadatlan feszültségben, nem ismerve és nem fogadva el egyetlen pillanatnyi nyugalmat sem”.⁹ Pascal tragikus embere magányos lény a vakvilág és a rejtőzködő néma Isten között. Csak egyetlen kifejezési mód áll rendelkezésére: a monológ. Ez a magában folytatott beszéd tulajdonképpen a deus absconditusszal, a valahol biztosan létező, de soha meg nem jelenő istennel folyik, s azért — Lukács György szavaival — tulajdonképpen „magányos dialógus”.¹⁰ Az ember Pascal felfogásában minden tekintetben paradox lény. Ellentétek csomópontja és egysége. Nem ismer olyan nyugalmi állapotot, amely kizárna valamilyen keresést, s ugyanígy minden megtalálás csak újabb keresések kezdetét jelenti számára.¹¹ A tragikus világlátásban az ember nem csupán magára maradt lényként jelenik meg. Nemcsak egyedül áll, hanem ki is tart választott eszményei, értékei mellett. Az általánossá vált bizonytalanság, az értékek nagy devalvációja idején ez az ember egyben a ragaszkodást, a hűséget személyesíti meg. Tragikus hős, akit az jellemez, hogy „a megvalósíthatatlan értékek megvalósításának abszolút és kizárólagos követelménye” szerint él és cselekszik. A tragikus tudatú ember a „minden vagy semmi” alternatíváját követi, nem ismeri a fokozatokat és az árnyalatokat. A relativitás teljes hiánya jellemzi.¹²

Ez a szemlélet és ez az attitűd — a maguk abszurd mivoltában — egyrészt a hiteles lét vonásai, másrészt pedig bennük a kultúrateremtés, a kultúrahordozás nélkülözhetetlen tényezőire bukkanunk. A tragikus hős kész az áldozatra, magatartása pedig lehetővé teszi, hogy védelmezett értékeit a közösség, a művelődés asszimilálja. A tragikus ember ily módon a művelődés, a közösség folytonosságának is a biztosítéka.

Lucien Goldmann szerint a XVII. és XVIII. századi tragédia jellegzetes válságtermék. Annak az embernek és világszemléletének a krízisét fejezi ki, akinek tovább kell élnie, noha „az Isten meghalt”, illetve elrejtőzött. Nagy hitek, nagy illúziók és nagy remények összeomlását közvetíti ez a válság, amely azonban kitermelte a tragikus optimizmust, a neki megfelelő viselkedésmórt. Pascal és Racine goldmani exegézisét fejtegetve Almási Miklós rámutat, hogy — Nietzschevel és Millerrel ellentétben, akik a „halott Isten” jelenségéből egyértelműen pesszimista következtetéseket vontak le — *A rejtőzködő Isten* szerzője eljutott az autonóm, a megújulás lehetőségeit kereső ember felfedezéséhez. „A haladás létezik, igen — de nem biztosan, azaz nincs eleve biztosítva a győzelem; lehet, hogy mégis a barbarizmus erői kerekednek felül. Rajtunk, a mi fogadásunkon, harcunkon múlik, hogy útja sikerre ve-

zessen.¹³ Ez a — kissé időszerűsítő — értelmezés teljesen összecseng Goldmann ama megállapításával, hogy „Hegel és Marx eszméi akceptálják és beépítik magukba mindazokat a problémákat, amelyeket az őket megelőző tragikus filozófia vetett fel [...] csak a *transzcendens istenség örökkévalóságára és létére való tragikus fogadással a történeti és emberi jövőre való immanens fogadást állítják szembe...*”¹⁴ Ehhez annyit kellene — érzésünk szerint — még hozzátenni, hogy a tragikus filozófia teljes problematikájának befogadása inkább lehetőségként, potencialitásként adott. Marx nézeteiben — éppen a rá jellemző kételkedő-kritikai szellem következtében — implicite tényleg sok minden megtalálható abból, amit ez a filozófia az emberi léttel kapcsolatban már előtte feltárt. Az értelemszerűen, hallgatólagosan fellelhető nézetek azonban kifejtésre, a korkövetelményeknek megfelelő továbbfejlesztésre várnak. Ez az igény azt is jelenti, hogy a kifogalmazás érdekében kritikailag újragondolandók azok a tételek és megcáfolandók mindazok a későbbi népszerűsítő magyarázatok, amelyek a marxi történelemfilozófiának és embertannak valamilyen egyszerűsítő optimizmust sugalló tannal való rokonítását lehetővé tették.

De mit értsünk a goldmanni tételben előforduló *fogadáson*? A Romániából elszármazott s az ifjú Lukács újrafelfedezésében oly kimagasló érdemeket szerzett filozófus a *Gondolatok* 233. töredékének, amelyet általában a *fogadás* (pari) címszó alatt emlegetnek, kivételes jelentőséget tulajdonít. Úgy látja, hogy a Pascaltól szóló irodalomban nem ismerték fel e töredékben foglalt mondanivaló filozófiatörténeti fontosságát. Ebben az összefüggésben is figyelemre méltó, hogy Goldmann szerint a fogadás gondolata mind a kanti, mind a marxi filozófiában megtalálható, Pascalnál pedig két lényeges elemet tartalmaz. Az egyik így hangzik: fogadni kell, s ez minden dialektikus gondolkodás szempontjából alapvető. A másik azt mondja ki, hogy fogadni kell Isten létezésére és a lélek halhatatlanságára, ez viszont a tragikus világnézet jellemzője.¹⁵ Maga a fogadás — Goldmann felfogásában — a bizonytalanságból fakad. Abból az emberi létre jellemző ellentmondásból következik, hogy ez a bizonytalanság nem csupán leszerelő hatású lehet, hanem cselekvésre is késztet. Aki az életet vállalja, a bizonytalanságot, a kockázatot is vállalja. A fogadással viszont, amely nemcsak a tét felvetését, hanem a „nyerésre” irányuló *egész tevékenységet* magában foglalja, szembenéz a rizikóval. A balsikert is megkockáztatja. „Ily módon — írja Goldmann — Pascallal három tényező nyomul be a gyakorlati filozófiába, három olyan elem, amelyek minden cselekvésben lényegesek (ami más szóval azt jelenti, hogy minden emberi lényben), bármilyen is az egyén akaratának vagy gondolkodásának az ereje; három olyan elem, amelyeken kívül nem érthető meg konkrét valóságában az emberi állapot: a kockázat, a balsiker veszélye és a siker reménye.”¹⁶

Mélyen bevilágít a modern munkásmozgalom problémáival viaskodó Lucien Goldmann gondolatvilágába, hogy — szerinte — a szocializmus és a barbárság közötti választás alternatívájában ugyancsak fogadni kell, mégpedig a szocializmus győzelmére. Ami itt — az elmélet magaslatán — a dialektikus és a materialista gondolkodással teljesen összeegyeztethetőnek mutatkozik, a gyakorlatban erkölcsi elkötelezettségű feladatként érvényesül. Sem a választás, sem a döntés sikere ugyanis abszolút értelemben nem biztosított. Az opció eredménye tőlünk, attól függ, hogy a fogadást miként valósítjuk meg. A fogadást kiváltó bizonytalanság azonban ebben az esetben is ösztönző tényezőnek bizonyulhat. Arra készíthet, hogy — akár tragikus, hősi kockázatvállalással — a humanizmus, a szocializmus értékeit választva, őket a barbarizmus minden megnyilvánulásával szemben megvédje.

A tragikus életérzés és filozófia újabb változatainak első megfogalmazásai felvetik e szemlélet és az értelmiség közötti viszony kérdését. Ha a XVII. és XVIII. században még csak ennek az összefüggésnek az első jeleit észlelhetjük, a XIX., de még inkább a XX. században egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a rezignációt és a borúlátást elméleti-művészi síkon tolmácsoló művek a számban és fajsúlyban gyarapodó világi értelmiség ellentmondásos társadalmi helyzetét, és ezzel kapcsolatos belső konfliktusait, meghasonlásait is kifejezik. Az ötvenes évek végén az amerikai értelmiség közérzetét jellemző C. Wright Mills felfigyelt például arra, hogy míg a század első évtizedeiben a pragmatizmus volt a liberális írástudók filozófiája, az említett időszakban, nagy reménységek összeomlásával és újabb vereségek előérzetében már nem John Dewey, hanem Sören Kierkegaard felé irányul e szociális csoport érdeklődése és rokonszenve. A döntéshozatalból kiszoruló és a nagy gazdasági-politikai hatalmi központok fokozott nyomása alá került értelmiségiek frusztráltak, tehetetleneknek érzik magukat. Annak a tudata győtri őket, hogy nem ellenőrizhetik azt, amit képesek előre látni. Ez a felismerés pedig valósággal beteggá teszi őket. „A politikai idegkimerültség egyéni megfelelője a tragikus életérzés kifejlődése — állapítja meg Mills. — A tragikus érzés jelentkezik személyes felfedezésként és személyes telerként, de egyben az objektív körülmények visszatük-

rözdése is. Abból a tényből fakad, hogy a közügyekben való döntéseket olyan hatalmasságok hozzák, akik maguk nem szenvednek saját határozataik súlyos következményeitől.¹⁷ „A szervezett felelőtlenség világában az egyén vérszenes elvezetettnek érzi magát, az értelmiségi esetében viszont, aki számára a nyilvánosság, a szabad véleménynyilvánítás, a hatékony kommunikáció a lét elengedhetetlen feltétele, a gátoltság általánossá vált bénító élménye súlyosabban érezteti hatását.”

Ami a kortárs amerikai szociológus értékelésében kóros jelenségként viszonylag széles rétegeket kerített hatalmába, a XIX. század elején még csak az intellektüelek kisebb különítményét kizozta. A csüggedés, a „világfájdalom” azonban szintén... demokratizálódik. A lét abszurditásának, értelmetlenségének élménye mindjobban eluralkodott azoknak az életérzésében és gondolkodásában, akik a francia forradalom bukását, a restaurációt, a nagy illuminista eszmények és várakozások összeomlását egyéni kudarcként fogadták. A fiatal, mohó kapitalizmusban elharapózó anarchia, a különböző értelmiségi csoportok és az uralkodó osztályok között ismétlődő konfliktusok, amelyeket az egész réteg társadalmi státusának elbizonytalanodása kísért, csak mélyítette a kiábrándulást. Végül nem szabad megfélekedeznünk a tőkés viszonyok közötti végbemenő munkamegosztás, a szakosodás ugyanilyen irányban ható következményeiről sem. A fizikai és a szellemi munka közötti ellentét kiéleződése tovább fokozta az elszigetelődés, az elmagányosodás élményét, s így valóban érthető, miért hatalmasodott el a „mal du siècle”, a kor e — borúlátásban, értelemvesztésben kiütöz — betegsége oly sok jeles alkotón.

Az egymástól eltérő földrajzi-társadalomfejlétségi övezetek konkrét viszonyai, az egyes országok történelmi sajátosságai szintén rányomták bélyegüket a folyamatra. A tőkés fejlődés „porosz útját” követő Németországban például az itt konzerválódott „német nyomorúság” s a korán fellépő értelmiségi túltermelés termékeny táptalajnak bizonyult minden olyan elmélet és költői vízió számára, amely az ember, a szellem tehetetlenségét, kiszolgáltatottságát sugallta. Ezen a talajon jött létre Schopenhauer filozófiája is.

A közép- és kelet-európai értelmiségi pesszimizmust meghatározó tényezők között még az 1848-as forradalmak bukását kell említenünk. Ez a súlyos történelmi kudarc nagymértékben hozzájárult a jobbító erőfeszítések hiábavalóságát hirdető nézetek elterjedéséhez. Ami Schopenhauert illeti, akit Lukács György a XIX. század második felének vezető filozófusaként tart nyilván, a politikai cselekvés céltalanságát és szélsőséges egotizmust terjesztő nézeteinek hatásán, illetve utóéletén a tragikus tudat bizonyos válfajainak manipulálhatósága is lemérhető. Az ész trónfosztásában Lukács szigorúan ítéli meg *A világ mint akarát és képzetben* kifejtett felfogás társadalmi funkcióját. Borúlátását a restauráció kora eszmei tükröződésének tekinti, a szerző eredetiségét viszont abban látja, hogy megtalálta és megvalósította a tőkés társadalom ideológiai igazolásának magasabb formáját: a közvetett apologetikát.¹⁸

Tudjuk, Lukács szerint a kapitalizmus 1848 utáni közvetlen védelmezői főként arra törekedtek, hogy a rendszer kiütöz ellentmondásait eltüntessék, illetve a már le nem tagadható visszasszűrésről bebizonyítsák, hogy nem a rendszer lényegéből fakadnak. Pusztán átmeneti jellegűek, így kiküszöbölhetőek. A közvetett apologetika viszont már nem tagadja az ellentmondásokat, sőt belőlük indul ki. Az észlelt és elismert negatívumokat azonban nem a tőkés rend szerkezetére vezeti vissza, hanem legtöbb esetben az emberi természettel magyarázza őket. Ez az értelmezés — implicite — azt a következtetést is tartalmazza, hogy a rend megdöntésére irányuló bármilyen kísérlet hivságos, fölösleges.

Kétségtelen, a kétféle védelem lukácsi tétele bizonyos reális különbségeket tár fel. A művek és elméleti építkezések értelmezésében azonban nem tekinthető teljesen elhanyagolható körülménynek a szerzők szubjektív viszonyulása sem. Es figyelembe kell még vennünk, hogy a közvetett apologetika (igen gyakran megbélyegzésnek használt) címkejével olyan nézetek is az ellentábor érdekeit, sőt praktikáit kifejezőkké minősíthetők, amelyek a „védelmezett” társadalom vagy osztály legsebezhetőbb pontjait tapintották ki. Különbösen is a párbeszéd módszerét alkalmazó eszmei konfrontáció korszerű igényei nem mindig találkoznak a közvetett védelem meghatározásából származó ismérvekkel. Az utóbbiak merev alkalmazása olyan potenciált is szövegségektől is elválaszthat, akiknek — bírálati szűrőn át — érvei a haladás ügyének értékes szolgálatokat tehetnek.

Visszatérve a kelet-európai értelmiség köreiből meghonosodott világfájdalomra, emlékeztetünk arra, hogy e milióban elterjedt tragikus életérzés háttérének néhány jellegzetes vonását C. Dobrogeanu-Gherea vázolta fel. Ismeretes, hogy az 1848-as forradalmi korszak után kialakult nagybirtokos-tőkés „szörnyszövegség” éveiben a szomorúság, a lemondás hangulata uralkodott el sok jeles román író és költő alkotásán. A kiábrándultságnak ezt az irányzatát Dobrogeanu-Gherea decepcionizmus-

nak vezette, társadalmi alapjait pedig a bizonytalan sorsú, peremlétre kárhozottat írástudók, az általa „művelt proletárok“-nak keresztelt rétegeben jelölte meg. A „művelt proletárok“ pesszimizmusát boncolgató Dobrogeanu-Gherea hangsúlyozta, hogy ezt a borúlátást a román tőkés-földesúri rendszer ellentmondásai, visszásságai váltották ki. Ezzel kapcsolatban írta Csehi Gyula: „Romániában — és hozzátehetjük: egész Kelet-Európában — a tőkésrendszer jellemző bajait és visszásságait a feudális maradványok és a gazdasági elmaradottság következményei is tetézték. A piac nemcsak gazdasági tekintetben fejlődött lassan és ellentmondásosan, nemcsak a krónikusan megoldatlan földkérdés hatott ki károsan az ország egész életére. A kapitalizmusban törvényszerűen áruvá válik az értelmiségi munka is. De az elmaradt agrárországokban a szellemi termékek kereslete is kicsiny és szeszélyesen változókéony. Ez pedig különösen sanyarúvá tette a gyarapodó értelmiség szegény rétegeinek a helyzetét. Ennek a rétegnek hangulatait fejezték ki művészi exponensei: a »decepcionista« költők és írók.¹⁹»

A kelet-európai társadalomfejlődés sajátosságai felől közelíthetők meg azok a víziók is, amelyek e térségben élő több nemzet és etnikai csoport tudatára, lelkiületére jellemző vonásként a pesszimizmust, a halálfélelmet, a reménytelenséget vetítették ki. (A tragikus életérzés kialakulásában egyébként nem csupán az alkotók társadalmi meghatározottságát és egyéni alkatát szükséges figyelembe vennünk. Számolnunk kell a nemzeti-nemzetiségi lelkület — egyébként nehezen megragadható — vonásainak, pontosabban: az általuk közvetített sorsmegpróbáltatások hatásával is.)

Ilyeténképpen a Mohács utáni történelem viszontagságainak, az összeomlott szabadsághüzdelmek okozta traumáknak s az etnikai-nyelvi elszigeteltség élményének együtt és külön-külön kellett szerepet játszaniuk a magyar ideológiában és irodalomban oly gyakori, sajátos hangvételű borúlátás jelentkezésében. E pesszimizmus érvényesülése — különösen a XIX. század első felében — az optimista nemzetfelfogással való szembesülésében követhető nyomon, hogy Kölcsey, Széchenyi és Vörösmarty gondolatvilágában teljesejék ki. A múlt századbeli magyar eszmélkedés nehezen tud szabadulni annak a sírnak a látomásától, „hol nemzet sülyed el“. Fojtogatja a „szigetérzet“, a népek óceánjában egyedül maradt nemzettest magányának rezignációra készítő tudata. Kölcseyt a baljós jövő riasztja: „És más hon áll a négy folyam partjára, / Más szózat és más keblű nép“, Vörösmartyt pedig a nemzetihalál képe tölti el iszonyattal: „Vagy jöni fog, ha jöni kell, / A nagyszerű halál, / Hol a temetkezés fölött / Egy ország vérben áll“, Vörösmarty költészetében egyébként a romantika halálmotívuma erőteljesen jelen van; szembenéz az enyészettel, és menekül előle. Ő írja a magyar irodalom legkiábrándultabb versét, amelyben a nemzetféltség az egész emberiség sorsával kapcsolatos reménytelenségbe megy át:

*Az ember fáj a földnek; oly sok
Harc a békeév után
A testvérgyűlölési átok
Virágzik homlokán;
S midőn azt hinnők, hogy tanul
Nagyobb bünt forral álnokul.
Az emberfaj sárkányfog-vetemény:
Nincsen remény! Nincsen remény!*

(Az emberek)

Egy fél évszázaddal később, Ady Endre költészetében már az első világháború vérzivatarra fokozza fel egyrészt a Nihil érzetét, másrészt pedig megfogalmaztatja vele a lemondó akcentusú véleményt: „Embernek lenni szégyen és csúf.“

A magyar finitizmussal érintkező szigettudat és reménytelenség értelmezői rámutatnak azonban arra, hogy ez a pesszimizmus sohasem jut el a teljes kiüttalanságba vezető kétségbeesésig.* Idegen marad tőle a maradéktalan önfeladásra készítő kishitűség. „S ebben a kétségbeesésben titkos erő lázad — írja Babits Mihály. — Ez a pesszimizmus nem a csüggedés ingoványa. Ez inkább az élet feszítő rugója, a nekifutó lejtő. A költészet izgatószerere, mint Adynál. Vagy épp a cselekvésé, mint Széchenyinél.“²⁰

* A tragikus életfelfogás, a halálfélelem ideológiája két formában is jelentkezik a húszas-harmincas években. A Korunk 1936-os évfolyamában Balogh Edgár tudósít (kritikai szellemben) azokról a dunántúli egykőre hivatkozó írásokról, amelyeknek szerzői a magyar pusztulás megrázó látomásaként, tehetetlenül, program nélkül kommentálják az egykevidék „fekete demográfiáját“. A nemzetpusztulás új vízióját nemcsak a baranyai, tolnai, Fejér megyei magyar lakosság számbeli visszaesése, hanem a hitleri Drang nach Osten fenyegetése is kiváltotta. A magyar ideológiában újra fellépő halálfélelemben a régi Korunk cikk-írója (erősen egyszerűsítve) „a középosztálylélek ütődöttségét“ véli felfedezni.

Herder sötét történelemfilozófiai jóslatának kihívó, ösztönző hatása is volt. A legjobbak, a legnagyobbak erőt merítettek és erőt nyújtottak az „és mégis” vizsgálással, amely — Szerb Antal szerint — „a magyar eidos legsajátabb filozófiai mondanivalója”. Ez a mondanivaló szólal meg Madáchnál is, aki úgy szembesíti a rajongó, ábrándos hitet (Ádám) a meddő tagadással (Lucifer), hogy eredményeként létrejön a *küzdj és bízzál* elvében összegezett kritikai és erkölcsi kiegyenlítődés.²¹ Adynak is sikerült leküzdenie az átmeneti közönyt, nem volt muszáj végig „halott lélekkel” botorkálnia. Felülkerekedett benne a vátesz, aki tudja, hogy a „nem erdemes” jelszava csak pusztulásba visz. A „reménytelen Mindegy”-ét felváltotta nála az a *tragikus optimizmus*, amely az embertelenségben is megőrzi az embert, a reménytelenségben pedig a reményt gyújtja ki. „Kirajzolódott költeményeiben — alapítja meg Király István — egy, a XX. század gondolkodó emberéhez szabott történetbölcselet: a haladás ellentmondásosságát, a visszaesésekkel, veszélyekkel terhelt jellegét maradéktalanul felmérő, a *tragédia lehetőségét is számításba vevő* dialektikus fejlődésmélet.”²² (Az én kiemelésem. — G. E.)

Ez a tragikus optimizmus nem csupán feltételezi, hanem megköveteli a cselekvést. Keresi a küzdelmet. Tette készlet még akkor is, ha nincs azonnali és feltétlen garancia a hatékonyságra. Ennyiben közel áll a hősiességhez, és (távoli) rokonságot tart a napjaink abszurd irodalmát és filozófiáját benépesítő emberekkel.

A két magatartástípus nem azonos. Nehezen is hozhatók közös nevezőre. Az affinitás bizonyos elemei mégis egymáshoz közelítik őket. Mindegyikükre jellemző a tragikus életérzés valamilyen dózisa és megnyilvánulása, mindkettőt köti (sokszor eltérő motivációból) a vállalt eszmény és úgy iránti hűség.

A XX. század „intellektuális kalandját” felgöngyölítő R. M. Albérés jelzi, hogy 1942 után új nemzedék lép a színpadra. Képviselői hideg luciditással állapítják meg, hogy a világ eljutott az abszurditás ama fokára, ahol ezt már fölösleges ki nyilvánítani. Feladatuként csupán az maradt, hogy az ember illúziómentes önvizsgálatot tartson, s egyedül lelkiismeretére hallgasson.

A reménytelenség, az abszurditás széles értelemben vett irodalmáról van szó, s Albérés rámutat, hogy az új irányzat jól elhatárolható szellemi előzményekhez kapcsolódik. Az élet tragikus érzését tolmácsoló gondolkodók, írók Nietzsche, Barrès, de elsősorban Unamuno, majd Kafka fémjelzi ezt a hagyományt, amelyet Camus továbbfolytat.²³ A *Sziszüphosz mítoszában* ugyanis az abszurditás érzésének programatikusan megfogalmazását, Sartre műveiben pedig elméleti summázását találjuk.*

Ami előfutárait illeti, már Miguel de Unamuno 1912-ben közzétett *Le sentiment tragique de la vie* című könyvében az ember halálából indul ki. Halandóságunk tudatát — szerinte — nem szabad a megszokás közönyébe fullasztani. A szenvedő, szorongó ember szembenéz elmúlásával, Unamuno pedig arra hív, hogy hittel, reménnyel küzdjünk az alámerülés ellen. Hőse, akit modelként ajánl: Don

Ha a dunántúli egykézés regnációjával töltötte el több akkori észlelőjét, Erdélyben Tavasz Sándor főként a szellem, a transzcendencia és az örökkévalóság dimenzióiban keres megoldást az erdélyi magyar lélek — szerinte történelmi sors megszabta — tragikus szemléletéből származó problémákra.

Tavasz nagy empátiáról és problémaérzékenységről tanúskodó megállapításának funkcióját az akkori kisebbségi kultúrában károsan befolyásolta az a tétel, hogy „az erdélyi magyar lélekre nézve valóban nem a külső fizikai élet volt a legfőbb jó, hanem az átminősült szellemi élet mint a legnagyobb következmény előtte”. (Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1928. 1—4.)

E gondolatokat ismét felidézve azt a körülményt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy nem csupán a félelemmel teli „démoni” világ torzítja el a benne tartósan élő emberek tudatát és lelkét. Ha valakit vagy valakit ugyancsak hosszú időn át pusztán a remény éltet, ez az egyoldalú szellemi és lelki táplálék nem ad erőt sem a felelőtlen vágyképek, sem a magatehetetlen passzivitás kísértéseinek legyőzésére.

* Az abszurd életérzést, a kétségbeesést valamilyen formában közvetítő irodalom kiemelkedő képviselői között (Kalkán kívül) James Joyce-ot, E. R. Curtiust, Jean Anouilh-t, Hermann Brochot, Malraux-t szokták említeni. Hans E. Holthusen a „hontalan ember”-t 1920–1950 között megszólaltató költőket sorolta fel egy immár nélkülözhetetlen kézikönyvnek számító munkájában, s elemzése Rilket éppúgy érinti, mint Benn, Jünger, T. S. Eliotot és Ezra Poundot.

A modern drámat hasonló szempontokból bemutató Heinz Beckmann abból indul ki, hogy a lét esetében a jövő tulajdonképpen a halállal helyettesíthető be, hisz a lét és a vég valahol elválaszthatatlan egymástól. Ezért a létet — Heideggerrel egybehangzóan — csak a halál felől lehet lényegre menően boncolgatni, ez a megközelítés viszont azt diktálja, hogy létünk teljesen abszurd. A vég ugyanis még azelőtt „elhatározott”, mielőtt az ember magának bármilyen jövőt tervet kövacsolhatna. A modern dráma ezt a teljesen remény hiján lévő állapotot viszi színpadra. Samuel Beckett híres *Godotra várva* című drámája az abszurd várakozással és bárgyú reménnyel tulajdonképpen magát az emberi létet kívánta jellemezni, s ugyanezt tette Eugène Ionesco A király halódik című darabjával, amelyben az élet egyetlen perspektívájátéként a halál jelenik meg. (Vö. Heinz Beckmann: Die Hoffnung ohne Hoffnung — Anmerkungen zum modernen Drama. In: Die Hoffnung. Ein Gespräch über die Kategorie Novum. Frankfurt am Main, 1970.)

A mai nyugatnémet irodalomra az emberközi kapcsolatokat meghűsítő zárlat a jellemző — állapítja meg szemecikkében Fritz J. Raddatz (Kontakt-Sperre. Die Zeit, 1978. 43.). Majd hozzátesszi: ez a modern irodalom valóságos látlelete e kapcsolatok hiányának, ami abban is megnyilvánul, hogy az oldalait benépesítő emberek nem ismerik például a szerelmet. A sexualitás, az erotika számukra mindig egvedülletet hoz magával. Az embereknek nincs mit kezdeniük egymással, egymás ellen küzdenek vagy elkerülik egymást. Jellemző, hogy Günter Grass egyik újabb írásának címe: „Egy csiga naplója”, amely a haladással szembeni bizalmatlanságot s a boldogság lehetőségével szemben támasztott fenntartásokat sugallja.

Quijote, az általa újraértelmezett hidalgó. Unamuno búsképű lovagja, akit a spanyol szellemiség autentikus megszermélyesítőjének tart, leszáll a pokolba, letépi a reménytelenség dantei feliratát, felszabadítja az elkárhozásra ítélteteket, majd új feliratot helyez el a kapun: „Éljen a remény!” Ez a megtért Don Quijote. Van azonban egy másik is, aki itt maradt közöttünk, bennünk, és remény nélkül küzd tovább. Ez a Don Quijote — Unamuno optikájában — tragikomikus hős. Lényegében egy desperádó, akárcsak Pizarro és Loyola. A reménytelenség a lehetetlen ura — idezi szerzőnk Salazar y Torrést, majd hozzáteszi: a reménytelenségből fakad a hős, az abszurd remény. Tertullianus sokat idézett mondása: *credo quia absurdum*, átfogalmazásra szorul: *spero quia absurdum!*²⁴

Unamuno — mint láttuk — elfogadja Obermann tételét arról, hogy az ember pusztulásra ítélt, de azt javasolja: ellenállva vesszünk el. Ne járuljunk hozzá semmivel ahhoz, hogy ez a vég jogosnak, igazságosnak tűnjék. A remény, amelyben megkapaszkodunk, a hit és a szeretet reménye. Hinnünk kell valamiben, s rendszerint abban hiszünk, amiben egyúttal reménykedünk is.

Ha Unamuno abszurd reménye, a reménytelenség poklából kinőtt reményesség — paradox módon — végül a túlvilági hitté hasonul, hős reménye pedig csak a tiltakozásban nyilvánul meg, anélkül, hogy bármilyen evilági lehetőségre, potencialításra támaszkodna, Sartre és Camus kiábrándultsága földi fogantatású, és ugyancsak földi dimenziókban érvényesül.

Sartre-nál — amint ezt a *L'existentialisme est un humanisme* című írásában kifejti — az ember csupa rettegés, s ennek nyomasztó súlya a minden előzmény nélküli választásból, egész mivoltunkért viselt felelősségből származik. Vannak, akik ezt tagadják, hazudnak önmaguknak és másoknak; menekülnek. Az elleplezett rettegés azonban utat tör magának.

Ez a rettegés, amelyet mindenki, akit a felelősség nyomaszt, átél, nem vezet téttlenséghez. Hozzá tartozik a cselekvéshez.

Kínos, hogy nincs többé fölöttünk Isten, s az üres ég megfoszt egy érzékfölötti világ értékeibe való fogódzás lehetőségétől. Sartre Dosztojevszkijt idézi, aki szerint ha Isten nem létezne, minden szabaddá válna. Az egzisztencializmus Sartre felfogásában tudomásul veszi Isten halálát, sőt ezt tekinti kiindulópontjának. Az Isten híján lévő világban hiányzik tehát az értékek fényes rendje. Sem előttünk, sem mögöttünk nincs többé mentség, nincs több igazolás. Az ember elhagyottá lett: nincs, amiben megkapaszkodhatna, nincs, ahonnan bocsánatot nyerhetne.

A sartre-i alaptételből: a lét megelőzi a lényegét, az is következik, hogy az ember nem meghatározott, hanem szabadságra „ítél” lény. Minden támasz és segítség nélkül önmaga szüntelen megtervezésére, önmaga szakadatlan választására szorul. Csak az akaratától függő dolgokra vagy a cselekvésével kiaknázott lehetőségekben szunnyadó — kisebb-nagyobbt valósínűséggel bekövetkező — eseményekre számíthat. A lehetőségek tehát igen fontosak, de csak addig, amíg részesek a cselekvésben. Descartes mondotta volt: inkább önmagunkat győzzük le, mint a világot. Sartre olvasatában ez a remény nélküli cselekvést sugallja. Csak a tettben van ugyanis realitás, hisz az ember nem más, mint saját terve, cselekvéseinek összessége. Azonos életével, azzal, amivé önmagát sikerült alakítania.²⁵

A *Lét és a Semmiben* Sartre elmélyíti a szorongás elemzését. „A szorongásban — írja — nem egyszerűen csak azt a tényt ragadjuk meg, hogy kivetített lehetőségeinket állandóan rombolja eljövendő szabadságunk, hanem megértjük azt is, hogy választásunk — azaz mi magunk — *igazolhatatlan*, vagyis általa választásunkat úgy ragadjuk meg, mint amely nem ered gyetlen megelőző valóságból sem, és mint amelynek, éppen ellenkezőleg, megalapozásul kell szolgálnia a valóságot alkotó jelentések számára. [...] Így állandóan *veszélyeztet* bennünket jelenlegi választásunk semmitte, állandóan *veszélyeztet* az, hogy mi magunkat másnak válasszuk, mint ami vagyunk — ami által mássá is tennénk magunkat, mint ami vagyunk.”²⁶

Valójában a betegség, öregség és halál motívumai uralják ezeket a „szerelmi” históriákat. A halál témája egyébként tartós konjunktúrának örvend, 1977-ben az egyik nagy kiadó külön prospektusban sorolta fel a halálról szóló műveket, Jean Améry írása az öngyilkosságról pedig hatalmas port kavart fel. Ebben az összefüggésben válik érezhetővé, hogyan lett bestsellerré Fritzen Zorn Mars című írása, amely egy halálról szóló naplója, s miért találjuk Max Frisch ugyancsak bestsellernek számító Montauk című könyvének központi mondanivalóját a következő mondatban: „Élni unalmas, tapasztalatokat és élményeket már csak írás közben szerzek.” Egyébként Frisch legújabb, *Triptychon* című darabja szintén a halálról szól, s amikor egy interjúban arra a kérdésre kellett válaszolnia, nem jelenti-e ez a téma a valóságtól való eltávolodását, beismerte, hogy a nekiszegzett kérdés jogosult. Kijelentette, nem reménytelennek, de minden várakozás híján lévőnek érzi magát.

Rolf Hochhuth egyik újabb színművében mérleget készít Hemingway életéről, s megállapítja, hogy öngyilkossága meggyőzően példázta mind az Erosz, mind a mű híbbavalóságát. Törekvései nem vezettek semmilyen eredményre, nem váltottak ki semmilyen téren haladást.

Nem az íróban kell e jelenségek, e megnyilvánulások okát keresni — állapítja meg Raddatz. Ok csak megmutatják azt, amit maguk körül észlelnek, Irodalmuk annak a világnak a tükröződése, amelyre az autizmus, az elnémulásba torkolló önmagunkba zárkózás nyomta rá bélyegét.

A kétségbeesés sartré-i filozófiája az önáltatás nélküli, hiteles élet távlatában mind a kudarcot, mind a kétségbeesést az egzisztencia kísérőjének tekinti. Mindkettőt a szabad cselekvés tartozékaként fogja fel. A szabadságra ítél ember ugyanis felismeri mindannak bizonytalanságát és veszélyeztetettségét, amit maga körül értelmesnek, érvényesnek hitt. Quentin — Sartre egyik hőse — rádöbben arra, hogy minden fölösleges, még a halála is. Nincs tehát számára semmilyen irányban kiút. Marad a kétségbeesés, ami elől viszont nem menekülhet. Ez a kétségbeesés — Sartre szerint — az emberi nem sajátos jegye.

Sartre művének legtöbb bíráló exegétája utalt azokra a konkrét történelmi eseményekre, kudarcokra és csalódásokra, amelyek a kiábrándultság, a reménytelenség és kétségbeesés e modern filozófiájában — az egész emberiségre kiterjesztett érvénnyel — kifejezést nyertek. Bizonyos, ez a filozófia a talaját vesztő, ellentétes erők között morzsálódó értelmiség elbizonytalanodását, megrendült tudatát közvetítette oly nagy hatékonysággal, hogy a negyvenes-ötvenes években nem csupán Nyugaton) sok írástudó ismert benne és általa magára, s mind többen fogadták el hitvallásukként.

Tény, hogy — ellentmondásokkal, fordulatokkal telített, tévedésekben sem szűkölködő — pályája során J.-P. Sartre eltávolodott kezdeti végletes indeterminizmustól, az utóbbi években pedig, miután különböző új baloldali csoportokat támogatott, filozófiai téren is hallgat. Hatása kétségtelenül nagymértékben csökkent, ez a körülmény azonban nem iktatta ki azokat a problémákat, amelyekre annak idején kortársai figyelmét irányította, s amelyekre a XX. század második felének emberei — érthető módon — érzékenyen reagáltak.

Érdeműll kell elkönyvelnünk nem csupán a modern ember életét beárnyékoló magány, szorongás és kétségbeesés erőteljes exponálását, hanem a felelősség, az elkötelezettség, a konfliktusos helyzetekhez kapcsolódó választás szükségességének nem kevésbé erőteljes tudatosítását. Végül, de nem utolsósorban kell méltányolnunk azt a — témánk szempontjából döntő jelentőségű — felismerést, hogy a reménytelenség reménybe számítást át. Sartre-ot mindig áthatotta a cselekvés láza. Hirdette, hogy az embernek a kétségbeesés hullámvölgyeiben is megmarad a tett lehetősége, megmarad a cselekvés erkölcsi követelménye.

Az aktivizmussal meghaladott reménytelenség sartré-i tétele számunkra mindmáig megőrizte érvényét.

Ha az indítékokkal nem értünk is mindenben egyet, honorálhatjuk annak az újszerű sztoicizmusnak a felszólítását, hogy bár az életnek önmagában nincs értelme, a mi kötelességünk jelentésméltóságunkkal, s benne önmagunkkal bátran, önáltatás és hazugság nélkül szembenézni. (Mennyire egybehangzó ezzel a kívánalommal Lucian Blaga felhívása: „Miután rájöttünk, hogy az életnek semmi értelme, nincs más hátra, mint hogy értelmet adjunk neki!”) De ugyanígy elismerést érdemel az élet értelmetlenségéből, az ember — egyébként vitatható — tehetetlenségéből levont következtetés is. A reménytelenség hónapban sincs indok a nihilizmusra, ebben a logikátlan világban is teljes felelősséggel tartozunk. Ennek a — nevezzük — abszurd felelősségnek a hangja arra figyelmeztet, hogy az ember az igazságtalan hónapban is képes az igazságot választani. Tényként felfedezheti és megtalálhatja kötelességként a szolidaritást.

Albert Camus, az a gondolkodó, aki időszerűbb maradt, mint azt sok kritikus feltételezte, az abszurd világ, az abszurd ember és alkotás összefüggéseiben vizsgálja remény és reménytelenség viszonyát. A képtelenséget elméletileg megragadó gondolkodók családfáját kutatva, hosszabban időzik Kierkegaard-nál és Sesztovnál, s a közöttük létező rokonság alapjait abban látja, hogy világukban a reménynek vajmi kevés helyet biztosítottak, Semmiről sem állították, hogy egyértelműen és világosan meghatározható. Csak a káoszt látták maguk körül, s véleményük szerint az ember csupán tisztánlátását s annak a tudatát őrizheti meg, hogy falakkal van körülvéve.

Camus hangsúlyozza, s többször visszatér tételéhez: a képtelenség elleni küzdelem nem ismeri a reményt, ami viszont nem jelent teljes reményvesztettséget. Igaz, a képtelenség ellentétes a reménnyel, az embernek mégsem szabad az isteni gondviselésbe, az örökkévalóságba vetett hithöz menekülnie. Camus nem tartja megengedhetőnek, nem tartja az emberhez méltónak, hogy azoknak az egykori olasz papoknak az eljárásához hasonlóan, akik egy kis spanyolfalat tartottak a kivégzendők elé, hogy a vérpadot elrejtésük előlük, védelmet keresve illúziók mögé húzódjunk. Camus tudja, a szívbe nem sok remény szunnyad, s tisztában van azzal is, hogy ezt a reményt nem küszöbölhetik ki teljesen még azok sem, akik szeretnék tőle magukat megszabadítani.

Ó Sziszüphoszbán, abban az általa újraköltött mitikus hősből jelölte meg a követendő eszményt, aki nem esik foglyul be nem teljesedő reményeinek. Camus

— a csalfa várakozások esküdt ellensége — Szisziphosz sorsában az embereket kívánta felmutatni. Nem hiú ábrándokkal akarja hősét — mutatis mutandis: az embert — boldoggá tenni. A remény nélkülség azonban nem azonos — szerinte — minden törekvés, minden küzdelem feladásával. Ez a remény nélkülség nem a belenyugvás, nem a fátum előtti magatehetetlen meghajlás forrása. Ellenkezőleg, lázadásra, lankadatlan erőfeszítésre buzdít.*

Szisziphosz, miközben lázad sorsa ellen, nem tagadja meg. Hűség marad hozzá. Ez a lázadásos hűség teszi őt boldoggá. „Maga a csúcok felé vivő harc elég arra, hogy betöltse az ember szívét — írja Camus. — Szisziphoszt boldognak kell elképzelnünk.“²⁷

Noha változatlanul úgy véljük, hogy minden tett, minden „görgetés“ a maga célszerűségében valamilyen hatékonyságra tör, s a Tűzlopót továbbra sem állítanánk a Sziklagörgetővel szembe²⁸, ma talán azt tanácsolnánk Prométheusznak, ne legyen oly magabiztos küldetésének kizárólagos igazában, s ugyanakkor sajátítson el minél többet Szisziphosz önámítás nélküli tragikus hűségéből.

Camus a *Szisziphosz mítosz*ához függelékként csatolt önálló esszéjében vizsgálja a remény és az abszurditás kapcsolatát Kafkánál. Felfogásában *A per* jellegzetesen abszurd mű, amelyből nem hiányzik ugyan a világosan látó reménytelenség, de sajátos formában megjelenik benne a remény is. Camus revideálni akarja azt az általánosan elterjedt véleményt, hogy Kafka műve egyetlen reményvesztett kiáltás, és nem nyújt támpontot semmilyen bizakodás számára. Többféle remény és reménytelenség lehetséges. Míg például Henri Bordeaux derűlátása — szerinte — egyenesen csüggesztő, Malraux gondolatvilágát már erőt adónak érzi. Ami pedig Kafkát illeti, egyetemes érvényű nagysága abból fakad, hogy megmutatta a reménytelenség mindennapos átváltozását reménnyé. Kafka olyannak rajzolta meg az embert, mint aki a remény, a hit és a reménytelenség között örlődik.²⁹

Az egykor dekadensnek, „urbánus“-nak bélyegzett író egyetemes emberségére érezhetett rá Veres Péter is, aki olvasónaplójában Kafka-élményéről így számolt be: „Nagyon is értem, mert immár hatvanhét éve élek a félelemmel mindennapi rossz viszonyban. Mint kisgyermek (mostohaapám volt), mint kisiskolás (tanyasi voltam), mint kis-cseléd, mint kispapszamos, közkatona, ugyanabban a Habsburg-rendszerben fogoly, rab, törvényen kívüli szocialista mint munkaszolgálatos, mint osztráryarcos baloldali író, majd mint »népi író« — ugyan mikor volt távol tőlem a félelem? Most pedig már a lovas mögött ül az a »sötét gond«, hogy hamarabb mondatik ki, hogy elvégeztetett, mintsem elmondhatnám, hogy nem is jó mulatság, de férfimunka volt, és amit elvégeztem belőle, azért érdemes volt. (Gyavának — még gyávábbnak — kellett volna lenni és művekbe átranzponálni mindent).“³⁰

A camus-i értelmezést felidézve egy új vetületében mérhetjük fel a Kafkáért a hatvanas évek elején folytatott harc jelentőségét. A küzdelmet annak idején azok indították el, akik mentesíteni akarták Kafkát a hidegháborús manipulációk és a szűkkeblű megítélések torzításaitól, akik ki akarták ragadni művét az elhallgatás csendjéből. Kafka újrafelfedezése és visszahódítása a humanista szocializmus ügyévé vált. Különböző vélemények és interpretációk ütköztek akkor egymással. Tudatosult, hogy Kafka műve nem csupán a névtelen, félelmetes hatalmi gépezetek súlya alatt megsemmisülő embert ábrázolja, hanem kísérlet egyben ennek az embernek a megmentésére is. Ezt a művet ugyanis az élet szöröete s az emberiségért érzett (abszurd) felelősség hatja át. Míg Max Bród arra helyezte a súlyt, hogy Kafka könyvei a reményt és a jövő iránti bizalmat fejezik ki, az amerikai, francia és nyugatnémet értelmezések *A per* és *A kastély* szerzőjében főként az elidegenedés tragikus költőjére ismertek.

Kétségtelen, Kafka felkészít bennünket arra, hogy a társadalom struktúráihoz, az ember helyzetéhez kritikailag és minden szépítő szándék nélkül közeljünk. Sajátos érzékletességgel mutatja meg az elidegenedés mechanizmusát és személyiségromboló hatását. Camus-t újraolvasva azonban azt is észrevehetjük, hogy humanista, szocialista védelmezői — tudatosan vagy nem — a reménytelenséggel dacoló, küzdő emberért is csatáztak.

* Tanulságos következtetésekre vezet Albert Camus és Leszek Kolakowski nézeteinek egybevetése. Mindkettőjüket erőteljes etikai irányzatosság és bátor radikális gondolkodás jellemzi. Mindketten önáltatás nélkül néznek szembe az ember végeességével, s egyformán elutasítják a dogmatizmus minden megnyilvánulását. Usszeköti őket továbbá a gondolatvilágukban vibráló szkepszis és nyugtalanság, valamint az a törekvés, hogy életükbe értelmet vigyenek.

Míg Camus a reménytelenségből a lázadásban találja meg a kiutat, Kolakowski a mítosz befogadásában, átélésében keresi a megoldást. Az eltérés ellenére — állapítja meg Gesine Schwan — gyakorlati következtetéseik már ismét rokon természetűek. A két gondolkodó egyformán elveti a bizonyosságok nyújtotta nyugalmat, s ugyancsak egymáshoz közelíti őket a közösségi keretben vállalt erkölcsi elkötelezettségből és felelősségből fakadó cselekvés szorgalmazása. (Vö. Gesine Schwan: Leszek Kolakowski. Stuttgart, 1971. 164—165.)

Ugyanezt a tragikus életérzést s a belőle fakadó hősi ethoszt szóltatta meg a jeles román racionalista gondolkodó, D. D. Roșca *A tragikus lét* című, 1938-ban napvilágot látott könyvében. A Camus-ével több területen érintkező mű újrafelfedezése, magyar és francia nyelvre való lefordítása szintén arról tanúskodik, hogy mondanivalója a mai ember élményvilágát is hitelesen tolmácsolja. Az élet tragikus jellegét D. D. Roșca a tapasztalatilag adott valóságból, az emberi sors és a civilizáció jövőjét megszabó konfliktusok kimenetelének bizonytalanságából vezeti le. Megállapítja, a lét már nem felel meg a vallási és filozófiai spiritualizmus derülátásának. Leibniz alaposan tévedett; erről a világról igazán nem lehet elmondani, hogy a lehető legjobb.

D. D. Roșca szemléletének értékelésében lényeges, hogy a tragikus érzésben s elválaszthatatlan kísérőjében, az ún. metafizikai nyugtalanságban nem csupán a reménytelenség, hanem a rendkívüli lelkierő és cselekvőképesség forrását látta. „A reményvesztettség elemzett érzése — írja — elméleti síkon csak egyetlen olyan formát ölthet, amely mentes a többé-kevésbé jámbor és vigasztaló álszentség képzelgéseitől: a tiltakozás grandiózus formáját.”³¹ (Az én kiemelésem. — G. E.)

A román szerzőt egyrészt szoros kapcsolatok fűzik a tragikus filozófusok vonulatához, másrészt több tekintetben eltér tőlük. Roșca gondolatvilágától például mindig idegen maradt a tragikus életérzés több teoretikusára jellemző irracionálisizmus. Könyve nemcsak tükrözi a kor ellentmondásait, hanem megoldásokat is keres. Nem lemondásra, hanem változtató cselekvésre készlet. Feltárja az ember törekény-ségét, a rá leselkedő veszélyeket, ám ugyanakkor meggyőzően érvel az emberi alkotás ereje mellett. Valóban — a Camus-éhoz hasonló — hősi világfelfogás ez, amelyet Roșca hitvallásszerűen így foglal össze: „Harcolj hősiessen, hogy igaz ember lehess, ember, akit szétzúzhatnak a lét vak erői, de akit mégsem lehet legyőzni; és aki feljutott az ilyen felszabadulás és szabadság magasságára, csak az mondhatja el magáról, hogy megvalósította az emberi méltóság legmagasabb fokát.”³² (Az én kiemelésem. — G. E.)

Igazat kell adnunk a szerzőnek, könyve tényleg nem a tétlenségre kárhóztató pesszimizmust terjeszti. Ez a mű a két világháború közötti kor haladó román gondolkodásának egyik sajátos értéke, szerzője pedig — Athanase Joja szerint — „az elemzett ellentmondások meghaladásának hősiesség módját” javasolja.

Vizsgálódásunk egyik már érintett vonatkozására visszautalva, figyelemre méltónak tartjuk D. D. Roșca önjellemzését, ami felfogása és a román szellemiség közötti összhangot illeti. Könyvének francia nyelven való megjelenése alkalmából adott interjújában — Paul Anghelre és Mircea Eliadéra hivatkozva — azt fejtegeti, hogy a krónikaírók, Dimitrie Cantemir s mindenekelőtt a népköltészet tanúsága szerint a tragikum mélyen gyökerezik a román nép tudatában. Ily módon — jelenti ki D. D. Roșca — meggyőződött arról, hogy fiatalkori könyvének megírásakor nem idegen földre tévedt, hanem otthon, az övéi között maradt.³³

A jövőbe tekintő Teilhard de Chardin attól tartott, hogy „a remény sztrájkolni kezd”. Ez a sztrájk az utóbbi évtizedekben többször is kiújult. A reményt feladók stafétájában olyan gondolkodókat* találunk, mint például a történelem alakulásából kiábrándult Max Horkheimer, aki kései írásaiban már azt bizonygatta, hogy a társadalom jelenlegi menete Schopenhauer pesszimizmusát igazolja. A legutóbbi sztrájkoló a francia „új-filozófusok” köréből kerültek ki. Bernard-Henri Lévy, aki magát a „történelmi pesszimizmus” hívének tekinti, világgépét a következőkben foglalta össze: „Ezen a villámsújtotta világon csak fekete reggelek virradnak ránk, az alkonyt nem követi hajnal, és a természet sápadtabb még a kultúránál is, amelyet majmol.” Az irodalmi velleitású tétel, amely a felvilágosítás szellemiségét hordozó történelemfilozófiával szemben lép fel, — többek között — azt sugallja, hogy a történelem nem a jó megvalósításának folyamata, és senki sincs birtokában a paradicsom kulcsainak.³⁴ De a küzdelem feladása még ebben a vigasz nélküli távlatban sem fogadható el. Az erkölcsi tudattal rendelkező írástudó abban az esetben is szükségesnek tartja a harcot, ha annak hívságáról egyébként meg van győződve.

Bármennyire elfogadható Lévynek a felelőtlen optimizmus jegyében vívott társadalmi csaták áldozatai iránt az interjúban kinyilvánított szolidaritása, bármennyire megkapó töretlen harci készsége, közelebb érezzük magunkhoz Horkheimer egykori társának, Walter Benjaminsnak — Emmanuel Mounier-vel egybehangzó — sokat idézett és sokféleképpen értelmezhető krédóját: „A remény csak a reménynélküliek végett adatott meg nekünk.” Adorno szerint ha Walter Benja-

* Ezek a sztrájkoló nemcsak az elmélet síkján jelenkedtek. Paul Lucena braziliai etnológus egy Amazonas-vidéki indián törzsről (a mayununakról) tudósít, akik „vermekeket kiirtva az önpusztítás útjára léptek, mert nem tudják a civilizációval való ütközésüket elviselni.

min metafizikát írt volna, alaptételként azt fejté ki, hogy noha sok remény létezik, számunkra csak a megtört maradt³⁵, Hannah Arendt pedig úgy érzi, hogy az említett mondatot Kafka is írhatta volna³⁶, Marcuse viszont már egy egész — egyébként erősen vitatható — társadalompolitikai felfogás sűrített összegezéséként idézi.³⁷

Ma, számunkra kétségtelen, hogy a változtatás energiái nemcsak a reménytelen preemrétegekben szunnyadnak. A reménytelenek szélesebb kategóriájában — dacként, tiltakozásként is — felcsillanó remény azonban (már csak a történelem folytatása végett) nélkülözhetetlennek mutatkozik. Lássuk be, vannak történelmi pillanatok, helyzetek, amelyekben átmenetileg nem mutatkozik megbízható kiút, nem mutatkozik a válságot feloldó alternatíva. Ilyen szituációkban, ha az „etikai elhalasztás” magatartását a sztoikus ihletésű, sokszor hősi erényeket is igénylő kitartással társítjuk, a hullámvölgyből való kiemelkedés feltételeit teremtjük meg. Ami kezdetben pusztán sziszüphoszi görgetés, dac, tiltakozás vagy tragikus hősi helytállás, a jövővélehetőségek feltárásával bölcs, valós és hatékony tette készítő bizakodássá változhat.

JEGYZETEK

1. Gustav René Hocke: *Verzweiflung und Zuversicht*. München, 1974. 9.
2. Vö. i. m. 75—77.
3. Gabriel Liiceanu: *Tragicul*. Buc., 1975.
4. Vö. Milan Machovec: *Vom Sinn des menschlichen Lebens*. Freiburg, 1964. 92.
5. Mihai Ralea—T. Hariton: *Sociologia succesului*. Buc., 1962.
6. Vö. Jean Lacroix: *L'échec*. Paris, 1965. 2., 94—99.
7. Heinrich Weinstock: *Die Tragödie des Humanismus*. Heidelberg, 1960. 292—293.
8. Vö. i. m. 55—58.
9. Lucien Goldmann: *A rejtőzködő isten*. Bp., 1977. 117.
10. Vö. i. m. 118.
11. Vö. i. m. 534.
12. Vö. i. m. 111.
13. I. m. 737—738.
14. I. m. 87.
15. I. m. 517., 546.
16. I. m. 547.
17. Vö. C. Wright Mills: *Az értelmiség társadalmi szerepe*. In: *Korunk értelmisége*. Bp., 1975. 250—253.
18. Vö. Lukács György: *Az ész trónfosztása*. Bp., 1954. 164—166.
19. Csehi Gyula: *Constantin Dobrogeanu-Gherea és a szocialista kritika kezdetei Romániában*. In: *A baloldali forrásvidék*. Kvár, 1973. 233.
20. Babits Mihály: *A magyar jellemről*. In: *Mi a magyar?* Bp., 1939. 84.
21. Vö. Sötér István: *Álom a történelemtől*. Bp., 1965. 68—69.
22. Király István: *Ady huszadik századisa*. Népszabadság, 1977. november 20.
23. Vö. R. M. Albérès: *L'aventure intellectuelle du XXe siècle*. Paris, 1959. 303—305.
24. Vö. Miguel de Unamuno: *Le sentiment tragique de la vie*. Paris, 1965. 299—300.
25. J.-P. Sartre: *Exisztencializmus*. Bp., 1947. 38—44.
26. J.-P. Sartre: *A lét és a Semmi*. In: Tordai Zádor: *Egzisztenciális valóság*. Bp., 1967. 283—284.
27. Albert Camus: *Le mythe de Sisyphe*. Paris, 1942. 166.
28. Vö. Gáll Ernő: *A humanizmus viszontagságai*. Buk., 1972. 281.
29. Vö. i. m. 183—184.
30. Veres Péter: *Olvásónapló*. Új Írás, 1976. 12.
31. D. D. Roșca: *A tragikus lét*. Buk., 1971. 197.
32. I. m. 9.
33. *Steaua*, 1976. 11.
34. *Entretien avec Bernard-Henri Lévy*. Le Monde, 1978. január 4.
35. Vö. Theodor W. Adorno: *Prismen*. München, 1963. 234—246.
36. Vö. Hannah Arendt: *Walter Benjamin, Bertolt Brecht*. München, 1971. 58.
37. Herbert Marcuse: *Der eindimensionale Mensch*. Frankfurt am Main, 1967. 268.

Környezetvédelem és marxi humanizmus

Humanizmus: az emberi társadalomnak önmagával szemben gyakorolt gondviselete is. Hosszú ideig összetévesztették az egyénnek a társadalom felé tanúsított szociális érzületével, emberszeretetével, a szükségét szenvedők iránti segítőkészségével, alkalmi könyörületességével.

A szakterületének részproblémáiban elmerült és az emberiség jövőjéért aggodalmaskodó természetkutató számára valósággal heurisztikus erővel bír tudomásul venni, hogy Marx humanizmusának alap gondolata az *emberi lényeknek az ember által történő elsajátítása*, az embernek *önmagához való visszatérése*. Hogy a kiteljesedett humanizmus nem más, mint — naturalizmus. Ez pedig az ember természettel és társadalommal vívott harcának feloldása, az egzisztencia és lényeg, a tárgyiasulás és öngazolás, a szabadság és szükségszerűség, az egyén és a faj* kategóriák közötti ellentét felszámolása (Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Budapest, 1962.). Erre a humanizmusra van legnagyobb szüksége a környezetvédelemnek.

Csak hogy az ökológusok nem tartják a környezetvédelmet ideológiai kérdésnek. Technokrácia-ízű állásfoglalásaik csupán művi beavatkozásokat igényelnek, de humanista beállítottságot nem. Marx humanizmusa számukra csak eszme, amely logaritmussal nem demonstrálható. John Somerville (*Marxizmus és jelenkori humanizmus*. Korunk, 1968. 12.) hívta fel figyelmünket arra a körülményre, hogy amennyiben a fiatal Marx gondolatvilágát tekintjük, főként előrevetített humánus célokat észlelünk kiviteli eszközök nélkül, ha pedig a már idős, ideológiailag véglegesen kiforrott Marx állásfoglalását követjük figyelemmel, akkor elsősorban gyakorlati irányelveket találunk az emberiség sorsának gyökeres jobbátételére, azaz közgazdaságtant, történelemszociológiát és politikatudományt. (*Marxizmus és jelenkori humanizmus*.)

Tehát Marx egyik korszakának produktumai sem teljesek önmagukban, egymással tendenciózusan szembe nem állíthatók, de kiegészítik egymást.

Marx előtt kilátástalan volt annak beismerése, hogy a társadalom történetében feladat-sürgősségek állhatnak elő és olyan létfenntartási szükségszerűségek, amelyeknek fejlődésmódosító hatékonyságuk van. „Ezért az emberiség mindig csak olyan feladatokat tűz maga elé — írja Marx *A politikai gazdaságtan bírálatához* előszavában —, amelyeket meg is tud oldani, mert jobban szemügyre véve mindig azt látjuk, hogy maga a feladat is csak ott merül fel, ahol megoldásának anyagi feltételei már megvannak, vagy legalábbis keletkezésében vannak.” Manapság a *környezetmódosítás, környezetfejlesztés, környezetügy* — különösen sokat hangoztatott napirendi pontok. A környezetvédelem világprobléma, a világpolitika egyik égető kérdése. Felvetődésében az ember a cél és az ember a véghezviteli eszköz is, ezért egybe kell vágnia megbízható tudásunkkal arról: kik vagyunk, honnan jövünk, s melyek előrelátható fejlődési lehetőségeink. Kortársunk tudni akarja az igazat az *egészről*, amelynek ő maga is része, ugyanis őt érintik e nézőpont következtetései. Más szóval: az ember elsősorban tudásszomja folytán a legmagasabb fejlettségű és leghumánusabb lény, nemcsak saját hasonmásával való viszonyában, hanem a természeti értékekkel szemben is, és jobbá azáltal válik, hogy önmaga és társadalma előmenetelének hasznára fejleszti és alkalmazza értelmét. Tulajdon társadalmi szerveződése az ember fizikai túlélésének és embersége kinyilatkoztatásának feltétele.

A marxi kiteljesedő humanizmus a felsorolt kategóriapárok közötti ellentétek felszámolását is jelenti az embernek önmagához való visszatérésében — hiszen a környezetvédelem nemcsak politikai, műszaki vagy tudományos feladat, hanem a tudat formálásának velejárója is, az emberi lényeg megértése és elsajátítása. Az emberi lény lelkialkata, környezete és alkotóképessége globálisan mindenütt azonos, lehetetlen hát, hogy bárki is elkerülhesse a szembesítést ezekkel a biológiai létünkkel és más emberfajtaival.

* Eredetiben Marx egyén (Individuum) és nem (Gattung) ellentétéről beszél, de a korabeli véleményekkel ellentétben ma már nem tartjuk az emberiséget egy nemzetségen belül több fajnak, hanem egyetlennek, Homo sapiens-nek, és csupán ennek alfajai (Rassen, Unterarten) a mongoloid, mediterraneumi, negroid és más emberfajtaik.

Egzsztenciájához az emberiségnek csupán egyetlen Föld áll rendelkezésére a világmindenségben. A fotoszintézis termékein kívül egyéb érdemleges élelemforrásunk nincsen (noha az ettől független megoldások keresése folyamatban van), és biztosra vehető, hogy másnak nem is lesz számottevő szerepe az élelmezésben száradunk végéig, a jelenlegi összszakosság megkétszereződéséig sem (Gunnar Myrdal: *Korunk kihívása — a világszegénység*. Budapest, 1974). Így a környezet mint energiaforgalmazó rendszer megszabja az emberiség szaporodásának határait is.

Környezet mindaz, ami bennünket körülvesz, beleértve más élőlényeket s az itt lezajló jelenségeket, amelyek előfeltételei a létnek, amelyek egymásra is hatnak, kölcsönös átalakulásban vannak, és hatékonyságuk, egymáshoz viszonyított arányuk térben és időben állandóan változik. Módosulásai alapja a természetben szüntelenül zajló anyagkörforgalom. Környezetünkben a kortárs fajok egyedjeinek milliárdjai élnek: születnek, növekednek, fejlődnek, szaporodnak és megtelepszenek vagy elvándorolnak; majd előregesznek, illetve más élőlényeknek eshetnek áldozatul; elpusztulnak, lebomlanak, ásványi sókká alakulnak. Eközben szüntelenül átalakítanak, visszahatva élettelen környezetükre. Földünk felszíne és a bioszféra energiakészlete azonban olyan hatalmas, hogy a természetes egyensúly számottevő megbillenése csak rendkívül lassan, földtörténeti időtávon belül következhet be.

A természeti egyensúly konzerválja ugyan a környezetet, de „minden tudomány főlölesges volna, ha a dolgok megjelenési formája és lényege közvetlenül egybeesnének” (Marx: *A tőke* III.). A legújabb kutatások azt bizonyítják, hogy a magasabbrendű élet Földünkön való megjelenése óta okozott mesterséges változtatások napjainkban elérték ahhoz a nagyságrendhez, amelyen bármikor *veszélyállapot* alakulhat ki. Laikusok véleményével ellentétben, pillanatnyilag nem a radioaktív sugárzás, nem a levegő-, víz- és talajszennyeződés közvetlen ártalmaival, hanem Földünk *tulajdon energiához tartozó részleges felbomlásával* kell számolnunk. Az elmúlt száz év során 360 milliárd tonna, a hőleadás véghezvitelét fekéző széndioxid került a légkörbe, és mennyisége évente jelentősen gyarapszik, mivel a szén és a kőolaj égéstermékein kívül latba esik még elégtelen felhasználódása is: zöldmező-mozgalmunk kevesebbet igényel belőle, mint az egykori őserdők. Bolygónkat — képletesen szólva — óriási üvegházzá változtatjuk, hosszú távon pedig az átlaghőmérséklet lassú, de megállíthatatlan növekedése mindnyájunkat hőhalállal fenyeget.

A társadalmi lét és viszonyulási lényege között kialakult ellentmondásra ugyancsak jellemző, hogy sok országban természeti környezet már nem is létezik, vagy csupán természetvédelmi területeken „nyugdíjazott” muzeális érdekesség, mert degradálódott, ésszerűtlenül kiaknázták kincseit, beszennyezték levegőjét és vizeit. Mindeddig riadalmat az azonnal jelentkező denaturálódások keltettek (vízvirágzás, halpusztulás, füstköd, olajfolt), és aránytalanul kevesebbet tudunk *évtizedek múltán bekövetkező* utóhatásairól. Gyanítható azonban, hogy ezek jóval sokoldalúbbak és szerteágazóbbak lesznek, semmint képzeljük.

Az ellentmondás megszüntetése érdekében az emberiség nehezen ugyan, de megmozdult. Mint szokásos, sokan itt is átestek a ló másik oldalára, hisztérikusan elsírva „a haldokló természet hattyúdálát”. A környezetvédelem előbb a természet-tudományokat, majd a társadalomtudományokat, végül a politikát mozgósította. Érdekes helyzet: az emberiség, amely két világháborúban gyűlölettel halomra gyilkolta egymást, együtt érzett aggodalmában, és nyilvánvalóvá vált az együttműködés elkerülhetetlensége, hiszen az esők, a zabolátlan légáramlatok nem ismernek ország-határokat, a vadvizek sem válogatják, merre kanyarogjanak, s az óceán minden világrész partjait egyformán mossa.

A tárgyasulás során objektívvájuk az okozott kártételeket — de bajos elképzelni, hogy a nemzetközi összefogás megvalósulásának pillanatától kezdve megszűnik majd minden további környezetszennyezés. Emberré válásunk hajnalán még gyengék és tehetetlenek voltunk a természet féktelen erőivel szemben, de az ember kozmikus tényezővé nőtte ki magát, teljesen megváltoztatva a Föld arculatát. Most már környezetünk szorú védelemre az ember rombolásaival szemben, aki tevékenységével, de főleg mulasztásaival természeti értékeink ártalmát, károsodását okozza. *Kényszerülünk* a tárgyasulásra, mert Marx etikájának szellemében mindenki egyformán jogosult arra, hogy emberi műveltséghez méltó környezetben éljen. Mindenkinél kötelessége életkörülménye megbecsülését másoktól elvární, sőt kiero-szakolni. Paradoxális helyzet: védjük a környezetet az emberrel szemben, hogy azután is emberi feltételek között élhessen benne.

Világoszte felgyorsult a hajsz a jóléért, azonnali életszínvonal-emelésért, aminek indítéka magától értetődő; és elméletben nagyon egyszerű feladatnak lát-

szott olyan mezőgazdasági ökoszisztéma-modellel felállítani, amelyben maximális terméshozamot érhetünk el. Az ökológusok hiába adták le vészjeleiket a vizek és a talaj szennyeződéséről, tömeges hal- és madárpusztulásoknak, mérgezéseknek, majd emberi megbetegedéseknek kellett jönniük, hogy megértsük: nem lehet az agroönózisokat csak a pillanatnyi terméstopplett érdekében vegyszerekkel agyonkezeltetni. Ha meggondoljuk, valóban döbbenetesnek találjuk, hogy a létfontosságú ökológiai problémák tömegét hanyagoltuk el, miközben a tudományos kutatás más területeken óriásit fejlődött.

Külső környezetünk nem tárgy, hanem *rendszer*, egyszerűbb rendszereknek olyan együttese, amely létrehozta és fenntartotta az élet összes formáit. Továbbra sem képzelhető el bármilyen élet környezetünk egymásba épülő rendszerei nélkül, és ezek egész bolygónkat átfogó bioszférába olvadnak bele, amely mindannyiunkat éltet. Nem nézhetjük közömbösen, mi történik a környezettel más földrajzi szélességek alatt: a szükség kényszeríti a védelmi akció kibontakoztatását az egész világon.

Elérkeztünk (objektív) tárgviasulásunkkal ellentétes (szubjektív) *önigazolásunkhoz* Marx humanista felfogásában. Földünkön a magasabb rendű növényekkel való benépesülés több mint egymillió éve nyúlik vissza, s ehhez képest az ember későn, alig egymillió évvel ezelőtt jelent meg. Jó ideig az emberi faj is csak egy volt a többi között: hullott gyümölcsöt, nedvdús gyökereket gyűjtögető, vadász, halász, aki más fajok „asztaltársaként” illeszkedett az élelemláncba. Mélyebb változást alig eredményezett környezetére a nomadizmus mint ősi kultúrforma; Palesztina tengeri üledékből rakott, téglavörös földjén, a sároni rónán, kőbor kecskepásztoroként az ember aztán ráébred a legelőktől való függőségére, és gyepgazdálkodása virágzó állattenyésztés alapjává lett. Majd beérlelte a verőfény Babilonban, Asszírriában vagy Jerikó lankáin az első kalászt. Lakóhelye környéki erdőirtásokon vagy feltört gyepek talaján az ember magvakat vetett, kikapcsolta a gyomnövények konkurenciáját; a meglazított talaj kedvezőbb termést adott, a művelésbe vett növényt szaporította; fokozatosan megkezdődött a szelekció, hatására kialakultak a primitív *fajták*; a kezdetleges földműveléstől a gépesített modern mezőgazdaságig az ember géniusza révén a Föld megváltoztatásának legaktívabb tényezője lett.

A mostani generáció sokkal inkább felel az eljövendő nemzedék sorsáért, mint bármelyik korábbi. Vezető körei felismerték, hogy az emberiség sorsa békés körülmények között is veszélybe sodródott. Ezért a hatvanas évek végétől az Egyesült Nemzetek Szervezete és különböző szervei egyre gyakrabban foglalkoznak környezetvédelmi kérdésekkel. 1968-ban kezdődött az *Ember és bioszféra* akció. Indítását minden ország megszavazta. 1972 júniusában Stockholmban nemzetközi értekezleten nyilatkozat született, és ennek nyomán létrejött az ENSZ Környezetvédelmi Programja. A nyilatkozat ajánlásainak 96. pontja sürgeti a környezetvédelmi nevelés megszervezését, mert a tudatformálás egyike a leghatékonyabb eszközöknek a világ környezeti válsága ellen indított támadásban. A jövőre vonatkozó intézkedések közül az oktatás és ismeretterjesztés feladatai az elsődlegesek. Eljön az idő, amikor a környezetvédelmi ismeretek elsajátítása a közműveltség szerves része lesz, s az ember visszatér a maga emberi mivoltához.

De a cselekvési *szabadság* csak akkor vezet el humanizmusunk kiteljesedéséhez, ha az ember *szükségyszerűen* felismeri a környezet társadalmi értékét; ha kifejlődik benne a féltés, a törődés szándéka, aggodalmat érez, felelősséget vállal iránta, és hajlandó mind egyénileg, mind közösségileg cselekvően részt venni a jelenlegi problémák megoldásában, az újak megelőzésében. Ezért 1975 októberében egy nemzetközi értekezleten a környezetvédelmi nevelés alapelveit magában foglaló okiratot fogadtak el (*The Belgrade Charter*). Idézzük: „A mi generációnk szeme előtt példátlan gazdasági fejlődés és technológiai haladás zajlott le, amely jótéményt jelent sok ember számára, ugyanakkor azonban súlyos társadalmi és környezetünket károsító következményei is vannak. Egyre növekszik az egyenlőtlenség a gazdag és szegény nemzetek között, továbbá a nemzeteken belül is, és nyilvánvalóak a fizikai környezet romlásának egyre szaporodó jelei szerte a világon. Ez a körülmény, bár eredetileg a nemzetek viszonylag kis hányada okozta a károkat, kihat az egész emberiségre. [...] Okvetlenül meg kell találni a módot annak biztosítására, hogy egyetlen nemzet se gyarapodhassék és fejlődhessék másik nemzet rovására, és egyetlen egyén fogyasztása se növekedjék más egyének kárára. [...] Nem kevesebbre van szükségünk, mint új egyetemes erkölcsre, amely elősegíti az egyénekben és társadalmakban a bioszférába harmonikusan beilleszkedő ember magatartási és viselkedési formáinak kialakítását; olyan erkölcsre, amely felismeri és érzékenyen reagál

az emberiség és a természet, illetve az egyes emberek között létező, összetett és örökösen változó kapcsolatokra."

A megálmódott „új egyetemes erkölcs"-re vonatkozó elképzelések tekintettel vannak ugyan az emberiség és a természet viszonyára, de mivel „a munka mindenekelőtt olyan folyamat, amely ember és természet között megy végbe, amelyben az ember saját tettével közvetíti, szabályozza és ellenőrzi a természettel való anyagcseréjét" (Marx: *A tőke* I.), mégsem a munka pusztán létezése volt mostanig erkölcsstelen, amint ezt bizonyos szélsőséges beállítottság hívei hangoztatják, hanem az embernek a természettel való anyagcseréjében az ellenőrzés hiánya, ami kihat a környezetre. A munka marad a humán társadalomnak legkézzelfoghatóbb gondoskodása önmagával szemben, az elemi humanizmus, és az egyetlen igaz humanizmus, Marx humanizmusa jóval fölülte áll minden utópisztikus morálnak.

Az *egyén* és a *faj* közötti ellentmondás felszámolása sem egyszerűen kivitelezhető a humanizmus szerint. A szociológiai irodalom, ha a környezettel az élőlények szempontjából foglalkozott, a *szervezet* nyitott rendszerként való felfogásából indult ki. Körülhatárolása eredetileg Ludwig von Bertalanffy megkülönböztetésén alapszik, aki zártnak azokat a rendszereket tekintette, amelyek környezetükkel csak energia jellegű kölcsönhatásban vannak, míg nyitott rendszerek esetében folytonosan a szervezet hatékony működéséhez elengedhetetlen anyag-, energia- és információcsere megy végbe (Daniel Katz és Robert L. Kahn: *Open Systems Theory*. New York, 1966). Később a társadalomtudományokban, köztük a szociológiában való alkalmazás következtében a fogalom némileg átalakult (Ludwig von Bertalanffy: *General System Theory — Foundations, Development, Applications*. New York, 1968). Új keletű értelmezésében a rendszer nyitottságát csakis a környezetével megvalósuló többirányú kapcsolat biztosíthatja: először a rendszert alkotó szervezetek egészének közvetett *input* és *output* folyamatai (például egy nemzet élet-színvonal-megvalósításai), másodsor a rendszer elemeinek közvetlen környezeti kapcsolatai (például az élet minősége az illető nemzet egyik nagyvárosában), és harmadszor a szervezetet megtestesítő egyének sajátos magatartásviszonyai (például az adott nemzet egy fiában az „emberi boldogságról" tudatosult igény).

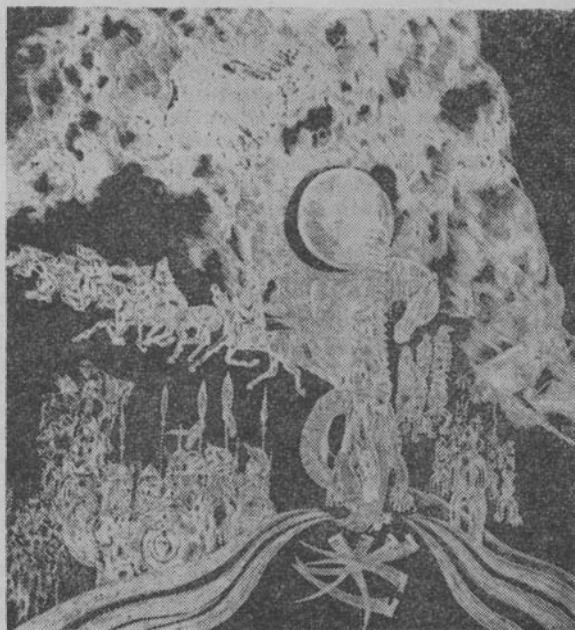
Az élő szervezet, mint rendszer, és környezete egymásrautaltságának dinamikájában — ha pusztán a rendszerelmélet logikáját követjük — két tényező válik jelentőssé: egyrészt a környezet hatása a rendszerre, másrészt a rendszer alkalmazkodása környezetéhez. Itt meg kell különböztetnünk a kétféle környezetet: a természetit, amely az életre kedvező vagy kártékony hatást gyakorolhat, és a szociális, amely — többek között — az oktatáson és nevelésen keresztül befolyásolja az embert. És ugyanakkor a korszerű természet- és társadalomtudományok segítségével az ember átalakítja a maga környezetét. Környezetéhez való alkalmazkodásában természetesen megtalálható már a visszacsatolás eleme is, és ez eleve kirekeszti annak lehetőségét, hogy a szervezet viszonyulási hatékonyságát kizárólag a szervezeten belül mérjük, illetőleg hogy erre örökletességi adottságaiból vagy fiziológiai sajátosságaiból következzünk. Wiener megfogalmazásában a visszacsatolási elv annyit jelent, mint letapogatni egy adott cselekmény következtében beállt helyzetet, és ennek sikere vagy kudarca módosítja majd a jövőbeli viselkedést (Norbert Wiener: *I am Mathematician*. London, 1956). Az egyéni hatékonyság foka tehát a környezetben — a természeti és szociális környezetben — mutatkozik meg; így a szervezetnek az amúgy is változó környezethez való alkalmazkodását a saját magatartása nyomán bekövetkezett vagy elmaradt sikerélmény is befolyásolja, amely további próbálkozásokra ösztönöz, vagy ezeket kiküszöbölteti. Szembeszökő, hogy a visszacsatolási elv alapján véve megegyezik azzal, amit Marx ismeretelméletében az *igazság kritériumának* nevezünk. Az élőlények ugyanúgy „tudatosítanak", mint mi, amikor életösztönük indíttékait alávetik a gyakorlati alkalmazhatóság próbatételének.

Szigorúan vett szervezetszociológiai értelemben már nem alkalmazható von Bertalanffy meghatározása, mert az élőlény optimális környezetviszonyok között soha nem *totálisan*, hanem *szelektíven nyitott*, csak bizonyos ráhatásokat vesz fel, másokat kirekeszt, és éppen ezért különböztethető meg egyértelműen a környezettől (Nemény Vilmos: *Gazdasági rendszerek irányítása*. Budapest, 1973). Sokasodnak a jelek, amelyek arra mutatnak, hogy ez a megállapítás az egyed feletti szerveződéésre, esetünkben a *fajképviseleti* populációkra is érvényes. Populációba tömörült egyedek együttes alkalmazkodóképessége és összhatása a környezetre sokkal több, mint e mutatók egyénenkénti értékének számbeli összege — hiszen az organizáció új, minőségileg más lehetőségeket teremt. Erre vezethető vissza a marxista szociológiai irodalomban széleskörűen elterjedt amaz álláspont is, hogy az organizációban

már két, egymástól független eredetű rendszer van. Egyfelől az ún. formalizált struktúra, amely célra vagy célokra irányultan tudatosan (a társadalomban), illetőleg természetes kiválasztódás útján (az élővilágban) kerül felépítésre, és az ún. nem formalizált egyéni kapcsolatok rendszere, amelynek léte a formalizált felépítmény célirányultságán túlmenő célelemeket visz be a rendszer működésébe. De a kettő együtt, egymáson keresztül, egymás viszonyaiban jelentkezik, a rendszer elemeinek összefüggésében és együttes funkciójában a formalizáltság és nem formalizáltság egymástól elválaszthatatlan. (Például: bármely cinegepopuláció esetében a formalizált szerkezet alkotórészeit képezi a rovarpusztító táplálkozási mód, amely az emésztőkészülék anatómiai sajátosságaiban konkretizálódik; a fészekrakás módzata és körülményei; a madárvonuláskor tanúsított csapatöszön; a ragadozók felbukkanását tudósító vészjelzés. A nem formalizált tényezők keretébe soroljuk viszont az udvarló hím nászruhájának színösszetételét, énekének egyéni bélyegeit, a fészek helyét, a párba állt egyedek egymás iránti hűségét, az ivadékok felnevelésének sebességét. Analóg helyzet áll fenn — mutatis mutandis — az embernél.)

Megváltozó környezetükkel elsőként a populáció elterjedési területének szélén elhelyezkedő egyedek kerülnek kapcsolatba, és az új körülmények magatartásbeli módosulásokra kényszerítik őket. Sikeres próbálkozásaik visszacsatolódnak a szervezethez, és maradandókká válnak, majd ivaros szaporodás útján, az egyedek között lejátszódó örökletességi információ cseréjén keresztül, továbbgyűrűzhetnek az egész népességben. Így a gének szüntelen áramlása a populációban, az ún. Hardy—Weinberg-törvény kitételeihez idomulva, nemcsak a rendszer elemeinek genetikai egyöntetűségét eredményezi, de kieszközöli azt is, hogy ennek tagjai behozzák a változó környezetet a rendszerbe. Hogy hol van túlélési képességünk határértéke, hogy milyen mérvű behatásokat tudunk felvenni ártalom nélkül, és hol az a kulminációs pont, ahonnan még romlatlanul, örökletességi rokkantság nélkül visszatérhetünk a naturalizmusba — arra az ökológia és ezen belül a populációdinamika még nem tudott kielégítő választ adni. Humanizmus nélkül semmi esetre sem. Spinoza szavaival élve: *res fixae et aeternae* — hogy megmásíthatatlan és állandó tényezővé váljék földi létünk.

Beczásy Antal: Dózsa

Ép bőrrel, magvaszakadás nélkül

Mondhatnók: új műfaj! Szabó Gyula több kötetre tervezett új munkája, *A sátán labdái*, alcímében történelmi tudósításnak mondja magát. Valóban, eredeti forrászövegek bámulatos szövdeményéről van szó, összekötő szövegek állandó visszhangzatában.

A megoldás szokatlan, vitaébresztő. Akaratlanul is Móricz Zsigmondra gondolkok, aki fiatalkoromban elvitt magával Leányfalura, és heverője felett töméntelen könyvet mutatott meg: nem volt köztük egyetlen feldolgozás sem, csakis ősforrás, egykorú levelek, emlékiratok, rendelkezések, kiáltványok, gúnyiratok, utasítások minden változata. Ezek hűséges tanulmányozásából született meg a *Tündérbkert*, *A nagy fejedelem* és *A nap árnyéka* Erdély-trilógiája, élő jelenítések, ragyogó drámai képek történelmi regényének, feledhetlenül. S most? Szabó Gyula távol tartja magát a képzelet szépmivességétől, ragaszkodik magukhoz a forrásokhoz, inkább történelmi szöveggyűjteményt fűz, bonyolít és magyaráz. Van úgy, hogy imitt-amott belefelelti magát a jelenítő képbe, amikor például Teleki Mihályt egy bükkfának támasztva üldögélteti a Meszes-tetőn, vagy Rákóczi Györgyöt megkönnyezteti a Balázsfalvára vezető úton, de ilyesmi a kivétel, a tudatosan elfojtott regény csak fel-felcsillan az egykorú leveleket és emlékiratokat mesterialtató tudósítás valóságosabb, mindennaposabb közlésárama alól. Így a móriczi alkotásnak csupán előzetes játékanál ragadunk meg, valamivel errébb az időben (olyik szereplő még azonos is). Szabó Gyula az olvasmányosabb regénnyel adósunk marad, s tudósításnak elkeresztelt műfaja az esszék végtelen láncolatába foglalt idézetek csak türelemmel végig követhető történelmi leckéje lesz.

Nagy lecke, velönlngk rendítő. A kötet II. Rákóczi György szerencsétlenségbe fulladt lengyelországi hadjáratától a fejedelem elvesztett százfenesi csatájáig és hadi haláláig mindössze négy esztendő fog át Erdély történetéből (1657-től 1660-ig), de ez a röpké idő a szenvedés és pusztulás olyan rengetegét látatja, hogy az író már könyve legelején saját létén csodálkozik el, arra a kivételes szerencsére gondolva, hogy „annyi véres pokolból mégis annyi életet tudott az anyaméh menteni és adni tovább, három évszázadon át odább-idébb!” Már az első kötet címe is rettenet sugalmaz, Kányádi Sándor függőleges lovainak fájdalmát, ami azonban versben tizenkilenc sornyi apokaliptikus látomás, az itt, a *Függőleges veszedelmek* irtózatában több mint négyszáz tömött könyvoldal. „Míg függőben leszen állapotunk...” — idézi Szabó Gyula a szultáni hatalomnak alávetett fejedelem szorongását, s a szószármaztatás találó öménére utalva beszél az ország fölött meredeken aláfüggő veszedelemre. Ez a fojtó érzés kíséri végig az írók a történéseken, tudván tudva a mai visszatekintésben, milyen bajokra még milyenebbek következtek.

A döntő kérdés mind a balul végződött lengyel koronászertő hadjáratl, mind a viharos fejedelemcserékkel kapcsolatban a kis Erdély illeszkedése a nagyhatalmakhoz, elsősorban a Krímtől a Balkánig s fel Budáig karoló hatalmas oszmán birodalomhoz, melynek fényes portájára adóját küldi a fejedelemiktató szultáni athnámé ellenében. Bár az előző fejedelmeknek, Bethlen Gábornak és I. Rákóczi Györgynek, sikerült több mint négy évtizedre megteremteniük Erdély aranykorát, játszva nemegyszer a gyengülő török hatalom válságjelenségeivel, de megörizve az együttélést, az már kétségtelenül „hamis erőillúzió” volt (Szabó Gyula szavával), hogy az ifjabb Rákóczi György lengyel hadjárata előtt nem vette számításba a török fenyegetéseket, dehát az egykorú forrásanyagba beömlik Zrínyi Miklós szerencsétlítő üzenete, az a reménykedés, hogy egy svéd—lengyel—erdélyi középső hatalomalakulás a Habsburg-birodalommal szemben is erőforrás lehet, akárcsak az oszmánnal szemben. Érdekes párhuzam mindaz, ami Zrínyi elméleti és írásos gondolatmeneteit a lengyel kísérlettel párosítja, talán némi felmentvényt engedélyezvén a nagy kalandnak, tragikus kimenetele ellenére. Nagyobb baj, hogy a nyári katasztrófa után sem ébred rá a fejedelem s a rendek többsége arra, hogy a krími tatár kán fogságába esett Kemény Jánosnak van igaza, amikor a török haragra, a tatár veszedelemre figyelmeztet üzeneteivel, s titkos levélben is közli, hogy csakis a fejedelem lecsérése mentheti meg Erdélyt a bosszúállástól. Ha Szabó Gyula regényírásra vállalkozott volna, tudósításai sűrűjéből kiemelhette volna ezt az Erdélyért aggódó ellentett párt: a székéhez újra meg újra ragaszkodó Rákóczit s a hatalmi kérdéseken vasravett fogolyként elgondolkozó Keményt.

Török nyomásra kettészakadt Erdély, két pártra, s az egymásra tüzelő „papirpattantyúk” lövedékeinek tudósítói montázsa mindkét fél igazából és tévedéseiből az érvek garmadjáját nyújtja. Rákóczi előbb a helyébe állított Rhédei Ferencről veszi vissza fejedelmi botját, majd Barscai Akos ellenfejedelemségét támadja meg, s a belső villongásba kétszer is irtó-romboló vadsággal beleszól a felbőszült oszmán nagyhatalom. „Valóban, mintha égbeliek és pokolbeliek, a keresztény Úr és a pogány Sátán küldöttei labdáztak volna sokszor a fejedelmi székkel...” — adja meg a szerző sejtelmes könyvsorozat-címének kulcsát, forrásai nyomozásában elvezetve bennünket a pasquillusoktól a kiontott vérig. Barscai joggal veti Rákóczi szemére, hogy nem segítette haza a kiváltandó rabokat Krímből, s odavágja: „...vízben haló ember a habhoz is kap; mivel Erdélyben törvénytelenül gyűjtött, húzott-vont kincsét előbb kitakarítván: [...] Rákóczi úr annál egyebet nem hagyott.” S a török betörésekor akár a habba is kapdosva, Rákóczi így emel vérvádat Barscai ellen: „Csak ült volna vesztig ökegyelme, most nem kiáltának Allah-t keresztény városokban Alleluja helyett. Nem vesztett volna el a fejedelem választására való szabadság; és nem kellene vért fejni tej helyett szegény haza lakosainak pogány hizlálására.” A vád kölcsönös: kinek a hibájából veszett oda Karánsebes, Lugos, Borosjenő? „Inkább újonnak egy íze, mint épen testem elvessen az ország lakosival együtt” — válaszolja keserűn Barscai, az egykori barát, sőt a lengyel hadjárat alatt fejedelmi helytartó, majd 1658 őszére Köprüli nagyvezér kinevezte muszaj-fejedelem, Híve, Nadányi Mihály (később ezért fejt veszik) odamondja Rákóczinak nyersen an igazát: „Jóságiban való kárát sajnálja Nagyságod, mi pedig Országúl veszünk el Nagyságod miatt...”

Kinek van igaza? A török hatalommal kiegyező realistának, vagy annak, aki bármi kockázattal egy világ ellen is kiáll? Szabó Gyula nem ad választ erre a historiai kérdésre, az ő tudósítói képernyőjén a tények jelennek meg minden borszalmukban, de van egy megkönyebbítő felsőhajtása is: „mi, a három évszázaddal inneniek, fiatalabbak, ugyancsak eléggé fennről, biztonságos utókori magasból nézhetjük, hogy öregeink ott lenn milyen képtelenül vesződnek, hullnak-halnak, s bölcs nyugalmunk [...] forrása [...] abból fakad, hogy mi — a néhány nemzedéken át szerencsésen szolgáló véletlen jóvoltából — mindazt végül is ép bőrrel, magvaszakadás nélkül vészeltük át.” Mert Erdély nagy romlása fajirtással kezdődik. Szalárdi János, a fejedelmi leváltár öre, a lengyelországi hadjárat első sikereivel kapcsolatosan, ha utólag is, megjegyzi, hogy „a következendő nagy veszedelem [...] kovácsoltan kovácsoltatik vala.” S ami beüt, rombolás és vérözön.

Lubomirszky lengyel főmarsall 1657 nyarán egy kiáltványban azzal indokolja meg Beregszász lakosságának lemészárlását, Avas és Máramaros feldúlását, Szinerváralja porrá égetését, hogy Rákóczi hadai ugyanezt követik el Lengyelországban. S ez még csak a perem megpróbáltatása. Már a jövő esztendő elején a nyugatról benyomuló török haddal egyidőben a krími kán pusztítja végig Erdélyt, de úgy, hogy egyedül Illyefalván ötezer székelyt vágnak halomra, a Barcaságon mindössze kétszáz ház marad épen, s tízezerrel viszik a foglyokat szíjra fűzve a keleti rabszolgálatcokra. A szász városok még meg tudják váltani magukat, de a fejedelmi székhelyet, Gyulafehérvárt elpusztítják. Nem akárhogy, hanem rendszeresen: minden szegletet felkutatva és felégetve, tüzet vetvén a tornyokba zsúfolt bútorokra, könyvekre, szétrepesztve Bethlen Gábor híres harangjait, s egyidőben szélnék eresztve a Nagy Fejedelem porait is a feldúlt sírból. Amikor aztán Szejdi Achmet, a budai basa, Debrecenről Erdélynek fordul, tallérral fizeti a levágott fejeket, a koponyákról a bőrt lehúztatja, a megszámlált fejeket szalmával kitömeti, és szekeresleg küldi diadalai jeléül a portára.

Kölcsönösen is: a két magyar tábor vérengzően paskolja egymást. Rákóczi ráhossa Erdélyre a hajdúkat, akik nem véletlenül viselik jelzőiket: szabad ördögök, magyar tatárok. Dúlás, akasztás, lefejezés válaszolat egymásnak, a vész elindult, magára Rákóczira is erőszakos halál vár, s tudjuk, hogyan tudók, hogy Szabó Gyula eddigi tudósításai csak a bajok kezdetéről szólnak, az öldöklésnek egy századra nincs vége, különben maguk a könyv főhősei is harcban esnek el, vagy kutyakosárban végzik, mint Barscai fejedelem. „Ahogy az emberi életnek nincs sehol pillanatnyi megszakadása, úgy nincs a históriának sehol lezárt lapja” — vallja Szabó Gyula, de ez csak annyiban igaz, hogy tényleg élünk még, folytatásban, s történelemalkotók is vagyunk, éppen csak ott már nem, ahol ama viharos időkben — főleg a nagy országutak mentén, folyóvölgyekben, sík vidékeken, várak és városok körül — meggyérült a lakosság, vagy éppenséggel irmagja veszett.

A tudósítás-jelleg nem ad módot arra, hogy Szabó Gyula lelkekbe világítson, típusokat rajzoljon meg, jellemeket elemezzon, mégis: az írásbeli hagyaték ügyes megválasztása lehetővé teszi, hogy kardcsörtetés, dúlás, futás, megbélyegzések és halálhörgés hangzavarán is áttetsződjék az emberség egykorú jelenvalósága. Jancsó

Benedek elévült, 1931-ben Romániában megjelent Erdély-története óta nem forog köz-kézben átfogó történelemkönyv elődeinkről, s így annál hasznosabb, hogy Szabó Gyula könyvében a külön vetten bizonyára jobban ismert egykorú művelődéstörténeti anyag is beilleszkedik a köztörténeti tudósításokba. Nem is olyan régen üdvözölhettük és élvezhettük Apáczai Csere János főműve, a *Magyar Encyclopaedia* pompás új kiadását (Szigeti József sajtó alá rendezésében és értékelésében), s most érdeklődéssel lapozunk rá arra a jelenetre, ahol II. Rákóczi György az őt szép deák orációban köszöntő Basiriusz professzor javára dönt Apáczaival szemben, akit a toronyból való levetéssel fenyeget, s ugyancsak szervesen illeszkedik be, az író-bölcs erkölcsi értékét növelve, az összképbe az a nemes elgondolás is, amellyel Apáczai most már a török adta Barcsai Ákoshoz fordul akadémiái tervezetével, romok és sírások ellenére vállalkozva egy anyanyelvű egyetem „lerajzolására”.

Pihentető a sátán labdáinak félelmetes csattogásai közepette egy áldott lelkű nagyszony, özvegy Teleki Jánosné Bornemissza Anna sűrű levelezése fiával, akit minden — egy diáknak előszóval diktált — írása elején teljes nevén címez: „Adjon Isten minden jókat, Teleki Mihály!” Hiába olvastuk össze a Szabó Gyula-művet Trócsányi Zoltán 1972-ben megjelent *Teleki Mihály* című testes élet- és korrajzával, a történettudóst csak az államférfiú viszontagságai érdekelték, a történelmi tudósító viszont minden melegséggel e levelek tükrében érzékelteti a címzett emberközelét. Egy anyai levél búcsúztatja Teleki uramat, a fejedelem postamesterét ama végzetes lengyelországi út előtt, anyai levél fogadja a gyászos megfutamodásakor is, amikor szerencséjére közte van annak a háromszáznak, aki a fejedelemmel Krakkó alól egy harmincezer főnyi seregből épen hazatér. Az anya hangja átkiáltja a csatazajt és politikai dulakodásokat, megróva fiát, amiért az megveret egy katonát: „Meglásd, Teleki, hogy úgy cselekedjél akármit is, hogy Isten ellen való dolog ne legyen. [...] Ne igyekezzél egy személynek is megromlásában, mert fenn az Isten s látja, hanem minden dolgaidban úgy járd el, hogy [...] bizony megbüntet, ha mód nélkül való dolgokat cselekszel.”

Béke! Vajon nem azért harcol mindegyik fél? S 1659 elején Szatmáron nem jön-e létre valamelyes egyezés Rákócziék és Barcsaiék közt? Egy bizonyos Balogh Péter ekkor tudósítja Teleki Mihályt lovai állapotáról, s Rákóczi csesdi várában kelt levelébe beleszövi a jó hírt: „Ugyanis, édes, kedves Atyámfia, nem az mi fegyverünk oltalmaz már minket meg, hanem [...] az örvendetes békesség. Elég eszünk, okosságunk s több annál nekünk nem is kell, ha mi ezt a mi édes hazánkat békességben tudjuk tartani.” Koldus-béke (Szabó Gyula Telekiné egyik leveléből utal erre), nincs is benne áldás, még szörnyűbb pártharc és a második török benyomulás következik, s ebbe bele is pusztul II. Rákóczi György, de lezárul-e bármi is az eddig megjelent első kötettel? Lesz mit mondanía a következőkről a tudósítónak, amikor is a se-beibe halt fejedelem utódjaként Kemény János most már német segítségre támaszkodik, s megöleti Barcsait, majd az ellenébe Apafit beiktató török had lovainak patái alatt hal meg Nagyszőlősnél. Mindez történik alig újabb másfél éven belül.

Hálások lehetünk Szabó Gyula szorgalmának, hogy a könyvtárak mélyén elheverő levéltári kiadványok és emlékiratok (Nagy Szabó Ferenc, Borsos Tamás, Kemény János, Szalárdi János, Tholdalagi Mihály, Horváth Kozma, Bethlen Miklós munkái) meglevőnek találó idézetekben és parafrazálásokban, s eljutnak műve által oly sok mai ember — a Kriterion Könyvkiadó jóvoltából 21 000 olvasó — kezébe, szemébe, tudatába. Óarany csengésű és színezetű, gazdag magyar nyelv szépsége árad fel a múltból, s találkozik, keveredik Szabó Gyula mai ízes kifejezésével, annál is inkább, mert az író — meg-megcáfolja önként vállalt tudósítói egyszerűségét — meg-megforgatja saját szavai görgetegében a hagyományos metaforákat, feloldja, gyökeréig hántja és újra felöltözteti a levélírók és memóriálé-szerzők oly vastagon a valóságból vett, éppen ezért találó és beváló szó- és képhasználatát. Mi sem természetesebb, hogy a régi nyelvezet szemléltető frissességén maga is elcsodálkozik, s olvasva-idézve a hadbamenő Tholdalagi egy lovaskalandját, kiemelkedik a papirosok közül így: „... szinte küld, menjek, nézzem meg háromszázhuszegynéhány év múlva ott a Küküllő-partot, a gondviselészerű és hiteles színlelyét.”

Ugyancsak természetes Szabó Gyula felvidulása és személyi jelentkezése akkor is, ha övével találkozik a történelem mezőin: almásiakkal, akiket Lengyelhonba visz magával (majd tatár fogságba) Kemény János, a generális. A viski réten vagyunk. „Ott vannak az almásiak is, külön a maguk kis táborában: egy kisebb, csupa férfiakosságú falu költözött a Homoród mellől a Tisza partjára. Szomszédok, mint otthon, testvérek, sógorok, rokonok s gyalogos, lófé vagy címeres nemes, de mindegyik otthonról hozott hadi felszereléssel, házi készlettel, lóval, zsákkal, átalvetővel, sóval...” Itt szökken be a történelmi tudósításba egy párbeszéd jelenet a szokásos székeley feleselő stílusban, a két Kemény (János és öccse, Boldizsár) évődése

az almásiakkal. Ízelítőt kapunk, mivel domborodhatott volna élő testszerűségben a nagy korbemutatás, ha szerzője tudósításnál többre vállalkozik.

Így is: a homoródalmásiakat elevenítő betét ama gyászos XVII. század felől közéleti meg azt a kerekedő falutörténetet, melynek a mából visszaforduló része az 1974-ben megjelent *Gólya szállt a csűrre* vallomásaként valahol a XVIII. század elejéig tapogatott a múltba. Szabó Gyula történelemszemlélete akár szorosabb, akár tágabb értelemben vett szülőföldjére vonatkozóan mindig konkrét. Nehéz olvasmány ez az asztalunkra került kötet? Az bizony. Szokatlanul nehéz annak, aki a történelmi regény epikus menetéhez és képalkotó dramatizálásaihoz szokott. Mégis: így, a tudósításokkal is, arra serkent, hogy helyi-tárgyi-személyi történetiségében, a tények dokumentációjában ragadjuk meg mindazt, ami annyi bajt látott szülőföldünk-höz köt.

NICHITA STĂNESCU

FINISH

Olyan gyorsan szaladtam hogy
elmaradt az egyik szemem
mely hátulról figyelte
hogyan karcsúsodom, —
csíkká előbb, aztán vonallá...
Nemes úrként a semmin át,
nemlétező gyors részként
átszelve a halált.

LAKODALMI KÖSZÖNTŐ

Nem vagyok amilyen vagyok
hanem amilyen vagy vagyok
Nem zöld, nem sárga, nem piros,
de nagyon zöld, nagyon sárga, nagyon piros
Nem vagyok amilyen vagyok
hanem amilyen vagy vagyok
Nem lila, nem nagyon lila,
hanem nagyon nagyon lila.
Nem vagyok amilyen vagyok
hanem amilyen vagy vagyok
amolyan teféle vagyok
akit már nem hagytlál hogy én legyek.

ÖNARCKÉP

Nem vagyok más csupán
egy vérfolt
aki beszél.

HIEROGLIF

Micsoda magány
nem érteni meg az értelmet
mikor létezik értelem

És micsoda magány
vakon élni világos nappal, —
és süketen, micsoda magány,
az ének sűrűjében.

De meg nem érteni
mikor nincs értelem
és vakon élni éjnek közepén
és süketen a tökéletes csendben, —
ó, magánynak magányosságá!

RITÓÓK JÁNOS fordításai

Tanácstalan a riporter...

Az év első napjaiban számvetést készítettem: mi az, ami nem sikerült, amit riporterként nem tudtam megoldani az elmúlt esztendőben? És bizony nagyon megriadtam — időnként kell az ilyen munkára riasztás! — a felgyült „adósságok“ látán, pedig ha valaki igen, én a tavaly ugyancsak keményen dolgoztam. De hát sehogy sem tud megvizsgálni az, amit elvégeztem, ha egyszer akadnak dolgok, amikkel nem tudtam megbirkózni. Még akkor is, ha esetleg nem a hibámból...

Nem sikerült például leadnom — minden igyekezetem ellenére — újabb riport-kötetem kéziratát; s bár gondnak ez is elég nagy, de ez nem bánt annyira, nem okoz akkora lelkiismeretfurdalást, mint az, hogy nem tudtam megírni egyetlenegy riportot, amelyik jellegénél fogva egészen más lett volna, ha elkészülök vele, mint az összes többi, amit egy évtized alatt írtam.

Alkat kérdése lenne? Felkészültség dolga? Bizonyosfajta fogékonyság hiánya? Vagy netán a riportszemlélettel van baj s végső soron magával a riport társadalmi hatékonyságával? A kudarc mindenképpen az én számlámra írandó, még akkor is, ha tanulságai túlmutatnak az engem foglalkoztató műhelykérdéseken. Hiszen a „téma“ engem keresett meg, s akik felhívták előzetesen a figyelmem rá, nagyon is jól tudták, hogy a leginkább az én érdeklődési körömbé vág. De hát miről van szó tulajdonképpen?

Egy emberről — a jó riportban mindig is az emberről van szó elsősorban! —, akiért, akinek az életéért (hosszabb távon: életben maradásáért) a magam eszközeivel nem tudtam semmit tenni az elmúlt esztendőben. Nem szándéksom újabb riportvitára hergelni senkit (bár egy egészséges vitára égetően szükségünk volna!), de szembe kellene néznünk végre a tényekkel: körülményeink között a riporteri tehetetlenség eseteivel. Hiszen itt nemcsak a magam alkalmi „gyengeségéről“ van szó, hanem tágabb értelemben arról, ami egy egész közösség erősödését szolgálhatná: az illúziótlan riportszemléletről.

Van egy olyan önmegnyugtató nézet nálunk a riporttal kapcsolatosan (s talán ez még a jobbik eset), mely ekképp veregeti hátba egy-egy vesszőfuttatás után a riportereket: csak ki a porondra bátran, fiúk, nagy szükség van rátok. Mert tagadhatatlan, hogy a romániai magyar riportnak fontos funkciója van: minden elmarasztaló ítélet vagy vélekedés ellenére a riport önismeretet épít, történelmi tudatot alakít, a kölcsönös megismerés hídját próbálja járhatóvá emelni, korszerű művelődésszemlélet kiépítését tűzi ki programjául stb. Hogy ezt miként végzik, ezért valóban lehet szidni vagy dicsérni a riportereket, akik csupán a helyzetükből adódó felismeréseiknek engedelmesskednek. De ettől függetlenül — s ezt kellene végre észrevenni! —: a pótlás szükségképpen pótlás marad, s a riport lényegében nem teljesíti igazi hivatását (vagy csak kacérkodik vele, és ez még rosszabb), nem válik a meghirdetett elvek és a valóság szembesítésének nélkülözhetetlen dokumentumává, a társadalom önellenőrzésének jelzőrendszerévé. Ezen a ponton a kérdés már így tevődik fel: vajon kik végzik el a riporterek helyett mindazt, amivel pedig „főállásban“ kellene foglalkozniuk? A regényírók bizonyosan nem.

Márpedig az én esetem regénybe illő volna.

Van egy nevezetes község, mely város volt hajdanán a maga történelmi különfejlődése során. Ilyen községünk azonban több is van, tehát maga a helyszín eleve alkalmas volna a tipizáláshoz, bizonyos mai jelenségek természetrajzának az epikus részletezéséhez. A néprajzi nevezetességű községben csodálatos értékek maradtak fenn — csodájukra is jár a félvilág. Csak épp arra nem kíváncsi senki, hogy milyen emberközi viszonyok őrződtek meg a mai napig egy olyan községben, amely századokon át védekezni kényszerült a külvilág zaklatásaival szemben. Pedig riporterek is fordultak meg ott szép számmal. Egyikük éppenséggel a romantikamentes szemlélődés igényével. Am a mélyben zajló tragédiák hullámverése nem jutott el az ő tudatáig sem. Szemrehányás ezért nem illetheti, hiszen más jellegű volt riportjának a befogadó tere: fontos, mindannyiunk számára lényeges gondolatok felröptetéséhez kereste az alkalmas helyszínt — és a történelmi múltból a felhajtó erőt. Csakhogy: amit így nyertünk a vámon, azt elveszíthetjük a réven. Különösen, hogy az a riport-struktúra is, amelynek kialakításán az utóbbi években munkálkodom, alkalmatlannak bizonyult az eleve ismert tragédia érzékeltetéséhez. Előszóval foglalkozom ugyan — is a falun élő értelmiségiek helytállásával. S mi más lenne annak az — immár tíz

éve betegnyugdíjban lévő — könyvtárosnőnek az esete, aki egészségesen s a szellemi-közművelődési élet állóvizének a felpezsdítése igényével érkezett meg 1964-ben a szóban forgó községbe, és miközben érvényesíteni próbálta jószándékú elképzeléseit, nem egészen öt esztendő leforgása alatt teljesen felőrldött?!

Azóta is ott él — jobban mondva: *szeretne élni* — a szigetfaluban, teljesen elszigetelődve. Amikor az elmúlt év őszén megismerkedtem vele, már nem bírta tovább a magányt és a zaklatásokat: be kellett menekülnie Kolozsvárra. Nem is tudom, hogy mi döbentett meg jobban: az-é, hogy az öngyilkosság szélén állt, vagy pedig az, hogy mindez egy olyan községben történt, amelynek neve — a hozzá tapadó képzeleink révén — mindig megdobogtatja szívünket, lévén az emberi helytállásnak, a történelmileg kimunkált értékeknek olyan foglata, mely a helység mai lakóitól szinte függetlenül, s tudatunkban valósággal önálló életet él. Az első perctől kezdve nyilvánvaló volt előttem, hogy ennek az ellentmondásnak a megragadásához valóban szűk a riport befogadó tere; csak regényben lehetne felfejteni, elrendezni az összegubancolódott szálakat. Később beszéltem is az esetről egyik író barátommal, akinek elsődleges műfaja éppen a regény. Kiderült, hogy jó helyen kopogtatok. Nemcsak a történeteket ismerte, tisztában volt az előzményekkel is. Amikor a község hangulata végtelenen a könyvtárosnő ellen fordult, ő volt az, akinek józan érvelését *nem hallgatták meg* a falubeliek. „Olyan regénytéma ez, öregem — bizonygatta ő is —, hogy belefájdul az ember feje.” Csak azt nem tette hozzá, hogy hamarosan meg is írja. Valószínűleg jóval több megíratlan vagy megírhatatlan téma tornyosul előtte, mint reméltem.

Különben is bátorság lenne ilyesmiben reménykedni. Hát segítene bármilyen remekmű is a könyvtárosnőn, aki — paradoxális módon — épp abban örldött fel, hogy jól akarta szolgálni az irodalmat? Hát nem a tényfeltáró írásnak kellene segítenie az egyes embert abban, hogy kiszabaduljon a megkövült viszonylatok útvesztőiből? Kezdem latolgatni az esélyeimet: vajon mit kellene tennem ahhoz, hogy rajtam ne múlhasson semmi. „Stratégiámat” és „taktikámat” arra építettem: legalább annyit el kell érnem, hogy fedél maradjon a könyvtárosnő feje fölött. Hiszen nyilvánvalóvá vált előttem, hogy minél inkább meg akarunk szabadulni tőle a helybeliek, annál jobban ragaszkodik a községhez. Az elején ugyan nem értettem egészen, hogy miért. Később azonban kiderült: még ha el is akarna onnan költözni, nem lenne hová. A szülői házat rég eladták; nincsen, aki befogadja.

A tíz éve betegnyugdíjas könyvtárosnő szavait idézem:

„Odajutottam, hogy immár magammal sem tudok mit kezdeni. Nincs egy fix pont az életemben. Ha legalább valaki meg tudná nekem magyarázni, hogy megérdemelten jutottam ide, akkor talán megnyugodnék. Én mindig dolgozni akartam, s akik ismernek, azok tudják, hogy egészségesen kerültem ide, itt örldtem fel, s azóta sehogy sem tudok felvergődni odáig, hogy ismét álláshoz jussak. Már ott tartok, hogy nappal nem is merek kimozdulni a szobámból, vizért is csak este járok, mert utánam kiabálnak, gúnyolódnak, csúfolnak. Éjjel mindegyre arra riadok, hogy verik az ablakom. Hiába kérem a milicista vagy a néptanács segítségét: azzal »nyugtatnak meg«, hogy nem kell minden semmiséget felnagyítani! Senki nem kérde, hogy miben segíthetne, hanem csak azt: mikor megyek már el, meddig akarok még a nyakukon ülni...?! Nem értik meg: ha bittal vernének ki a faluból, akkor is kénytelen lennék ott maradni. Egyszer hosszabb ideig távol voltam: a pincémet feltörték, a bort elvitték, a savanyúságokat kilyukasztották, a petróleumot — amivel tüzelek — a hordóból kifolyatták... Csak azért, hogy hergeljenek. Az egyik fiú utánam füttyült a múltkor. Az édesanyjával jó viszonyban voltam addig, hát gondoltam, nem hagyom annyiban a dolgot, szólok neki, hogy mi történt, hátha lesz valami foganatja. Hát nem a fia pártjára állt rögtön ő is?! Ketten lökdöstek ki az utcára. Akkor is elmentem a néptanácshoz: tegyenek már valamit, mert nem bírom tovább. Fel is hívták a mamát, de azzal intéződött el az egész: ha még ilyesmiről is jegyzőkönyvet veszünk fel, hová jutunk? Magam sem tudom most már, hogy is gondoltam arra, hogy a helybeli előjáráságtól várjam a segítséget, hogy épp ők akasztottak pert a nyakamba: menjek ki azonnal a lakásból, mert már nem vagyok állásban. Szolgálati lakás, szüksége van az iskolának rá... De amikor a megyei első titkárhoz mentem kihallgatásra, s az intézkedett az ügyemben, tovább már nem tartottak ki eredeti álláspontjuk mellett. De azóta sem tudom, hogy még meddig lakhatom benne. Egyik cirkus az másikat éri. Egyszer az volt a baj, hogy nincs külön villanyórám. Felszereltem. Aztán az, hogy van, de rosszul kötötték be. Én igazán nem várom el senkitől, hogy más fizesse a villanyszámlámat, de kérdem én: 5 (öt) lej értékű fogyasztásért akkora cirkuszt kell csinálni, hogy utána hetekig meg se tudjak mozdulni?! Ha a kolozsvári barátom nem jön utánam a férjével, nem is tudom, hogy mi lett volna itt velem. Olyan állapotban találtak rám, hogy nem meretek egyedül hagyni... Pedig, mondom, amikor idekerültem, senki egy rossz szót

nem mondhatott rám, annyit dolgoztam. Talán épp az volt a baj, hogy sokat akartam, igényes voltam, folyton valamiért követelődtem. De nem magamért, hanem azért, hogy a község egykori rangjához méltó művelődési folyamatokat lehessen beindítani. Amikor a könyvtárat átvettem, olyan kicsi helységbe voltak bezsűfolva a könyvek, hogy meg sem tudtam fordulni jóformán benne. Tény és való: addig követelődtem, amíg sikerült kiharcolnom két termet, Kolozsvárról szereztem polcotkat, szényegeteket. Az asszonyokkal rendbe tettük a termeket, átköltöztettük a könyveket, megkezdődött a munka. Olvasókört szerveztem, drapériákat varrtunk, s természetesen először a könyvtárat díszítettük ki. Az akkori ellenőrzési jegyzőkönyvekben szó szerint ez áll: saját erőmből rendeztem be a könyvtárszobát és az olvasótermet. Úgy, ahogy az illik egy hírnévre sokat adó nevezetes községhez. Hogy pedáns vagyok, hogy megköveteltem: rendesen lássa el a munkáját a takarítónő a könyvtárban is? — ha ez bűn, akkor én nem tudom, mit gondoljak azoknak az erkölcsi felfogásáról, akik aztán hamarosan az idegszanatóriumba juttattak. Mert attól kezdve, hogy felteéseim elismerték a munkámat, egyre-másra értek a faluban a piszkálódások... Ha nem velem történik meg mindez, talán el se hinném, hogy valaki azért megy tönkre, mert többet akar, mint amennyit környezete elvárna tőle..."

Számítsuk le a fenti kifakadásból, hogy zaklatott lelkiállapot eredménye; hogy a jogos panaszok esetleg keverednek benne vélt sérelmekkel. De akkor sem vitás: olyan emberi sorból van szó, mely védelemért kiált. A szigetfalu lakói nem lehetnek annyira befelefordulók, hogy közönyük falán ne hallatszanék át ez a segélykiáltás. Minden kornak megvannak a maga társadalmi áldozatai. De ez az áldozat most igazán nem volt szükségzerű. Ha van valami „haszna”, az csupán írói: megvilágítja egy kifelé védekező, befelé elnyomó közösség (ha ugyan annak lehet nevezni) ellentmondásos emberi viszonyait.

Humanitárius érvekkel felszerelve érkeztem hát ki a községbe. Legnagyobb meglepetésemre kiderült, hogy vártak rám; tudták pontosan, hogy mikor és miért érkezem. Jóformán kérdezni sem kellett, hisz odaérkezésem előtt pár órával a testületi döntés is megszületett: a könyvtárosnő lakhat nyugodtan tovább a szolgálati lakásban, senki nem fogja háborgatni, hisz amúgy sincs szükség a helyiségre. Ezt, ha kell, akár írásba is adhatják. Csak ne kerüljön senkinek a neve terítékre miatta.

De ha így áll a helyzet, miért kellett tíz esztendő várni ahhoz, hogy ezt megmondják?! Miért kellett egy embert tíz éven át kétségbeesésben tartani? Miért hagyták, hogy azt higgye: áldozat?

Riporttervem ezzel a nemvárt fordulattal összeomlott. Mi tagadás, örültem, hogy — ha csak fél munkát végeztem is — számomra ezzel az ügy nehezebb része lezárult. Tévedtem. Ezzel kezdődött. Mert riportot arra lehet építeni, hogy egy nyilvánvaló igazságtalanságot megszüntessen az ember. Vagy: méltánytalanságokat, sérelmeket orvosoljon. De itt jóval többről van szó. A lakásügy „megoldása” egyetlen zavaró-zaklató, létbizonytalanságot keltő tényezőnek a kikapcsolását jelenti csupán.

Megíratlan riportom hőse ezek után ugyanis azzal fogadott:

— Na, ugye, hogy milyen gyorsan visszakoznak, mihelyt tartanak valakitől!

És egy vaskos dossziét vett elő, tíz esztendei szenvedéseinek panaszáradatát: ki, mikor és mivel bántotta, amióta betegnyugdíjas. Szembesítést kért. Vonja vissza mindenki mindazt, amivel ez alatt az idő alatt oktanulomban megbántotta, rágalmazta, kigúnyolta. Elsősorban persze a helybeli előljárók meg a tanúgyiek. Mert, ha ők már megváltoztatták a véleményüket róla — azok, akik kikezdtek és a lakosság előtt hitelét rontották —, akkor a falu népe is hamarosan visszapártol hozzá. Márpedig ő ez előtt a jobb sorsra érdemes nép előtt szeretné bebizonyítani, hogy amíg alkalma volt rá, az ő szellemi érdekeikért küzdött; hogy afféle szellemi felvilágosítónak jött ide — még akkor is, ha nincs erről diplomája —, nem pedig koloncnak a nyakukra. Amit ő az alatt a szűk öt esztendő alatt elkezdett, azt azóta sem folytatja senki.

Ennyi reménykeltő gondolat láttán éreztem csak igazán, hogy ebben a helyzetben a riporter mennyire tehetetlen. Hiszen egy ilyen szembesítés nemhogy megváltoztatná a falu ellenszenvét, ellenkezőleg: a rokonszenvre szoruló társitaná még inkább a mélypont felé. Ha már jót nem tehetek — gondoltam —, legalább ne ártsak. De hát: bizzunk mindent az időre? Hagyjunk mindent a maga mentére?

Idegen nyelv, anyanyelv, nyelvi öntudat II.

A válasz kiiktatása

[...] A filológiai szükséglettől irányított nyelvészet mindig valamilyen zárt monologikus megnyilatkozást, valamilyen régi írásos emléket kezelt végső realitásként, s így ezt vette a saját kiindulópontjának is. A nyelvtudományi módszerek az ilyen halott, monologikus megnyilatkozások hosszú sorának feldolgozása közben alakultak ki, s az egyedüli, ami a nyelvész szemében ezeket a megnyilatkozásokat összefűzte, nyelvük közössége volt.

Holott valójában már a monologikus megnyilatkozás is elvonatkoztatás, noha kétségtelenül természetes úton létrejött elvonatkoztatás. Minden monologikus megnyilatkozás, beleértve az írásos emléket is, a beszédérinkezés kiszakíthatatlan eleme. Minden megnyilatkozás — így a zárt írásbeli megnyilatkozás is — valamire válaszol, és meghatározott válaszra állítódik be. Mindössze egy láncszem a beszédmegtámasztásnak, velük polemizál, aktív, válaszó megértésre vár, mintegy előlegezi a választ stb. Reálisan soha nem különíthető el a tudomány, az irodalom vagy a politikai élet egészétől. Az írott emlék, akárcsak a többi monologikus megnyilatkozás, arra állítódik be, hogy a tudományos élet vagy az irodalom valóságának elevenen áramló kontextusában kerül majd befogadásra, tehát beilleszkedik az ideológiai szféra szüntelenül keletkező, változó egységébe, amelynek objektíve kiszakíthatatlan elemét alkotja.

A filológizáló nyelvész a zárt monologikus megnyilatkozást kiemeli ebből a valós szférából, úgy kezeli, mintha öntörvényű, elkülönített (izolált) egész volna, amely nem ideológiailag-aktív megértéssel, hanem egy olyan képletesen passzív megértéssel áll szemben, ahol — ellentétben bármifajta igazi megértéssel — alélt dermedtségben szunnyad az összes lehetséges válasz. A filológus ezt az elkülönített emléket hasonlítja össze az adott nyelv közös rétegében a többi — hasonló módon elkülönített — emlékekkel. [...]

Az a holt nyelv, melyet a nyelvész kutat, számára természetesen mindig idegen nyelv. Emiatt a nyelvészeti kategóriák rendszere a lehető legalkalmatlanabb arra, hogy az anyanyelvén beszélő ember nyelvi tudatának megismerő önreflexióját tükrözze. Az ő reflexiója sosem az anyanyelv érzésére irányul, hanem arra a tudatra, amely minden aktusával egy idegen nyelv ismeretlen világába tör magának utat.

A filológizáló nyelvész a saját passzív megértési módját belevetíti a nyelvi szempontból vizsgált írott emlékebe is, és ennek következtében olyan látszat alakul ki, mintha ez az emlék már eleve ilyen *passzív megértésre* állítódott volna be, mintha már eleve filológusok számára írták volna.

Ez annak a gyökereiben elhibázott megértésméletnek az eredménye, amely nem pusztán a nyelvészeti szövegmagyarázatnak, hanem az egész európai szemantológiai gondolkodásnak is alapja. A szó megértésének ez a felfogása már jó előre és elvileg kizárja, hogy a szó jelentésének meghatározásakor számot vessen a reál adható válasszal is.

A megértésnek a választ már előre kiiktató felfogása lényegében lehetetlenné teszi a nyelvbeszéd igazi megértését. Ez utóbbi ugyanis elválaszthatatlan attól az aktív pozíciótól, ahonnan az ember a mondott és a megértett szóra beállítódik. A passzív megértést éppen a nyelvi jel eldologiasított, jelzésszerű befogadása és — ennek megfelelően — az azonosságokat felismerő mozzanatok túlsúlya jellemzi.

A nyelvészeti gondolkodás vetítíváznán megjelenő nyelv tehát igazi lényege szerint *halott-írott-idegen nyelv*.

E szemlélet végső adottsága és kiindulópontja a beszédösszefüggésből és a valóság kontextusából kiemelt *elkülönített, befejezett, monologikus megnyilatkozás*, amely nem a lehetséges aktív válasszal, hanem a passzív filológusi megértéssel áll szemben.

Az idegen szó papjai

A holt idegen nyelvek tudományos birtokbavétele közben kialakult nyelvészeti gondolkodás egy másik, nem tudományos, hanem oktatási célt is szolgált: a feladatot itt nem a nyelv megfejtése, hanem a megfejtett nyelv tanítása jelentette. Az írott emlékek heurisztikus dokumentumokból a nyelv iskolásan steril klasszikus példatárává alakulnak át.

A nyelvészet e második feladata — tehát olyan apparátus létrehozása, amelyen a megfejtett nyelv tanításához szükséges, vagyis a nyelv iskolai oktatásának céljait szolgáló kodifikáció — szintén mély nyomokat hagyott a nyelvészeti gondolkodáson. A *fonetika*, a *grammatika*, a *lexika*, a nyelvi rendszer e három fejezete, a nyelvészeti kategóriák e három szervező központja a nyelvtudomány említett két feladatának — a *heurisztikus* és a *pedagógiai* feladatnak — a medrében formálódott.

Ki a filológus?

Kultúrtörténeti szempontból bármekkora különbségek választják is el a mai európai nyelvészeket az óind papoktól, valamiben mégis megegyeznek: a filológus mindig és mindenütt idegen „titkos” iratok, szavak megfejtője, és tanító, aki továbbadja, amit megfejtett vagy amit a hagyománytól készen átvett.

Az első filológusok és az első nyelvészek mindenütt a *papok* voltak. A történelem egyetlen olyan népet sem ismer, amelynek szentírása vagy hagyománya ne lett volna bizonyos fokig más nyelvű, az „avatatlanoknak” érthetetlen. A pap-filológusokra várt a feladat, hogy fölfedjék a szent szavak titkát.

Ezen a talajon születtek meg a legősibb nyelvfilozófiák: a *Védák* tana a Szóról, az ógörög bölcselőké a Logoszról, a *Biblia* filozofémai az Igéről.

Mindezeket a filozofémákat csak abban az esetben érthetjük meg helyesen, ha nem feledekezünk meg arról, hogy kivétel nélkül az *idegen szóra* vonatkozó filozofémák. Ha létezett volna olyan nép, amely csupán a saját anyanyelvét ismeri, tehát tudatában tökéletesen egybeesik általában a beszéd, valamint a saját anyanyelven való beszéd, és szemhatáron a titokzatos idegen szó soha nem tűnik fel, akkor ez a nép ilyen filozofémákat sosem hozott volna létre. Meghökkenítő jelenség: a szó filozófiája és a nyelvészeti gondolkodás a legősibb időktől mind a mai napig az idegen, más nyelvű szó érzékeléséből, továbbá azokból a feladatokból indul ki, amelyekkel a tudat az idegen nyelvvel kapcsolatba kerülve találja magát szembe: nevezetesen a megfejtésből és a megfejtett titkok tanításából.

A védikus papok és napjaink filologizáló nyelvészei, amikor a nyelvről gondolkoznak, ugyanannak a jelenségnek, az idegen, más nyelvű szónak a foglyai.

A saját anyanyelvet a tudat egészen másképpen érzékeli; még pontosabban, mint nyelvet, mint a belőle kiemelt nyelvészeti vagy korábban vallási-filozófiai kategóriák terhére hordozó nyelvet rendszerint egyáltalán nem érzékeljük. A saját szó velünk „egy test, egy lélek”, ugyanúgy érzékeljük, ahogy viselőruháinkat, vagy még inkább azt a megszokott atmoszférát, melyben élünk, és amelynek a levegőjét szívjuk. Saját szavunkban nincsen semmi titokzatos; titokzatosá csak akkor válhat, ha idegen ajkáról — a vezértől, a paptól — halljuk viszont; ott viszont már idegenül hangzik, megváltozik külső formája, vagy kilép a számunkra megszokott vonatkozási rendszerekből (a mindennapi beszéd tabui vagy a beszéd archaizálása) —, nem is szólva arról az esetről, amikor már eleve más nyelvű szó volt a hódító vezérek ajkán. Voltaképpen csupán itt születik meg a Szó, csak itt *incipit philosophia, incipit philologia*.

A másnyelvűség hatalma

Az a körülmény, hogy a nyelvészet és a nyelvfilozófia rendszerint az idegen, a más nyelvű szóra orientálódik, nem merő véletlen, és nem is a nyelvtudomány vagy a filozófia pusztá önkénye. Ebben az irányulásban az a hatalmas történelmi szerep tükröződik, amelyet az idegen szó játszott a történelmi kultúrák kialakulásában. Az idegen szó az ideológia valamennyi szférájában — a társadalmi-politikai rendszerektől a mindennapi etikettjéig — ugyanilyen nagy szerepet töltött be. Többnyire az idegen, a más nyelvű szó hozta a világosságot, a kultúrát, a vallást, a politikai szervezetet (elég itt a sumérok és a babilóniai sémiták, a jafetidák és a görögök, Róma, a kereszténység és a „barbárok”, Bizánc, a varégek, a délszláv törzsek és a keleti szlávok stb. viszonyára utalnunk). Az idegen szó egyes esetekben külső, idegen erőkkkel és szervezetekkel tört be, máskor az általa meghódított régebbi, hatalmasabb kultúrával találkozáva a hódító nép ütközött bele, amikor is a meghódított kultúra — mintegy a sírból visszanyúlva — igázta le a jövevény nép ideológiai tu-

datát. Az idegen szónak ez az óriási szerepe azzal a következménnyel járt, hogy a népek történelmi tudatának mélyén az idegen szó mintegy összenőtt a hatalom, az erő, a szentség, az igazság eszméjével, és a nyelvre vonatkozó gondolkodást szinte kényszerítő erővel terelte abba az irányba, hogy figyelmét elsődlegesen éppen az idegen szóra fordítsa.

Azonban a nyelvfilozófia és a nyelvtudomány objektíve máig sem vetett számot jelentőségéhez mérten a más nyelvű szó e hatalmas történelmi szerepével. A nyelvészet mind a mai napig csupán foglya a más nyelvű szónak; hasonlattal élve, napjainkig elgyűrűző hulláma az idegen beszéd egykori eleven, bő áramlásának, utolsó csökevénye az idegen szó diktatórikus, kultúrateremtő erejének.

Éppen ezért a nyelvészetnek, lévén maga is a más nyelvű beszéd terméke, vajmi kevés esélye lehet arra, hogy helyesen érthesse meg az idegen szó igazi jelentőségét a nyelv és a nyelvi tudat történetében.

Az eldologiasodott nyelvi tudat

Az elvont objektivizmus* modern formája már az idegen szó olyan állapotát fejezi ki, ahol ennek tekintélye és produktív ereje jelentősen megcappant. Emellett az idegen szó befogadásának korábban szembeszökőbb sajátosságait az is tompította, hogy ez a fajta gondolkodásmód átterjedt az élő anyanyelv befogadására is. A nyelvészet az élő nyelvet szintén úgy vizsgálja, mintha holt nyelv volna, az anyanyelvet pedig úgy, mintha idegen volna. Ennek következtében mutatkozik akkora különbség az elvont objektivizmus modern elképzelései és az ókoriak idegen szóra vonatkozó filozófemái között.

A továbbiakban tételesen kíséreljük meg összegezni az idegen szóhoz kötött gondolkodásnak mai jellegzetességeit. (Az összegezéssel párhuzamosan több fontos ponttal ki is egészítjük az eddig kifejtetteket.)

1. A nyelvi formák megszilárdult, önmagukkal azonos mozzanatai túlsúlyban vannak a változékony mozzanatokkal szemben;
2. az elvontság uralkodik a konkrétsággal szemben;
3. az elvont rendszer a történelmi rendszerrel szemben;
4. a részlemek formái az egészsel szemben;
5. a beszéd dinamikáját háttérbe szorítja az elkülönített nyelvi elemek szubsztancializációja;
6. a szó egyértelműsége nyomul az élő szó többértelműsége helyére;
7. a nyelv kész dologként jelenik meg, melyet az egyik nemzedék készen hagyományoz a másikra;
8. a szemlélet képtelen a nyelv keletkezésének belső megértésére.

Vegyük most sorra a sajátosságokat.

1. Önazonosság

Nem igényel különösebb magyarázatot. A saját nyelv megértésének alapja nem az azonos beszédelemek fölismerése, hanem új kontextuális jelentésük megértése. Viszont az önmagukkal azonos nyelvi formák rendszerének megszerkesztése az idegen nyelv megfejtésének és továbbadásának szükségszerű és fontos szakasza.

2. Elvontság

A mondottak nyomán ez szintén világos. A befejezett monologikus megnyilatkozás voltaképpen elvonatkoztatás. A szó konkretizálásának egyedül útja, ha eredeti életkörnyezetének valóságos történelmi összefüggésrendjébe ágyazzuk bele. Az elkülönített monologikus megnyilatkozásról mintegy le vannak ágyazva azok a

* Az alábbi szövegrészen néhány olyan fogalommal találkozunk (elvont objektivizmus, individuális subjektivizmus, kontextus, illetve kontextuális izoláció, monologikus, dialogikus, szubsztancializáció stb.), melyek következetes „magyarítása” mind a fordító, mind a szerkesztő elé igen nagy nehézségeket állított. Az elvont objektivizmus és individuális subjektivizmus — a húszas években uralkodó nyelvészeti irányzatok: az előbbi Saussure és Meillet, az utóbbi Vossler nevéhez fűződik. Az irányzatok közötti nézeteltérés kérdését a szerzők az itt közölt fejezet egyik, terjedelmi okokból elhagyott részletében tárgyalják. A részletből érthetővé válik, a marxista nyelvelmélet miért nem követheti egyik irányzatot sem: a nyelvet mindenfajta egyéni tudattól függetlenül, modulatlan, önmagukkal azonos normák rendszerének tekintő szemlélet (objektivizmus) éppolyan tanácstalanul áll az élő nyelvhasználat jelenségeivel szemben, mint a nyelvhasználatot kizárólag az egyénhez kötő, a beszédaktust kizárólag individuális és nem társadalmi jelenségként értelmező nyelvfelfogás (szubjektivizmus). A többi kifejezés Bahtyin filozófiai-szociológiai-poetikai alaposítású dialóguselméletének, az „élő szó” elméletének fogalomtárába tartozik. E kifejezéseknek a hagyományos poetikában, nyelvészetben meghonosodott magyar megfelelői (pl. szövegösszefüggés, szövegösszefüggésbeli, párbeszéd stb.) — minthogy más elméleti előfeltételekre utalnak — csak zavart okoznának a megértésben. Az eddig megjelent Bahtyin- és Volosinov-fordítások tanúsága szerint (vö. Bahtyin: A szó esztétikája. Bp., 1976.; Helikon, 1967. 3—4.; 1973. 2—3.; 1978. 1—2.) az eredeti elméleti környezetére utaló szoros fogalomhasználatot néhol fel lehet oldani egy-egy kevésbé pontos magyar megfelelővel (pl. kontextus: nyelven kívüli szövegekörnyezet, életkörnyezet; izoláció: elkülönítés, környezettől való függetlenítés stb.), mindig gondosan visszautalva azonban a sajátos bahtyini kategóriahasználatra.

szálak, amelyek az állandó keletkezés, változás konkrét történelmi folyamatával összefüzik.

3. Formális rendszer

A formalizmus és a rendszerszerűség tipikus vonása minden olyan gondolkodásmódnak, amely valamilyen kész, megdermedt tárgyra irányul.

Ennek a gondolkodásbeli jellegzetességnek számtalan megnyilvánulási formája van. Jellemző, hogy a rendszerezés tárgya többnyire (ha nem mindig) az idegen gondolat. A teremtők, az új ideológiai áramlatok kezdeményezői soha nem törekszenek formális rendszerezésre. A rendszerezéshez mindig azok a korszakok látnak hozzá, amelyek egy már befejezett, mindennaposá vált tekintélyi gondolat birtokosainak érik magukat. Csak a teremtő korszak le hanyatlása után kezdődik az örökösök és az epigonok munkája, akik úgy érzik, hogy a hatalmukban tartanak egy már lefutott, tőlük idegen szót. Aki a keletkezés és változás áramában akar előre törni, az nem igazodhat formális rendszerekhez. Eppen ezért a formálisan rendszerező grammatikai gondolkodás csak idegen, holt nyelvek anyagán juthatott el delelőjére, és csak ott, ahol ez a nyelv bizonyos fokig már elvesztette vonzerejét, szakrális, tekintélyi jellegét. Az élő nyelvről szembekerülve a formális rendszerező grammatikai gondolkodás szükségyszerűen arra kényszerült, hogy konzervatív akadémikus álláspontra helyezkedjék, vagyis úgy kezelje az élő nyelvet, mintha az szintén zárt és befejezett volna, és — ebből eredően — ellenségesen kellett viszonyulnia minden nyelvi újításhoz. Ez a gondolkodás nem egyeztethető össze a nyelv élő történelmi felfogásával. A rendszer felől nézve a történelem nem egyéb, mint előreláthatatlan kihágások sorozata.

4. Az „egész” feladása

A nyelvészet tárgya, mint láttuk, az elkülönített monologikus megnyilatkozás. Nyelvemlékeket tanulmányoz, és velük a passzívan megértő filológustudatot állítja szembe. Vizsgálódásai tehát nem lépik túl az adott megnyilatkozás határait. E módszer ugyanakkor e határokat csak gyengén vagy egyáltalán nem érzékeli. Az egész kutatómunka elmerül a megnyilatkozás belterületén kitapintható immanens (belső) összefüggések vizsgálatában. Minden olyan kérdés, amely a megnyilatkozás „külpolitikáját” érinti, kívül reked a kutatáson. Így erre a sorsra jut valamennyi olyan összefüggés, amely az adott megnyilatkozásnak mint monologikus egésznek a határait túllépi. Ezek után teljesen érthető, hogy sem a megnyilatkozás mint egész, sem ennek az egésznek a formái nem kapnak helyet a nyelvészeti gondolkodás határain belül. A nyelvészeti gondolkodás, s ez vitathatatlan, megtorpan a monologikus megnyilatkozás részelemeinél. Az összetett mondat a legtöbb, amelynek megragadására a nyelvészet egyáltalán képes. A teljes megnyilatkozás szerkezetének kutatását a nyelvészet más tudományágak — a retorika, a poétika — hatáskörébe utalja. A nyelvészet nem rendelkezik megfelelő módszerekkel a kompozíció egészének vizsgálatához. Ezért a megnyilatkozás részelemeinek nyelvészeti formái és a megnyilatkozás egészének formái között nincsen átmenet, megfoghatatlanok az itt rejlő belső összefüggések. A szintaxistól csak hirtelen ugrással juthatunk el a kompozíció kérdéseire. S ez törvényszerűen van így, mivel az egész megnyilatkozás formáit csak az adott ideológiai közeg egységének más megnyilatkozásaival összefüggésbe hozva lehet érzéklni és megérteni. Például a művészi megnyilatkozás — a műalkotás — formáit csak úgy érthetjük meg, ha beleágyazzuk az irodalmi élet egységébe, ha a többi — töle elválaszthatatlan — irodalmi formával való kapcsolatában vizsgáljuk. Amennyiben úgy kutatjuk a műalkotást, mint zárt rendszerként felfogott nyelvi egységet, mint nyelvi dokumentumot, eleve feladjuk azt a lehetőséget, hogy formáit egy meghatározott irodalmi egész formáiként ragadhassuk meg. A műalkotásnak a nyelvrendszer szempontjából való megközelítése, valamint az irodalmi élet konkrét egysége szempontjából történő szemlélete között valóságos szakadék húzódik, amelyet az elvont objektivizmus talaján maradván nem is lehet áthidalni.

5. A nyelvi formák elkülönítése

A nyelvi forma csupán a beszédmegnyilvánulás dinamikus alapegységének — a megnyilatkozásnak — egyik absztrakt módon kiragadott részmozzanata. Természetesen bizonyos nyelvtudományi feladatok szempontjából teljesen jogosult az ilyen elvonatkoztatás. Ámde az elvont objektivizmus szubsztancializálja, mintegy reálisan különválasztható elemmé változtatja a nyelvi formát, tehát úgy kezeli, mintha így, elkülönítve is, valóságos történelmi léttel rendelkezne. Ez az eljárás a maga nemében tökéletesen következetes: a zárt eszként kezelt rendszerből a történelmi fejlődés megmagyarázhatatlan, a megnyilatkozás — mint egész — a nyelvészet számára nem létezik, tehát történelmi változásokon csak a rendszer részelemei, vagyis az elkülönített nyelvi formák mehetnek át.

A nyelv története ily módon alakul át egyes nyelvi formák (fonetikai, morfológiai és egyéb formák) történetévé, amelyek az egész rendszernek ellentmondva,

a konkrét megnyilatkozástól elszakadva fejlődnek. (A megnyilatkozás itt mindössze a nyelvi forma változásainak közömbös közege.) „A nyelvtörténet abban a formában, ahogy a történeti nyelvtanban élénk táru — írja Vossler —, semmiben nem különbözik a divat és a korlízés fogalomkörén belül maradó divattörténettől, amely időrendileg és földrajzilag regisztrálja a gombok, hajtűk, harisnyák, kalapok és szalagok jegyzékét. A történeti nyelvtanban az ilyen szalagokat és gombokat nevezik például gyenge vagy erős *t*-nek, néma *e*-nek, szóvégi rövidülésnek stb.“ (Vossler)

6. A szó elkülönítése

A szó jelentését teljes egészében a kontextus határozza meg. Voltaképpen minden szónak annyi jelentése van, ahány kontextusban alkalmazható. Eközben azonban a szó egysége nem bomlik fel, nem darabolódik szét. Természetesen ennek az egységnek nemcsak a szó hangtani összetétele, hanem a valamennyi lehetséges jelentést összefogó egység is biztosítéka. Hogyan békíthető össze a szó lényegéből eredő többértelműség a szó egységével? — így lehetne elnagyoltan és elemi szinten megfogalmazni a jelentés alapproblémáját. Az elvont objektívizmus a szó egységének mozzanatát mintegy kimerevíti, és jelentéseinek sokféleségéről lementszve vizsgálja. Ezt a sokféleséget úgy képzei, mint az egységes, merev, szilárd jelentés alkalmi felhangjait. A nyelvészek figyelmének iránya szögesen ellentétes az adott beszéd folyamatban részt vevő beszélők élő megértésének irányával. A filológizáló nyelvész, összevetve az adott szó különböző életkörülményeit, az alkalmazási lehetőségek azonos mozzanataira állítódik be, mivel számára az a legfontosabb, hogy ezt a szót ki tudja emelni mind az egyik, mind a másik összehasonlított kontextusból, és így jelentését az összes kontextustól függetlenül határozza meg, vagyis az élő szót szótári szóvá alakítsa át. A szó elkülönítésének és a jelentés állandósításának ez a — kontextusoktól való függetlenné tételben kifejeződő — folyamata még erőteljesebben érvényesül különböző nyelvek összehasonlításakor, amikor a nyelvész egy másik nyelvben keres párhuzamos szavakat. A nyelvészeti műveletek során a jelentés mintha mindig legalábbis két nyelv határán alakulna ki. Ezt az eljárást még tovább bonyolítja, hogy a nyelvész megteremtí az adott szónak megfelelő egységes és valóságos tárgy fikcióját is. Az így létrehozott tárgy önmagával azonos, s épp ezáltal szavatolja a jelentés egységét. A szó közvetlen valóságának e fikciója még tovább fokozza a szó jelentésének szubsztancializálását. E felfogás ugyanazon szó különböző alkalmazási kontextusait úgy ábrázolja, mintha azok ugyanabban a rétegben helyezkednének el. Innen nézve úgy fest, mintha a kontextusok olyan zárt, öntörvényű megnyilatkozások volnának, amelyek mind egy irányba haladnak. Holott ez egyáltalán nem így van: nagyon gyakran előfordul, hogy egy és ugyanazon szó különböző alkalmazási kontextusai ellentmondanak egymásnak. Ugyanazon szó eltérő életkörülményeinek szembenállására a dialógus egymással felelő replikái jelentik a klasszikus példát. A dialógus replikái persze az egymásnak ellentmondó kontextusoknak csupán a legnyilvánvalóbb és a legszemléletesebb esetét jelentik. Bizonyos fokig, bizonyos formában minden valóságos megnyilatkozás vagy egyetért, vagy ellenkezik valamivel. A kontextusok nem úgy állnak egymás mellett, mintha tudomásuk sem volna a körülöttük lévőkről, hanem állandó, feszült kölcsönhatás és harc folyik közöttük. Ennek ellenére a szó értékhangsúlyainak kontextustól függő változékonyságát a nyelvészet egyáltalán nem veszi figyelembe, és e változékonyságot a jelentés egységéről alkotott elmélet semmilyen formában nem tükrözi. Éppen a változékonny értékhangsúlyok szubsztancializálhatók legnehezebben, jóllehet a szó eleveenségét pontosan ez a sokhangsúlyúság szavatolja. A sokhangsúlyúságot csak a jelentés többértelműségének problémájával szoros összefüggésben szabadna tárgyalni. Mindkettő megoldásához csak így juthatunk közelebb. A tárgyalat felfogás azonban az értékhangsúly kérdését, a megnyilatkozás egységével együtt, a nyelvészet határain kívülre tessékeli.

7. Kész anyanyelv

E szemlélet szerint a nyelv kész műként hagyományozódik egyik nemzedékről a másikra. Persze a dologszerű átörökítést e tendencia hívei is csak metaforikusan gondolják, de ez a hasonlat tulajdonképpen nem is metafora. A nyelvi rendszert szubsztancializáló, az élő nyelvet holt és idegen nyelvként megközelítő szemlélet a nyelvet a beszédkapcsolatok valóságos folyamatához képest holmi külső dologgá alakítja át. A beszédkapcsolatok mintegy magukra hagyatva áramlanak előre, miközben a nyelvet az egyik nemzedék úgy passzolgatja tovább a másiknak, mintha labda volna. Holott valójában a nyelv csak ezzel az áramlással együtt, tőle elválaszthatatlanul halad előre. Tulajdonképpen nem átadódik, hanem húzódik, tart, mint szakadatlan keletkezés. Az egyének korántsem kész nyelvet vesznek át, hanem belépnek a beszédérintkezések e folyamatába, vagy még pontosabban, tudatuk csak e folyamatba lépve eszmél önnön valóságára. Kész tudat — amely épp az

anyanyelvnek köszönheti kész voltát — csupán idegen nyelv tanulása közben kerül szembe kész nyelvvel, egyedül itt az a helyzet, hogy egy kész nyelvet el kell fogadnia. Az emberek nem elfogadják anyanyelvüket, hanem benne és általa eszmélnék először önmagukra. (Az anyanyelv megtanulása — a gyermek fokozatos bekapcsolódása a beszédérintkezések folyamatába. Minél nagyobb mértékben kapcsolódik be ebbe a folyamatba, annál erőteljesebben formálódik és gyarapszik tartalmilag a tudata.)

8. Nyelvi „felelőtlenség“

A tárgyalt felfogás, mint láttuk, a szinkrón keresztmetszetből elvonatkoztatott nyelvfogalmat képtelen összekapcsolni a nyelv szüntelen keletkezésének-változásának a tényével. A nyelv mint normatívan azonos formák rendszere a beszélő tudata számára nem létezik; a nyelv mint a keletkezés állandó folyamata csupán a nyelvtörténész számára létezik. Emiatt a beszélő tudata a történelmi keletkezés folyamatában nem vehet tevékenyen részt. E felfogás talajjáról a szükségszerűség és a szabadság dialektikus egyesítése, valamint a nyelvi „felelősségvállalás“ problémája tökéletesen megoldhatatlan. A nyelvi szükségszerűség itt merőben mechanikusan érvényesül. S a mondottak után kétségtelen: az elvont objektivizmus e vonása szintén azzal függ össze, hogy — noha öntudatlanul — a holt és idegen nyelvre állítódik be.

Az idegenség „hazugságai“

A nyelv mint normatívan azonos formák rendszere tehát olyan absztrakció, amelyet elméletileg és gyakorlatilag egyaránt csak az idegen, holt nyelv megfejtésének, illetve tanításának szempontjai indokolhatnak. Az élő, állandóan keletkező-változó nyelvi tények megértéséhez és magyarázatához ez a rendszer semminemű támpontot nem ad. Sőt, eltereli figyelmünket a nyelv eleven, változékony valóságáról és társadalmi funkcióiról, még akkor is, ha e szemlélet némely hívei álláspontjuknak szociológiai jelentőséget is akarnak tulajdonítani. E felfogás elméleti alapját racionalista és mechanisztikus világszemléleti előfeltevések alkotják, olyan premisszák tehát, amelyek tökéletesen alkalmatlanok a történelmi jelenségek ilyeneként való megértésének megalapozására — márpedig a nyelv a legteljesebb mértékig történelmi képződmény.

Annyit jelentene ez, hogy egy ellentétes szemlélet: az individualista szubjektivizmus alapelvei a helyesek? Vagy netán a kettő között, az első és a második felfogást egyeztető kompromisszumban, az individualista szubjektivizmus tézisei és az elvont objektivizmus antitézisei közötti senki földjén van az igazság?

Úgy véljük, az igazság soha nem az arany középut. Az igazságot nem a tézis és az antitézis közötti kompromisszumban kell keresnünk, hanem valahol mögöttük, rajtuk túl, egy olyan általuk eltartott pozícióban, amely egyszerre tagadja meg a kettőt, s ez a pozíció a dialektikus szintézis.

Itt még egy mozzanatra hívnánk fel a figyelmet. Az eddig tárgyalt szemlélet a nyelvi jelenségeket vizsgálva kizárólag a nyelvi rendszernek tulajdonított fontosságát, magát a beszédaktust — vagyis a valóságos megnyilatkozást — egyénhez kötődő volta miatt nem kutatta. S itt rejtőzik az elvont objektivizmus *proton pszeudosa* („első hazugsága“ — Arisztotelész). Vele ellentétben az individualista szubjektivizmus épp a beszédaktust, a megnyilatkozást kiáltotta ki az egyedüli lényeges mozzanattá. Amde merőben egyéni aktusként fogta fel, és arra törekedett, hogy a beszélő egyed egyéni pszichikumából magyarázza meg. Ez a másik véglet *proton pszeudosa*.

Valójában a beszédaktus, pontosabban annak eredménye, a megnyilatkozás a szó igazi értelmében egyáltalán nem individuális jelenség, következésképp a beszélő egyed lelki vagy pszichofiziológiai tulajdonságaiból megmagyarázni nem lehet. *A megnyilatkozás társadalmi jelensége.*

Könczöl Csaba fordítása

Négyszáz éves füvészkönyv — és mai jelentése

Kedves Barátaink!

A Korunk-délelőttök idestova hagyományos rendezvényei között ma sorra kerülő találkozózn jubileumot ünnepelünk. Négyszáz éves jubileumot: a Melius Juhász Péter-féle *Herbárium*, az első magyar tudományos kézikönyv megjelenésének évfordulóját. S azt a tényt, ami nyilvánvalóan nem közömbös számunkra: hogy ez a könyv 1578-ban épp városunkban, Kolozsvárott jelent meg.

De nemcsak az egykori eseményt ünnepeljük, hanem azt a jelenkorit is, ami az említett évfordulót néhány héttel ezelőtt méltóan és rangosan köszöntötte: ünnepeljük a négyszáz esztendő munka új, modern kiadását. S vele együtt azokat, akik az új kiadást gondozták, sajtó alá rendezték, a mai tudományosság fényébe állították: Szabó Attilát és munkatársait, Kabán Annamáriát és Sz. Tóth Magdát, nem feledkezve meg a könyv szerkesztőjéről, Hatházy Ferencről sem. Mindannyiukat szeretettel üdvözlöm a körünkben.

Mai találkozóznknak örvendetes újdonságot ad a Korunk-délelőttök eddigi rendezvényeihez képest az, hogy először köszöntünk egy *természettudományi* tárgyú művet, sőt mindjárt kettőt: a régit, a Melius Juhász Péterét, s az újat, az említett munkaközösségét. E tényt, mint mondtam, örvendetesnek érzem, s több szempontból jelentősnek is, amit szeretnék röviden megindokolni.

Örvendetes mindenekelőtt, hogy nemzetiségi művelődési életünkben vannak számottevő természettudományos életművek, ilyen életműveket felmutató személyek — s itt nyilván nem a *Herbárium* szerzőjére gondolok, hanem a közelmúltbeliekre, jelenkoriakra, egészen az olyan fiatalokig, mint Szabó Attila. Örvendetes, hogy ezek az életművek egyenlő értékűek az irodalom, a művészetek, a társadalomtudományok terén születettekkel. Örvendetes pedig mindez azért, mert ezek az életművek — és minden egyes könyv meg egyéb közlemény, amiben konkretizálódnak — nemzetiségi művelődésünk *teljességét és egységét* szolgálják.

Természettudományi közírás nélkül művelődésünk csonka volna. Ismerjük valamennyire a határokon túli — úgy értem: a szocialista tábor határain túli — magyar szellemi életet, és láthatjuk, hogy egyik legfőbb tünete éppen az anyanyelvű természettudományi közírás hiányából eredő egyoldalúság. Nem meglepő állítás, hogy ilyen egyoldalúságból könnyen lesz ferdeség is. Ha tehát a mi természettudományi közírásunk meglétét örvendetesnek és fejlődését kívánatosnak mondom, nem csupán mennyiségi gyarapodásra gondolok az átfogott területek száma tekintetében: gondolok elsősorban művelődésünk egészséges teljességére.

Melius példájával nagyon jól megvilágítható a természettudománynak egy kultúra egységében betöltött szerepe is. Bizonyos, hogy a prédikátor Melius Juhász Péter vitairatait, felekezeti szempontok meghatározta bölcselmeit a nyelvközösség nem minden tagja fogadta el szellemi táplálékul — éppolyan bizonyos azonban, hogy orvosbotanikai műve, a *Herbárium*, vagy a belőle készült kéziratok másolat mindenkinek ott állt a tékájában, a háza mestergerendáján, s a Melius-féle receptek szerint készült dekortumok, liktáriumok és egyéb effélék minden betegnek gyógyulást hoztak, vagy legalábbis reményt a gyógyulásra.

Kérdés, hogy ma is érvényes-e „a humaniorák szétválasztanak, a reáliák összekötnék” képlet. Első látásra úgy tűnik: nem érvényes. Ma a tudomány hallatlan differenciálódásának korát éljük, egyazon tudományág más-más vizsgálódási körére szakosodott kutatók sem értik meg egymást: halljuk, hogy ma a szépirodalom feladata közös nevező lenni a művelődésben. De vállalja-e ő ezt a feladatot? Nem éppen olyan megosztó tényező-e ma a fiatalok ezoterikus költészete vagy a Szabó Gyula-féle esszéregény a befogadókészség vonalán, mint hajdan Melius — és mások — vitairatai a hit vonalán; és nem ugyanúgy áll-e mindannyiunk keze ügyében otthon, hogy csak egy példát hozzak fel találomra, az *Ember és egészség* a

Kriterion Kézikönyvek sorozatból, mint ahogy a Melius-féle *Herbárium* állt a mes-tergerendán?

Népszerű, azaz minél nagyobb közössiéget érdeklő tárgyak népszerű, azaz minél nagyobb közössiég számára követhető előadásban: ez a dilemma megoldása. Ez az anyanyelvű természetudományos közírás feladata — persze anélkül, hogy a „nép-szerű” szakszerűtlent, olcsót, tudományos szinten alulit jelentene.

Személy szerint természetesnek tartom, ha egy ország szakemberei — függet-lenül attól, hogy milyen nemzetiségűek — szakközleményeiket az ország nyelvén teszik közzé: ez így a leghasznosabb, így jut el minden érdekelthez, így mozdítja elő a tudományos, a gazdasági fejlődést. Ugyanez a helyzet az ún. világnyelveken való publikálással, csak szélesebb körben. Népszerű tudományos irodalmat művelni azonban anyanyelven kell — s azt hiszem, csak így is lehet. Ez nem a tudósi lét, még kevésbé a tudósi státusz kötelező velejárója: opció kérdése, s a nemzetiséghez való tartozás kifejezése a tudós részéről, amire nálunk megvannak mind az elvi-erkölcsi, mind pedig az anyagi feltételek.

Ezekről a feltételekről szólva, nem tehetjük, hogy ne emlékezzünk meg mai találkozóinkon a fennállása tizedik esztendejébe lépett Kriterion Könyvkiadóról. Tevékenysége jelentőségének méltatására nem vállalkozom, s erre itt most szükség sincs: mindannyian tudjuk, mit tesz — a többi könyvkiadóval együtt — irodalmunk, művelődésünk sokoldalú fejlesztéséért és szellemi örökségünk, legutóbb például a Melius-féle *Herbárium* közkinccsé tételéért. Gondolom, mindannyiunk nevében kér-hetem arra a kiadó itt jelenlevő szerkesztőit, hogy tolmácsolják köszönetünket egész munkaközössiégüknek.

Most pedig átadom a szót Nagy Gézának, aki Melius Juhász Péter négyszáz éves orvosbotanikai művéről s a mű modern kiadásáról fog beszélni.

Veress Zoltán

Melius négyszáz éves *Herbárium*ának új kiadása

Tudománytörténetünk és tudománytörténetírásunk újabb kiváló teljesítménye fölé hajlik ma megilletődve több ezer hazai olvasó, s válik tudatában közkinccsé egy négyszáz éves könyv, az értékeit a mai tudományosság legmagasabb szintjén szintézisbe foglaló bevezető tanulmány s a főszöveget követő páratlanul gazdag, korszerű, tudományos apparátus. A mű szerzője Melius Péter, a XVI. századi Erdély reformációi mozgalmait is döntően meghatározó prédikátor, hitvitázó, biblia-fordító s mindenekfelett a népünk körében a reformáció nyelvi programját, a ma-gyaryelvűvést szolgáló harcos férfiú. Az ő legszelídebb s a hitviták magasra csapó hullámverésétől már nem bántott, minden olvasóhoz egyaránt szóló műve fekszik ma sok-sok olvasó előtt, s köréje gyűlt ma össze a *Korunk* ünneplő közössiége is.

Eddig inkább az egyháztörténészek és az irodalomtörténészek szemszögén át láttuk Melius százada társadalmi, eszmei, nyelvi és irodalmi teljesítményeinek nagy-szerűségét, török és Habsburg-hódoltság fölött az anyanyelvű kultúra jegyében teremtettt szellemi egységét. Most és épp Melius *Herbárium*ának új kiadása kapcsán azonban különös élességgel rajzolódik ki előttünk a reformáció jelentősége a világi szellemű tudományosság megteremtése szempontjából is. S adózhatik-e méltóbban nemzetiség az anyanyelvű tudományos irodalmát megteremtő századnak és ösöknek, mint műveik újrakiadásával s kultúrateremtő jelentőségüknek egykori és mai koor-dináták közti felmutatásával, felragyogtatásával? S valljuk meg: a XVI. századi szerző művének, az első nyomtatott magyar herbárium legújabb kiadásának kéz-hezvételekor legalább ugyanakkora örömmel tölt el az a tudat, hogy a mű meg-jelenésének 400 év múltán újra Kolozsvár a színhelye, s hogy a kiadást a mai olvasó számára megszólaltató, értelmező és értékelő fiatal természettudós és munka-társai is kolozsváriak. Lokálpatriotizmus helyett inkább városunk és szülőföldünk tájai egykori s azóta is szüntelenül vállalt szolgálatát kívánjuk aláhúzni anyanyelvű kultúránk, irodalmunk, tudományosságunk és az ezek létfeltételét jelentő könyv-kiadásunk fenntartása és felvirágoztatása érdekében.

A *Herbárium* új kolozsvári kiadása az évforduló méltó megünneplése kapcsán kiváló alkalmul szolgált a bevezető tanulmányt író Szabó Attilának arra, hogy Melius életútját, tudományos fejlődését a legújabb kutatások meglepő újdonságú adatai fényben mutassa be, s ezzel egyidejűleg a korábbi és a legújabb magyar, román és nemzetközi botanikai, etnobotanikai, gyógyszerészeti stb. irodalom teljes

apparátusának a felvonultatásával kijelölje a *Herbárium* helyét az európai, a magyar, sőt a romániai botanika történetében is.

S tudományosságunk körén belül ma különös erővel irányítja figyelmünket Melius *Herbárium*a a negyyszáz év óta s ma is virágzó hazai magyar botanikára, ennek legkülönbözőbb ágait művelő nagyszámú kiváló és ifjabb tudósunkra s a magyarral együtt a román és a nemzetközi botanikát szolgáló gazdag munkásságukra. S megfélekedhetünk-e hazai tájaink kertkultúrájáról, Bethlen Gábor függőkertjeiről, öreg Rákóczi György görgeányi fényes kertjéről, Apafi Mihály ebesfalvi és fogarasi gyümölcsös- és sétakertjéről, a Bánffyok Eszterházát harminc évvel megelőző s most utolsó napjait élő bonchidai 400 holdas angolparkjáról, a Kazinczy megcsodálta, de azóta eltűnt zsidói, fehéregyházi díszkertekről és a látogatókat ma is elkápráztató dédácsi-piski hatalmas dendrológiai parkról, melynek méltó utódja lett az egykori kolozsvári Mikó-kert s a ma is európai hírű Botanikus Kert? És mellettük a szerényebb, de a zöldség- és gyümölcsfélékkel, a szinpompás és illatozó virágokkal együtt természetett gyógynövények gazdag változatát nyújtó paraszti kertek is a természetet alakító, annak áldásaival élő és szépségeiben gyönyörködő népi természet szeretőit és ismeretét hirdették és hirdetik. Ezért fogadták negyyszáz évvel ezelőtt s most, negyyszáz év múltán is a hazai olvasók valóságos lelkesedéssel Melius *Herbárium*át, s tudós gondozójának köszönhetően Meliusnak a botanikát messze túllépő munkásságát is a legújabb tudományos eredmények fényében bemutató bevezető tanulmányt és apparátusát.

A történész, az irodalom- és művelődéstörténész mindjárt a Melius pályaképét tárgyaló fejezetekben az ifjúkorára és tanulmányi éveire vonatkozó legfrissebb adatok értékesítésével találja magát szembe. Ezeknek az adatoknak a fő forrása mindenekelőtt Botta István *Melius Péter és ifjúsága* című monográfiája, mely 1978-ban ugyanabban a *Humanizmus és Reformáció* című sorozatban jelent meg, amelyben pár évvel ezelőtt Szabó György kolozsvári professzor hazai körökben alig figyelemre méltított kitűnő monográfiája is Abafai Gyulai Pálról, a tragikus sorsú XVI. századi erdélyi humanistáról.

Botta István kutatásai alapján eltűntek Melius ifjúkorának, tanulóéveinek eddigi talányai és téves feltételezései. Bottának sikerült a Somogyi családnevet Wittenbergben is használó Meliust azonosítania Somogyi Péter sárvári diákkal, majd a Révay család szolgálatában álló és Oláh Miklós érsek üldöztetése következtében kétszer is súlyos fogságot szenvedő vágsellyei tanítóval. Nádasy Tamás országbíró és horvát bán sárvári iskolája, könyvtára, európai hírű füveskertje, az udvarában bibliát fordító és magyar grammatikát író Erdősi Sylvester János, de még inkább öccse, Mihály nevelői hatása, valamint a Nádasy és később a Révay család Itáliát járt, botanizáló orvosa, Fraxinus Gáspár alkotják azt a szellemi környezetet, mely döntő hatással van a diák Melius egyéniségének kialakulására. Itt érik az első humanista és reformatori hatások, itt tesz szert a klasszikus nyelvekben, a latin, görög és héber nyelvbéli, későbbi bibliafordító munkásságában hasznosított nagy jártasságára, s nem utolsósorban innen számítható az őt életén végigkísérő botanikai érdeklődése is.

Ugyanígy hasznosítja a bevezető tanulmány a régebbi és újabb Melius-irodalom eredményei mellett a Melius több művét felfedező és azonosító Nagy Barnának minden nyomtatásban és kéziratban fennmaradt vagy csak utalásokból ismert Melius-művet egyenként leíró, tartalmilag ismertető és tudományosan értékelő kitűnő bibliográfiai tanulmányát is.

Nagy Barna nyomán nyerünk imponálóan sommás képet Melius 1559—1571 közötti, mindössze 13 évre terjedő munkásságának összefoglaló adatairól. Eszerint nyomtatásban megjelent műveinek száma 45—50 között van, a kéziratban maradtaké 12. Magyar nyelvű nyomtatott műve mintegy 30, latin nyelvű kb. 18. Műveinek lapterjedelme, többségük negyedréti formátumát számítási alapul véve, kis híján 5400 lap, amihez hozzáadva az elveszett 16 mű 1200 lapra becslést terjedelmét, Nagy Barna szerint „a legszerényebb számítással is mintegy hat és félezer lapot kell megállapítani”, ami a mai átlagos könyv nagyság szerint kb. 5000 oldalnak felel meg.

Ebből a sok ezer lapot kitevő életműből 188 levelet, azaz 376 oldalt tesz ki a *Herbárium*. Bármennyire egyedülállónak tűnik is ez a mű Melius egész munkásságában, az egyedülállóság csak látszólagos. Szabó Attila a *Herbárium*ban, de Melius más műveiben is felbukkanó utalások alapján meggyőzően kimutatja, hogy Meliusban benne élt a nálunk a XVI. században, sőt későbbre is átnyúló reneszánsz emberének a természetszeretete, sőt az egészséges testi életnek a szexualitásig elmenő tudomásulvétele oly mértékben, hogy — mint Szabó Attila írja — „a nemi vágy szabályozását, serkentését vagy csökkentését célzó javallataival Melius alighanem hosszú évszázadokra menően első »szexológus«-unk”.

A már fiatal korától jelentkező botanikai érdeklődését meghatározta a sárvári

Nádasdy-kert káprázatos gazdagsága, a mediterrán tájakat járt Fraxinus Gáspár orvosdoktor személyes hatása, az ó- és középkori botanikai és orvostanikai művek tanulmányozása s egy életen át a hazai flóra és különösen a népi gyógynövények megfigyelése. „Fő motívuma — állapítja meg Nagy Barna — az egész ember minden irányú gondozása, nemcsak lelki és szellemi, hanem testi bajának és nyomorúságának hozzáértő, segítőkész szeretettel való felkarolása.“ S nem utolsósorban készítette erre a munkásságra valamely, fiatalkorától jelentkező s idősebb korában elhatalmasodó betegsége is, mely Szabó Attila ismételten kifejtett meggyőző megállapítása szerint „valamilyen idegrendszeri bántalom, esetleg éppen a középkor szent betegsége, az epilepszia“ volt.

Noha vitathatatlan az ókori és középkori füveskönyvek sorába tartozó *Herbárium* hangsúlyozottan orvostanikai jellege, „minden korszak és minden szerző — írja Szabó Attila — a saját szempontjai szerint elemezte“, és „érthetően mást látott meg benne a botanikus, a gyógyszerész, történész, nyelvész vagy orvos; mást a XVII—XIX. és mást a XX. század kutatója“. Így Benkő József már botanikusként és történészként értékelte, szerette, becsülte és használta saját *Herbárium*-példányát, mely tőle az Erdélyi Múzeum RMK-gyűjteményébe került, s ma a kolozsvári egyetemi könyvtár birtokában van. Mások magyarnyelvűségéért s a benne megőrzött régi magyar növénynevekről tartották jelentősnek. Első tudományos feldolgozó, Fialowski Lajos (XIX. század vége) s a jelen kiadás tudományos apparátusához is alapként felhasznált Gombocz Endre-tanulmány (1936) botanikatörténeti s azon belül florisztikai alapon vizsgálta és értékelte. Nagy gonddal, de — mint a bevezető tanulmányból kitűnik — épp a növények azonosítása és az egykori javallatok korszerű elemzése, értékelése s orvostudományi csoportosítása szempontjából nem eléggé gondos a *Herbárium* egyébként kitűnő szaktudósok kísérőtanulmányaival 1962-ben megjelent betűhív kiadása. A 400. évfordulóra megjelent új kolozsvári *Herbárium*-kiadás kivételes érdeme abban áll, hogy nemcsak teljes mértékben értékesíti a *Herbáriumra* vonatkozóan megjelent eddigi gazdag szakirodalmat, hanem épp a növényfajok, alfajok, változatok és formák, valamint néhány alacsonyabb rendű növényfaj azonosításában az egykori és mai gyógyjavallatok legkorszerűbb tudományos egybevetésében és a gyógyászat körét is túllépő elemzésében minden eddigi kutatónál tárgyilagosabb, szigorúbb mérték alá állítja a *Herbáriumot*.

Igaz, hogy a *Herbárium*nak tulajdonított eddigi 2000 magyar növénynevből Szabó Attila névazonosításai után mindössze 1236 marad, s az eddig számon tartott 627 faj helyett az azonosított rendszertani egységek száma valamivel haladja meg a 450-et. Ugyanígy túlzottnak bizonyul az a korábbi állítás, hogy a mai gyógynövények 73%-a szerepel a *Herbáriumban*, viszont a marosvásárhelyi kiváló gyógynövénykutató Rácz Gábor professzor és munkatársai gyógynövény-kézikönyvei s P. Ionescu Stoiannak és E. Savapolnak a nemzetközileg elfogadott növénykivonatokat tárgyaló munkája alapján Szabó Attila szerényebb, de tudományos szempontból megbízhatóbb eredményre jut: „A legszigorúbb szempontokat érvényesítő vizsgálat szerint a *Herbárium* a Közép-Európában fontosnak tartott gyógynövények mintegy 50%-át, a Romániában jelenleg gyűjtött, természetett vagy felhasználásra javallott gyógynövényeknek 59%-át tartalmazza — és 400 esztendő távlatában — hangsúlyozza Szabó Attila —, ez nem lebecsülendő teljesítmény.“ Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a *Herbárium* mintegy 1600 receptet és javallatot tartalmaz, s a kötet élen olvasható latin, magyar és német fa- és fűnévjegyzéket a betegségek lajstroma s a vonatkozó gyógyjavallatok lapszámmutatója követi, képet alkothat az olvasó arról a szinte felmérhetetlen tudományos „aprómunkáról“, amellyel Szabó Attila a névazonosítástól a gyógyjavallatok szakszerű ellenőrzéséig kidolgozta a *Herbárium* lenyűgözően gazdag s ismétetlen valóságos kis tanulmányokat alkotó magyarózó jegyzeteit. Eközben a román, a magyar és a nemzetközi botanikatörténet és botanika, gyógyszerészet, orvostörténet stb. oly gazdag és korszerű tudományos irodalmát mozgósítja, idézi, értékesíti, ami a *Herbárium* 1978. évi kiadását nemzetiségi tudományos életünkben európai színvonalú teljesítménnyé teszi. A *Herbáriumot* tanulmányozó elődöknek a mostani kiadás apparátusába beleépített eredményein túlmenően, épp abban látjuk Szabó Attila többletét, hogy széles körű és alapos felkészültségével az összegezésen túl szintézist teremt, s ebben már benne vannak saját egyéni tudományos megállapításai, kutatási eredményei is.

Európai szintű tudományosság mellett külön elismeréssel kell szólnunk a szaktudományában, de közművelődési folyóiratainkban közzétett tanulmányaiban is figyelmet keltő kiváló magyar stílusáról, mely a szakszerűség tiszteletbentartásával is oly gördülékeny, világos, árnyalt, hogy példaként állítható hasonló tudományos-művelődéstörténeti feladatokra vállalkozó szakíróink elé. Olyan nyelvi-stiláris értékek csillannak meg a bevezető tanulmány lapjain, amelyek a nyelvünk múltját

kutató, jelenét és jövőjét féltő szeretettel gondozó szülői otthon életre szóló aján-dékai.

A tudományos munkamegosztás gyakorlati szüksége természetesen e kiadás szerkesztése közben is felmerült, s megoldásáról ugyancsak a legteljesebb elismeréssel szólhatunk. A bevezető tanulmány *Nyelvállapot és helyesírás* fejezetében Kabán Annamária mutatja ki a Herbárium növényneveinek eredetét, végzi el szó-kincstani és jelentéstani vizsgálatukat, s tárgyalja elő- és utóéletüket. Ugyanő állította össze a kötet összehasonlító növénynévjegyzékét Sz. Tóth Magda közremű-ködésével, aki ugyanakkor a kötetet a román és német kutatók számára is könnyen használható forrássá tette a hivatalos magyar, román, német és a tudományos (latin) növénynevek, valamint a személynévek mutatójának gondos összeállításával.

A kötet olvasója elgondolkozhat a könyv sorsában mutatkozó párhuzamossá-gokon: Melius halála s a hitviták elülte után bizonyára felesége juttatta el a *Her-bárium* kéziratát egy másik asszonyhoz: az akkor már szintén özvegy Heltai Gás-párnéhoz Kolozsvárra kiadás végett. Ma is a Melius művét kezünkbe adó és a mai hazai olvasó számára megszólaltató fiatal tudós Szabó Attila mellett két női munkatárs is ott áll a nagy teljesítmény bölcsőjénél: az egyetlen padjaiból alig kikerült Kabán Annamária mellett az életét a gyógyszerészet és a család között megosztó fele-ség, férje méltó munkatársa, Szabó Attiláné Tóth Magda.

Bizonyára emelte volna a 400. évfordulón újra itt megjelenő *Herbárium* könyvészeti, bibliofil értékét egy művészi hasonmás kiadás. Ha azonban a mai olvasók ezreire s a főszerzőbe iktatott jegyzetutalások hasznosságára gondolunk, minden hasonmás kiadásánál hasznosabbnak, tudományos és gyakorlati szempontból célravezetőbbnek, a művet és kísérő tudományos apparátusát átütőbb információ-forrásnak találjuk pályájuk kezdetén álló ifjú olvasók, kutatók, hazai és nemzetközi szinten elismert nagyszámú romániai magyar botanikusaink számára, de nem ke-vésbé orvosoknak, orvostörténészeknek, gyógyszerészeknek, nyelvészeknek, irodal-mároknak, néprajzkutatóknak, s velük együtt a szép- és tudományos irodalmat egyaránt felkaroló, igénylő és korlátlan példányszámban fogyasztó hazai olvasó-közönségnek.

A XVI. századi *Herbárium* újrakiadásának merész és sikerrel megoldott vállal-kozásáért s a belőle egész nemzetiségünkre kisugárzó felmérhetetlen tudományos, művelődéstörténeti, táj- és népismereti hasznokért illesse köszönet a „fehér köny-vek” sorozatát újabb kötettel gazdagító Kriterion Könyvkiadó bukaresti és kolozs-vári szerkesztőségét. A sorozat külföldi értékelésére vet fényt egy pár héttel ezelőtt, a budapesti sajtóban megjelent megállapítás: „Bár dicsekedhetne egy hasonló, nép-szerűsége mellett nagy tudományos értékű sorozattal a magyarországi könyvkiadás!”

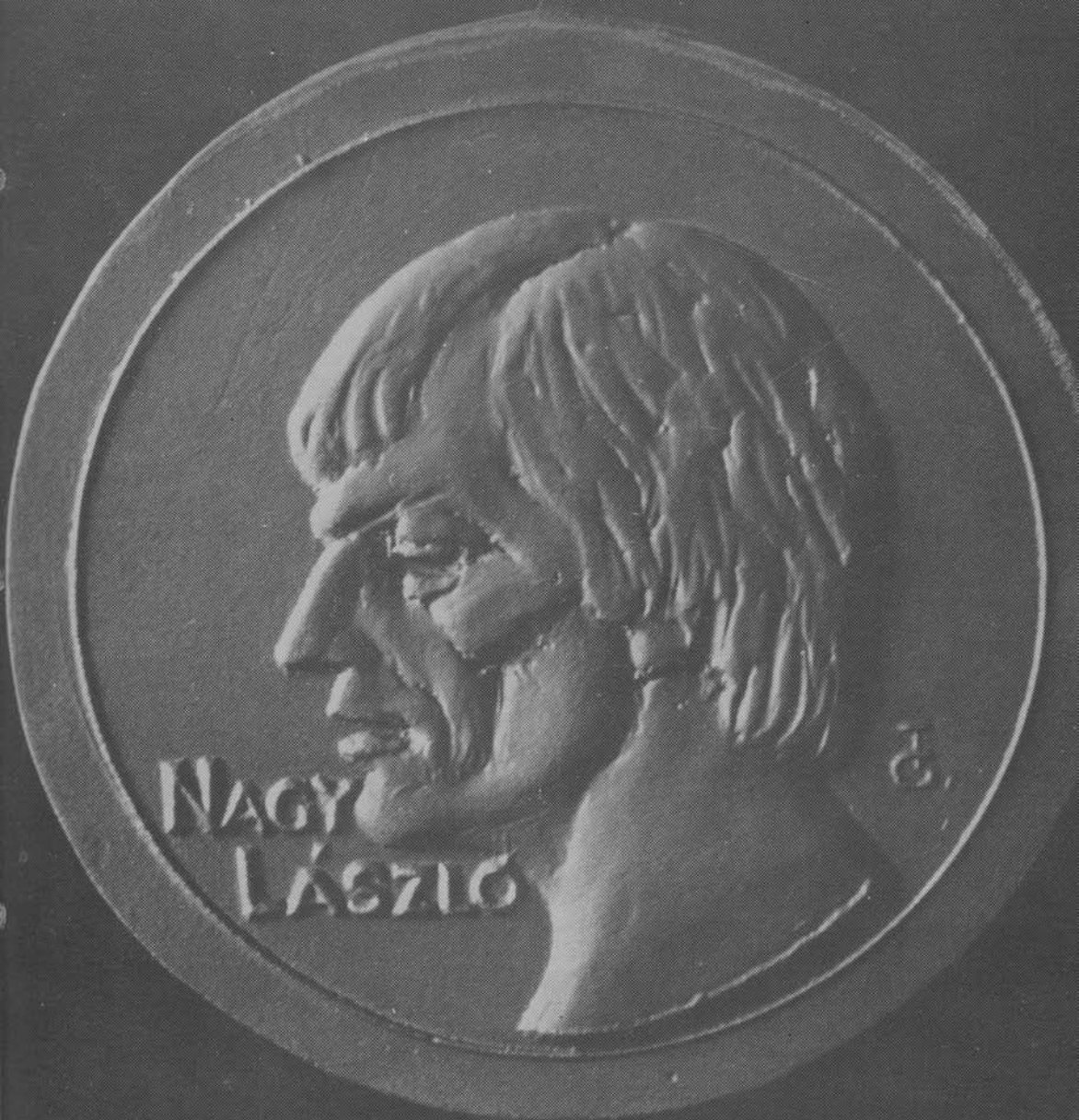
A Kriterionnak, hazai tudósainknak, Melius *Herbárium* kiváló ifjú tudós gon-dozójának és munkatársainak további magas tudományos értékű s egész nemzetiségi, tudományos és művelődési életünket gazdagító hasonló műveket kívánunk!

Nagy Géza

Tisztelt Hallgatóság! Kedves Barátaink!

Öröm és tisztesség számomra, hogy a *Korunk*-délelőttök keretében egy több mint négyszáz esztendeje halott — és éppen ezért immár örökre fiatal — szerzőt, Melius Juhász Pétert a tudomány nevében megidézhetünk, Melius kemény és kiváló tehetségű ember, a szó legszorosabb értelmében vett lángeszű alkotó volt. Alig harminchat esztendőét élt, de öntudatos emberségének már első évtizedében szoros szálakkal kapcsolta hozzá magát az egyetemes emberi művelődéshez, korának nagy szellemi értékeihez. Anyanyelvén túl jól ismert minden klasszikus kultúráteremtő, kultúrahordozó nyelvet — a hébert, görögöt, latint, németet —, és nyitott szemmel figyelte a közép-európai népek életét formáló szellemi-társadalmi változásokat is. Alig több mint tíz alkotó esztendő alatt hatalmas mennyiségű nyomtatott szöveget hagyományozott ránk az 1500-as évek derekáról. Az a láng pedig, melyet szóban és írásban oly szenvedélyesen szított, négyszáz esztendőn át világított — de per-zsert is — tájainkon.

Melius hatalmas életművéből, mely lassan elmerült, egyetlen, a maga nemében páratlan alkotás áll ma itt új köntösben előtünk: a fáknak, füveknek neveiről, természetéről és hasznairól írott *Herbárium*. Ez volt az első, magyar nyelven ki-nyomtatott természettudományos kézikönyv — négyszáz esztendővel ezelőtt, 1578-ban jelent meg Kolozsvárott. A *Herbárium* tudománytörténeti emlék, ismerete nélkül

TÖRÖS GABOR: NAGY LÁSZLÓ (a Korunk Galéria anyagából)

CSÉH GUSZTÁV: ÚTIRAJZ (rézkarc)

nem értékelhető maradéktalanul a természettudományos gondolkodás hazai fejlődése sem. A munka nemcsak egy néphez, egy nemzetiséghez tartozik; bonyolult szellemi kölcsönhatások nyomán született; bizonyos értelemben éppen úgy helyhez kötött, mint egy kiváló műremek vagy építészeti emlék. De míg ez utóbbinak a látvány biztosít szétszórható hatást, és hozzá kell mennie annak, aki tanulni akar belőle, ez a Kolozsvárott született könyv a maga útján járva hatott olvasóira. A *Herbárium* átfogó, országos jelentőségét tükrözi az a tény, hogy a kötet a Románia Szocialista Köztársaság Nemzeti Történelmi Múzeumának állandó kiállításán is a tudománytörténeti emlékek egyik nagyra értékelt darabja.

Miben látom ma, röviden összefoglalva, rendkívüli értékeit?

Mindenekelőtt ez a legelső természettudományos kézikönyvünk; műfaját tekintve nemcsak nálunk, de egész Délkelet-Európában is egyedülálló. Hozzá időben és térben legközelebb Prágában (1562) és Berlinben (1578) születtek herbáriumok. Ma már tudjuk, hogy a kolozsvári *Herbárium* megszületése a Matthiolus—Fuchs—Melius—Heltai és Heltainé láncon, személyes kapcsolatok útján közvetlenül az olasz reneszánsznak, a Melanchton—Lonicerus—Melius—Heltainé vonalon pedig a német reformációnak, az európai szellem eme két nagy jelentőségű irányzatának a hatását jelzi hazánkban, bár gyökerei mélyebbek: a görög és latin kultúrába kapcsolódnak.

A munka nemcsak szakemberekhez szól ugyan, de minden ellenkező vélekedéssel szemben szigorúan tudományos igényű, ha nem mérhető is nyugat-európai társaihoz. Készítése közben a kivonatolás mellett Melius alkalmazta a kritikai forrásösszevetés módszerét, forrásait feltünteti, és azokra néhol a korabeli szakirodalomban szokatlan pontossággal hivatkozik. Botanikus szemmel nézve, a kötetben feldolgozott fajmennyiség nem egy mai fiatal biológusnak is becsületére válna, a gyógymódok jelentős része ugyancsak megalapozott, a munka nyelvi értékei, a tudományos és a népi növénynévanyag pedig csodálatra méltó, különösen ha a XVI. század erdélyi szellemi környezetébe helyezve vizsgáljuk.

Tagadhatatlan, hogy a *Herbárium* teremtette meg nálunk, nem is alacsony szinten, a kézikönyv-kiadás hagyományát. A maga korában igen sikeresen valószínűsítette meg a közhasznú tudományos ismeretek összefogását — felvilágosult szelme, viszonylagos babonamentessége és tisztánlátása még Lencsés monumentális *1rs Medica* című munkájával összehasonlítva is megállja a helyét, nem egy külföldi kortárral — például a nagynevű Paracelsusszal — szemben pedig toronyragasan áll.

A kézikönyv-jelleg legfőbb biztosítéka, a kötet mutatórendszere ma is példás. Minden irányból biztos ismeretviszakereső segédeszköz, mely kitűnően használható gyors tájékozódásban. Ezt mi, az emlékkiadás gondozói akkor tanultuk meg értéke szerint becsülni, amikor napjainkban megjelent, magukat modernnek tartó kézikönyvekhez „kellett vagy kellett volna nekünk mutatórendszert összeállítanunk ahhoz, hogy a munkát valóban használhassuk.

A tudományok törzsfelődésére, „filogenetikájára“ tekintve a *Herbárium* az emberi gondolkodás egyik izgalmas „élő kővélete“; abból a korszakból maradt fenn számunkra, melyben a középkori természethistoria közös törzsből éppen csak kivált és még egyetlen vastag ágban haladt a botanika (elsősorban is annak alkalmazott, gyógyítást és tápláléktermelést szolgáló része), a medicina, valamint a filológia, a nyelv és a népismeret. Ezek közül a botanika csak 200 esztendő múlva, Linné munkásságával teremtett magának teljes önállóságot, a nyelvtudomány, a néprajz pedig még később jelentkezett önállóan.

Ebből az egységes szemléletből fakad a *Herbárium* sajátos korszerűsége: ma a további specializálódással párhuzamosan ismét erőteljes az egységesítő törekvés, a teoretizálás helyett pedig a szigorú hasznos szempontok érvényesítése. Behelyettesítve a behelyettesítendőket, a fejlődés csigavonalában a herbáriumok szellemének újraéledését figyelhetjük meg az agrobotanikában, farmakobotanikában és kivált a növényt és állatot kölcsönhatásban vizsgáló, integratív szellemű ökológiában. Ez a gondolator külön kifejtést érdemelne — a kötet szűkebb szakköröket érdeklő maradandó értékeivel egyetemben. Erre ez az összefoglalás alkalmatlan.

Meggyőződésem, hogy ezt a herbáriumot valamennyien — sőt magam is a bevezető tanulmányban — ott ítéltük meg legméltánytalanabban, ahol szerepe és hatása a legnagyobb lehet: nevelő, szemléletformáló erejében. A kézirat összeállítása óta egyre erősödő meggyőződésem, hogy e munka szemléletét, szerkezetét és szándékait minden természettudományos pályára készülő ifjú embernek ismernie kell, illetve ismernie kellett volna és kellene ahhoz, hogy maga is felmérhesse azt az utat, amelyet a tudás rendszerezésének és közreadásának az útján megtettünk, hogy megítélhesse azt, mire kötelezi egy négyszáz esztendő — bizony eléggé magasra állított — mérce.

Végezetül fel szeretném hívni a figyelmet arra a körülményre, hogy a munkát Heltai Gáspárné mentette meg számunkra az enyészettől. A rövid előszó tanúságtétele szerint Heltainé személyében — akiről úgy tudjuk, hogy székely asszony volt — nemcsak jó üzletembert, hanem az első öntudatos kultúrateremtő, könyvkiadó nagyasszonyunkat, a férfiak méltó társát tisztelhetjük. A véletlen úgy hozta, hogy ez az emlékkiadás éppen a nők nemzetközi évében jelent meg, és formába öntéséhez ugyancsak több asszony és leány — közöttük elsősorban a Kritérium magyar szerkesztőségének a vezetője, Botár Emma, a filológus Kabán Annamária és a gyógyszerész Sz. Tóth Magda nyújtott értékes segítséget.

A kötet szerkesztőivel, Hatházy Ferencsel, valamint Bálint Lajossal és Fodor Irénnel együtt mindnyájan úgy éreztük, hogy vállalni kell a gondozás nem éppen könnyű és korántsem hálás feladatát, hogy természettudományos könyvkiadásunk első és jelentős emlékét rangjához méltó helyre állíthassuk az erdélyi köztudatban. Ez a vidék nem olyan gazdag európai mércével mérhető korai tudománytörténeti emlékekben, hogy egy ilyen szép munkáról könnyű szívvel lemondhassunk.

Úgy hiszem, fontosságát csak akkor érzékeljük teljes valóságában, ha négyszáz esztendővel korábban, az 1200-as évek körül keressük párját az erdélyi emlékek között, vagy ha — kritikus önvizsgálattal — azt próbáljuk felmérni, mi született vagy születik körülöttünk ma olyan alkotás, mely négyszáz év múltával is — Heltainé bevezető szép szavait idézve — nemzetségünk méltóságára és dicsőségére fog majd szolgálni, melyre büszkén emlékezhetnek majd kései utódaink.

Szabó Attila

LÁSZLÓFFY CSABA

EGY TALÁLKOZÁS EMLÉKÉRE

Nagy Lászlónak

Éren nádon
múltlila világom

vadak idegzete
vér-csapdába vet-e?

ellensége jégnek —
meddig égnek
rajtad ősi nyergek?

gyűlöletek vernek
felzaklatott tájon

hogy ne fájjon
várromként is állhatsz
kövé válhatsz

üszkös címer helyett
glóriázza fejed
hamis firma

ami rá van írva
másnak csupa érdem
(milyen áron? kérdem)

éren nádon
alvadtvér virágom.

Vígyszínházi változások

„Ide járok be naponta, este játszani, nappal próbálni, de ide járok akkor is, ha nincs se próbám, se előadásom. Minek? Levegőt szivni. Poros függönyök és enyvsvagú kulisszák levegőjét. Nem tiszta ez a levegő, igazán nem mondható ózondúsnak. Olyan, mint a pesti levegő. Füstös, kormos, csak éppen nem lehet nélküle élni. Igen! Ilyennek kell lennie a jó színháznak — de nemcsak a színész, hanem a közönség részére is. Hadd idézzem Goethe emlékezetes sorait, amelyeket a színházi közönséghez intézett: »Nincs hely, ahol olyan jól éreznék magatokat, mint egy jó színházban. Költészet van előttetek, festészet, ének, zene, színjátszás és még minden egyéb! Ha ez a sok-

féle művészet, a szépségnek ennyi varázsa, egyetlen estére összefog, akkor ez olyan ünnep, amelyhez nincsen fogható.« A budapesti Vígszínház fennállásának 80. évfordulóján (két esztendeje) elhangzott szavak pontosan jellemzik a színész-rendező Várkonyi Zoltánt — és az igazgatása alatt álló körüti színházat. De jellemzik a pesti közönséget is, a hangulatot, amely a Budapestre közelebből-távolabbról érkező vendéget ugyancsak magával ragadja, színházba csalogatja. Sok év óta figyelem: akármilyen az évad, (szinte) akárki a szerző, akárhogyan minősítsék e színházakat — vidéki társaikhoz vagy más nemzeti színjátszásokhoz, Thália keleti vagy nyugati helyzetéhez viszonyítva —, a kis és nagy nézőterek többnyire megtelnek, a jegyirodák hetekre előre árusítják a belépőket.

A nagyváros törvénye? Vagy sajátosan budapesti vonás?

Különbségek azért vannak, és nem csupán művészi színvonalban. A kabaré mindenekelőtt. Afféle modern Forum ez, itt tárgyalják meg a labdarúgás helyzetét, a diplomáciai fejleményeket, az üzletek ellátottságát, az árszintet. Mindjárt utána azonban a Vígszínház következik (és külön névvel rendelkező stúdiója, a Pesti Színház; a társulat azonban ugyanaz). A Vígszínház: fogalom. Várkonyi, már idézett jubileumi beszédében, némi maliciával, így érzékeltette a színháztörténetnek-színházesztétikainak tudott igazságát:

„Egy kedves anekdota szerint a századfordulón megkérdezte valaki a Nemzeti Színház portását: »Mondja, kérem, elkezdődött már az előadás?« Mire a portás így felelt: »Biztosan, mert a színészek már természetellenes hangon beszélnek.«

Mint színinövendék, saját fülemmel hallottam, mikor itt kint, a kispadon ülve, Hegedűs Gyula így mondta el Szerémy Zoltánnak, hogy miért szerződött vissza a Vighez a Nemzetiből: »Ha belépek a Nemzeti Színház színpadára, egy modern szín-darabban így fogadnak: Oh, Isten hozta nálunk, kedves barátunk! Hát erre hogy a fenébe mondhatom én azt, hogy: Jónapot kívánok?«

Hát persze, lehet másfajta idézeteket is előkeresni, például a Latinovits Zoltán *Ködszurkálójából* — a sokarcú igazságnak bizonyára ez is része. Tény viszont, hogy nemcsak a társalgási stílus, a naturalizmusra épült realizmus, de a cizellált (színpadi) összjátékba illeszkedő nagy színészgyéniségek vonzzák mindenekelőtt a nézőt. Valló Péternek, a Vígszínház legfiatalabb (huszonkilenc éves) rendezőjének alighanem igaza van: „A rendező munkájában nagyon fontos tényezőnek tartom, hogy embereket — néha saját meggyőződésük ellenére is — közösséggé kell kovácsolnia, hiszen egymásnak ellentmondó életkorú, sorsú, tapasztalatú emberek gyűlnek össze körülötte. Ugyanakkor úgy érzem, még nem volt rendező, aki a színész személyiségét meg tudta volna szüntetni. Megszüntetni nem tudja, legfeljebb nem vesz róla tudomást, és akkor a színész abban a szerepben nagy bizonyossággal megbukik. Szerintem a nézők a világot mindenütt a színészekért mennek a színházba.“ Ehhez az egyéniséghez ragaszkodott a zseniális Latinovits... s ma a közönség olyan kedvenceinek tapsolhat a Szent István körúton és a Váci utcában, mint a régi Vígszínházat képviselő Bilicsi Tivadar, a nála egy nemzedékkel fiatalabb Bárdy György, vagy a különböző színházzáró korosztályok olyan eszményképei, mint Szabó Sándor, Ruttkai Eva, Darvas Iván, a drámai szerepkör nagy öregei közül Sulyok Mária, Páger Antal. Itt lehetett látni az *Egy örült naplója* óriás-szeriáját (melyet Darvas Iván betegsége szakított meg), itt remekelt Sulyok Mária a *Macszkajátékban*, Örkény István e tipikusan pesti tragikomédiájában, itt játszották ösidők óta a Déry-regény musical-átiratát, Presser Gábor zenéjére, itt lép föl Goethe halhatatlan szerelmese-

ként Ruttkai, Peter Hacks monodrámájában, a *Lottéban*. Van tehát miben váltogatni.

E nagy lehetőségekkel dolgozó repertoár-színház utóbbi három évéből ragadjunk ki egy-egy előadást; a véletlen folytán mindegyiket pár hónappal (kevésse! sokkal?) a bemutató után láthatam, de valamennyi szerepel az 1978—79-es játékrendben, tehát a feltételezett összefüggések bármikor ellenőrizhetők. A három darab, sorrendben, az 1976—77-es évadtól kezdődően: Hernádi Gyula: *Királyi vadászat*; Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés*; Witold Gombrowicz: *Operett*. A nevek és címek így egymás mellett, első látásra, nem sokat mondanak, mégis, hajlok rá, hogy értelmes rendezőelvet ismerjek fel a véletlen önkényében. Nélküle talán nem érdekelem (legalábbis nem ilyen bizonyossággal) a vígszínházi változásokat. Amelyek, lehet, nem csupán vígszínházaiak. Esetleg nem is csak színházaiak.

A mítoszokkal és illúziókkal való szembenézésre gondolok. Aminek sajátos történelmi kifejezése a Hernádi-dráma, a kiválasztott áltörténelmi keretben. A Habsburg-restauráció 1921-es kísérletéről van szó, IV. Károly és Zita visszatérésének lehetséges körülményeivel, illetve a kísérlet meghiúsulásának fiktív bonyodalmaival üz abszurd játékot az író, a prózájából és más drámai műveiből (nem utolsósorban a Jancsó Miklós számára írt filmforgatókönyveiből) ismert modellteremtő szenvedéllyel. Középpontjában természetesen a hatalom mechanizmusa áll. A nyomtatott szöveg jóval bonyolultabb, rafináltabb ugyan, mint a színpadra vitt változat, az eredetire is jellemző viszont — és ez új szín, új lehetőség — az abszurd ötlet ellenére, pontosabban az abszurd ötletben megvalósított életszerűség, a figurák hús-vér felépítése s a „játék” szigorú szerkezete. Egyik kritika szerint „Hernádi írói ambíciója épp a Molnár Ferenc-i »jól megcsinált színház« volt, pontosabban a Hernádi-féle »jól megcsinált színház« Molnár Ferenc-i »védjeggyel« való el látása.” Valóban, mintha Molnár-darabot játszottak volna, úgy tódult a nép, s bent a nézőtérben sem érzett csalódást. Pedig alaposan átejtették. Az álkirály és álkirályné, akiket a legitimista gróf szerződtet a veszélyes szerepre, hosszú színpadi időn át csak saját álságukról tudnak, a partnert, „házastársukat” valódinak hiszik, s ebből a helyzetből a szerepcserék számtalan variáns-lehetősége adódik; csak hogy itt a színpadi játék a hatalommal folytatott, a kulisszák mögött nagyon is véres játék álcázása — végül pedig a lehető legkönnyörtelenebb leleplezése.

Marton László rendezése a pontosan kiszámított (bejövö!) hatásokra épül, a vígszínházi hagyományok szerint. Színészei kitűnően veszik a lapot. Szabó Sándor a gróf szerepében elegáns és megnyerő modorú, ám pontosan „úri” eleganciája és a finoman ejtett szavak, a mögöttük kibontakozó tettek tartalmi összehátrétegzetlensége vagy éppen összetartozása válik jelentéssé: a „vígszínházi szellem” tagadásává. „Királyi színészet ez”, írta Szabó Sándor játékáról a kritika; valóban az (a IV. Károlyt alakító Tordy Géza nem kevésbé értékes teljesítményével együtt), mert szórakoztató színházat nyújt — a szórakoztató színház ellen.

Nehéz volna ettől a világtól távolabbi művet elképzelni, mint Dosztojevszkij regénye, a regény színpadi adaptációja. Ljubimov, a moszkvai Taganka Színházból érkezett világhírű vendégrendező pedig még inkább gondoskodott róla, hogy a néző ne feledkezze bele a szórakozásba, ne a kellemetesség érzetével ülje végig az előadást. Raszkolnyikov története, a gondolkodó, bátor emberhez méltónak hitt, nem bűnként felfogott gyilkosság, majd a tett lelkiismereti következményeitől szabadulni nem tudás, a bűnhődés amúgy sem szívderítő olvasmány, gondokat feleltető színházi látvány — hát még ha a rendező felfogásában a rendkívüli képességű diák bűne és bűnhődése lényege szerint mai bűn és bűnhődés. (Ljubimov tévéinterjújából: Raszkolnyikov „olyan extrém tendenciát képvisel, amely káros, és a fejlődést akadályozza. Ahányszor csak a kezembe veszek egy újságot, mindenütt Raszkolnyikovokkal találkozom.” J. P. Kulikov irodalomszociológus: „Az előadás nem a monomániáról szól, hanem egy ember kettéhasadásáról. Arról, hogy ez az ember önmagát áldozza-e föl a többiekért vagy másokat önmagáért; a kettéhasadás nem azt jelenti, hogy valaki egy helyes cél érdekében néha helytelen eszközöket is alkalmaz, hanem azt, hogy az eszközök megváltoztatásával megváltoznak a célok is. Ez az, amit az emberek önmaguk előtt félnek beismerni.” — Az idézetek a *Színház* 1978. áprilisi számában olvashatók.) A színpad és a nézőtér közti közvetlen kapcsolat megteremtése érdekében Ljubimov többször is a közönségre irányítja a reflektort, nyilvános lelkiismeret-vizsgálatot rendel el. A „bűnbölcst” a színpad előterében tartatja, felfüggesztve, s időnként leereszteti Raszkolnyikovra ezt az első színhelyet, ahol az öregasszonyt meggyilkolta. Aztán: alagutat, melyeken át emberek botorkálnak, asztal, szék — és ágyak. Almási Miklós értelmezésében mindez egy tudatdráma kellékvilága. „Krimibe nem illenek ezek az ágyak [amelyek rendkívül sokat játszanak ebben az előadásban], tárgyi háttérként is szürreálisnak tünnek Rogyion és sorsa vitájához. Ljubimovnál mégis pontos funkciója van ennek

a koreográfiának: a tudatdráma közelebbi színhelye ez, mondhatnám: a pszichanalitikus diványa jut eszembe — pedig nem az. Inkább a gondolat és gond által leütött emberek, a sors által megbénítottak életformája.“ Az ugyancsak vendég Borovszkij puritán, sőt rideg díszletei tehát többféleképpen is értelmezhetők, funkcionálisuk mindenestre nem vonható kétségbe — jól szolgálják nemcsak a tulajdonképpeni koreográfiát, hanem a Ljubimov meghatározta sokkolást is. A színészek e rendezői koncepció szorításában kereshetik meg a maguk kifejezőeszközeit, s ezek természetesen nem lehetnek a hagyományosan „vígszínháziak“. (Ljubimov: „Végtelenül boldog vagyok, ha egy színész az előadástól való felfogását beleviszi a szerepbe, ezt rendkívül szívesen is veszem. De az, hogy a színész az én elképzelésemet a darabról kifordítsa vagy felborítsa, nem megy. A színház kollektív művészet. De naiv dolog azt hinni, hogy a színész és a rendező az előadás létrehozásának folyamatában egyenjogú. Ezek különböző hivatások. A rendező fogalmazza meg az előadást, ő az alkotó.“)

Már a féléves próbaszakasz alatt hallani, olvasni lehetett a színészek lázadozásáról. A bemutató az írásos beszámoló és a szemtanúk szerint mégis kiemelkedő művészi siker lett. Ez történt 1978 januárjában. Szeptemberben arra figyelmeztettek szakmabeli barátaim, hogy 40%-os előadást fogok látni, Ljubimov távozása után a színészek egyre jobban „lazítottak“, az eredményről győződjem meg magam. Mindezek után talán meglepő, ha a Ljubimov rendezte, 1978 szeptemberében látott *Bűn és bűnhődés*t a legnagyobb színházi eseménynek nevezem, amelyben Budapesten közel két évtized során részem volt. Az első igazán modern, újító szellemű színháznak, ahol nem egyik vagy másik ragyogó sztár teljesítményében gyönyörködöm, nem a szöveg mélységein elmélkedem, hanem kénytelen vagyok átadni magamat a színház mint kollektív, totális művészet hatásának. Mondom ezt annak ellenére, hogy a színészek, beleértve a főszereplőket (tisztetet a kivételnek), láthatóan nem érzik jól magukat szerepükben, legalábbis hiányzik belőlük az az odaadás, amelyet például — engedelmel a provinciális elfogultságért — Kolozsvárt a Harag György rendezte újabb előadásokon (és nem csupán a bemutatókon!) megéreztem. (Haragról egyébként elragadtatással beszélnek magyarországi színészek is, akik dolgoztak vele, „fedett“ színpadon vagy szabadtéren. Művészi és emberi alkát kérdező ez, bizonyára. És valószínűleg a nyelv, a közvetlen érintkezés, hiszen aligha mindegy, szükség van-e a megértéshez tolmácsra. Bár éppen Harag meséli, tolmács útján is milyen jól megértették egymást Ljubimovval, amikor meglátogatták a kórházban a megbetegedett mestert.)

Nem tudom, hozzáadhatom-e az általam látottakhoz azt a bizonyos 60%-ot vagy legalább 10-et, 20-at. S még kevésbé tudhatom, lesz-e tartós következménye Ljubimov vendégeskedésének a Vígsházban, általában a budapesti színházi világban. (Major Tamás nyilatkozta a „Ljubimov-ügy“ kapcsán: „Nem az ellenállás ejtett kétségbe, hanem az, hogy ebből nálunk közhangulat kerekedhet.“) Legfrissebb vígsházi élményem azonban, úgy tűnik, a szemléletváltozás lényeges mozzanataként iktatható be a felvázolt sorba. 1978 novemberében mutatták be a Szent István körüli színpadon Gombrowicz *Operettjét*, Valló Péter rendezésében. Az *Operett* címe ne tévesszen meg senkit: a lengyel avantgarde klasszikusának számító szerző ebben az 1966-ban írt darabjában korántsem az operettbarátok kedvében igyekezett járni, ellenkezőleg, az üres, hazug teatralitást akarta lemezteleníteni. Lengyel földön, az avantgarde nagy hagyományával és izgalmas jelenével rendelkező lengyel színházakban a hetvenes években sikerrel tehette ezt. De hogyan hat egy ilyen vállalkozás magyar környezetben? A Vígsház fiatal rendezője (akit elsőként a műfordító Balogh Géza segített, kiváló magyar szövegével) ráértett a lehetőségre, s a zeneszerző Hidas Frigyesztől, a díszlettervező Fehér Miklóstól, a jelmezeket kidolgozó Jánoskúti Mártától, a koreográfus Szirmai Bélától hathatós támogatást kapva, magyar operettszínpadra építette az előadást. Az első felvonás csupa-báj, csupa-behízelt, csupa-fény, csupa-szín, csupa-tánc és ugrabugrálás kerete a maga vastag szirupjával a közönség nosztalgiával telített tagjaiból ki-kiváltott egy-egy nyíltszíni tapost vagy legalább egy mélyről feltörő gyönyörsóhaj. A színészek otthonosan mozogtak ezen a színpadon, hamisítatlannak látszott az élvezet. A gyanakodóbb természetűek persze már elég korán felfigyelhetek a blödlire („A walesi herceg székecskéi“ — hangzik szöveg szerint az utalás), a második felvonás kétség-telenné tette a gyanakvás jogosságát, hogy a harmadikban valóban összeomolják az egész operett-tákolmány, a szó szoros értelmében, s ugyanígy lemeztelenedjék az ember, kétségessé téve Fior mester, a divatdiktátor kenyerét. Néhány részlettől eltekintve (mint amilyen a túl direkt politikai utalás, a horogkereszt behozatalával), a darabértelmezés és rendezés igazán igényesnek, ötletesnek, az egész produkció jelentősnek mondható. Nem azért, mert az operettet mint műfajt, hanem mert az operettet mint világszemléletet leplezte le. Azzal az átejtő technikával,

amellyel Hernádi és Marton László élt a *Királyi vadászatban*, csakhogy itt látványosabb a leszámolás. És ami különösen örvedetes: a rendező ezúttal szinte valamennyi színészében partnerre talált. Látszik, élvezik a játékot, s érték is, amit csinálnak. Bárdy György, aki az előadás egyik legjobb színészi teljesítményét nyújtotta (a nagy felfedezés, a fiatal Szombathy Gyula mellett!), az őt megkérdőző újságíró előtt áthárította a dicsőséget a rendezőre: „Ez az előadás nem az egyes színészi alakítások diadala. Valló Péter olyan világos utat mutatott, s úgy felkészített minket, hogy ezután már nem jelentett különösebb gondot a játék. Viszont amire nagyon oda kell figyelni, az abszolút precizitás.”

Sajnálom, hogy nem számolhatok be a Vígszínház következő bemutatójáról is, Csurka István *Ház mestersíratójáról*. Ha a szerző lelkes szurkolóinak hinni lehet, kiváló új magyar darab kitünő előadásának tapsolnak 1978. december végétől a nézők, akik itt már hétköznapiabb önmagukra ismertek. Csurka néhány korábbi vígjátékának ismeretében, nagyhatású előadásokra emlékezve (melyek sorában a Thália Stúdió-beli *Ki lesz a Bálánya*, a Katona József Színházban látott *Döglött aknák* mellett a nagyváradinak, *Az idő vasfoga* színrevitelének sem kell elbűjni!), az újabb vígszínházi változásokat személyesen tapasztalva, nem kételkedem az első híradásokban. Ha nem is Csurkának — hiszen neki íróilag nincs szüksége rá —, az új darabját vállaló színháznak talán éppen Ljubimov segített. Nem föltétlenül rendezői látomásával, de azzal, amit színházban és színházon kívül érdemes tudatosítani. Amire Ljubimovtól függetlenül néhány vidéki színházban pár éve, a megfiatalodó Nemzeti Színházban most kezdenek felfigyelni. Az egyik vezető színészegyéniség (önkritikailag is?) így foglalta össze: „... azok, akik összetévesztik a modorosságot az egyéniséggel, kétszeresen elzárkóznak minden elől, ami más, ami valóban új. Az igazi tehetség viszont saját korlátait, kényelmét is legyőzi. Hiszen azt is tudja, hogy a mi pályánkon a legfontosabb és a legizgalmasabb éppen az örökös megújulás. Amihez természetesen le kell győzni az önelégültséget, az újtól való félelmet és sokszor önmagunkat is. Ezért érdemes küzdeni, sőt szenvedni is; ebbe érdemes belehalni, mert enélkül nem lehet a színpadon újjászületni.”

Talán meghall mindebből valamit a néző is. Akit napközben a pénz mítosza hajt — mert Európával egyenlő részt akar a fogyasztás versenyében —, s ha nem is egy új aranykor, de a langyos boldogság illúziójában él. Aki este megelégedetten ül le a piros színházi bársonyszékre (felcserélve történetesen a tévéprogramot), szép kosztümöket, kellemes zenét, szellemes csevegést várva a pénzéért. És akit váratlanul megflektoznak, abban a reményben, hogy még ő is képes (egy kicsi) újjászületésre.

Lesznek (vannak) felvonászközi szünetben távozók. De vannak fegyelmezett jólneveltek, és vannak (lesznek, higgyük, egyre többen) lelkes tapsolók. Akik felfogják, hogy saját önelégültségük ellen — önmagukért tapsolnak.

**UTAK
ESZMÉK
VITÁK**

TÖZTE GYÖNYÖRŰ DOBOGÓ CSILLAGREJŐ
IHLET MINDENSÉG-GYÖKERŰ ÖLTÖZTETŐ
TÜNDEL-FIDŐSIA RÖPTESS AZ!
ŐRÖK TILOSBA JEGYŐZÉS
"OLE PIRÓLÓBA HIRÓGÁRÓK"

Simon Sándor:
Nagy László emlékére

A mosoly

KORUNK PRÓZÁJA

Raáb Jeromosnak egyetlen szenvedélye volt: Mona Lisa. A csodálatos lény varázslatos mosolya megbabonázta, úgy érezte: meg kell fejtenie e mosoly titkát!

Azzal kezdte, hogy reprodukciók tömegét halmozta fel a lakásában. Külön a színeseket, külön a fekete-fehéreket. A mosoly nem hagyta megfejteni magát. Akkor teletűzdelt a falakat különböző nagyságú képekkel, s úgy faggatta a rászegeződő megannyi Mona Lisa-szemet. Minden szem ugyanaz, és mindenik mégis más. Mindenik mosoly ugyanaz, és mindenik más.

— Csoda! — mondta áhítattal.

Elhatározta: ha törik, ha szakad, az eredetit kell megvallatnia!

Igaz, az is megfordult a fejében, hogy nem lehet egészen természetes, ahogyan ehhez a valójában nem is létező asszonyhoz ragaszkodik... Valósággal kitölti az életét, valósággal rabjává teszi. Mint egy élő, mint egy igazi.

Egy alkalommal rászánta magát, és idegorvoshoz ment. Meg is bánta azonnal, ugyanis mialatt beszélt, az orvos rendkívül idegesen rángatózott, amitől különös félelem fogta el. Már nem is tudott odafigyelni, nem is hallotta a diagnózist, a receptet is csak begyömöszölte a zsebébe, s kint az utcán az első személtládába dobta. Semmi kétsége sem maradt afelől, hogy kettőjük közül mindenképpen az orvos a betegebb. Hetekig rossz álma volt a kaland után, s csak nagyon sokára tudott mosolyogni a történetek felett.

Úgy döntött: egyszerű hobbynak tekinti szenvedélyét, semmi többnek. Más bélyeget gyűjt vagy papírszalvétát, reklámüveget, címkét, gyufásdobozt, ő Mona Lisa mosolyát gyűjti.

Egészen megkönnyebbült, hogy erre rájött. Addig ugyanis nemcsak titkolta, de szégyellte is különös vonzalmát — nem merte a normális emberek hétköznapjait élni.

Így már az a szándéka is más színezetet kapott, hogy egyszer szemtől szemben áll majd az igazival, s akkor... Semmi kétsége sem volt afelől, hogy ami másoknak nem sikerült, neki sikerülni fog: megfejti a mosoly titkát. Ez a bizonyosság adott erőt a feltornyosuló akadályok legyőzéséhez. Ahogy a felfedezők, ő is erre a rögeszmére tette rá az életét. Ő lesz Mona Lisa Kolumbusza!

Azért félt is a személyes találkozástól. A könyörtelen valóság általában lerombolja az illúziókat. Erről egyébként tapasztalatai is voltak. Tizenkilenc éves korában ugyanis negyvenhárom héten át levelezett egy lánnyal. Az ifjúsági lapban bukkant az üzenetre: „tizennyolc éves, különleges szenvedélytől mentes, szolid fiúval leveleznék.“ Egyáltalán nem tartotta Mona Lisát különleges szenvedélynek, s az egy év korkülönbséget pedig nem vette észre. Írt hát a lánynak. Pontosan három napra rá megjött a válasz. És micsoða válasz! Újból írt. Aztán már úgy várta a leveleket, mintha Mona Lisát várná. Volt valami ebben az egészben a Mona Lisa felfedezésének csodájából, lépésről lépésre haladtak egymás megismerésében. Még Mona Lisát is kiadta. A lány azonban óvatosan átsiklott a közlés felett. Raáb Jeromos ezen elmélázott, de nem sok időt vesztegetett rá.

Az ötvenkilencedik levél után úgy döntöttek, hogy személyesen is összeismerkednek. Nem kellett volna. Mert nyilvánvalóan másképp fecseg az ember a levélpapír előtt, amikor tulajdonképpen monologizál, s másképp, amikor...

A személyes találkozás feszültségét nem tudták feloldani, sehoggy sem találták meg a levélbeli könnyed, de mégis ünnepélyes hangot; mindketten lemerevedtek, hogy szinte csikorgott minden mozdulatuk. Állandóan ott lebegett közöttük a csalódottság: nem ilyennek képzeltelek! Levélpapíron nem érződtek a hosszú szünetek, a gondolatot szülő nagy szusszanások, míg itt kínosan egyensúlyoztak egyik mondatzsigetről a másikra, s minduntalan azt figyelték: hát már sohasem érnek a túlsó partra?!

Így hát a negyvenharmadik hét végén, amikor Raáb Jeromos felkapaszkodott a személyvonat lépcsőjére, s aztán az ablakból még lenézett a lányra, aki zavartan morzsolta az ujjait, s kapkodta a tekintetét, már tudta, hogy szegényebb lett egy illúzióval. Azért udvariasan intett, amikor a gőzös nekirugaszkodott a síneknek, de akaratlanul felvonta a vállát, mintegy jelezve: sajnálom, valami elromlott. A lány is ugyanezt érezhette, mert egy Jeromosnapi üdvözlésen túl több levéllel nem háborgatta.

A levélköteg aztán csak a Raáb Jeromos feleségének, Jolánnak az érdeklődését keltette fel.

Jolánnal az őszi tárlaton ismerkedett meg.

Mindketten egy nonfiguratívnak nevezett mázsolmány előtt álltak meg, s Raáb Jeromos nem tudta magába fojtani megvetését:

— Hát ez is kép?

A lány elmosolyodott, s lány alhangon azt mondta:

— Valóban.

— Egyszerű színpróba, kérem — fortyogott Raáb Jeromos —, egymás mellé pingált színek. Akármelyik gyermek megcsinálná. Mi több, egy majom is, csak éppen ecsetet és festékeket kell nyomni a markába.

A lány bólintott:

— Valóban.

Ez a szükszavúság is tetszett Jeromosnak.

— Mert én, ha festő lennék — folytatta hévvel —, én is kipróbálnám: hadd lám, hogyan hatnak egymás mellett, egymás fölött, egymás alatt a különböző színek. Ez természetes. De magamnak, nem a publikumnak! És semmiképpen sem írnám alá, hogy Metamorfózis.

A lány enyhén előreálló fehér fogai, ahogy rámosolygott Jeromosra, szinte világitottak.

— Egyébként Jeromos — nyújtotta Jeromos a kezét.

— Jolán — mondta a lány.

— Jolán. Szép név.

— Valóban?

— Igen. Hangulata van. Hangulata, mint például Lisának.

— Valóban?

— Mona Lisa — mondta Raáb Jeromos —, s nem titkolhatom, hogy a mágácska mosolyában is van valami különös, valami... Ahogy az imént a képet nézte, az volt az érzésem...

— Valóban?

— Valóban — mondta Jeromos.

Este hazakísérte Jolánt, és hosszan mesélt neki Mona Lisáról. Olyan egyszerűen, olyan meggyőzően, ahogy csak Mona Lisáról lehet beszélni.

— Mona Lisa mosolya maga az élet — hirdette profetikusan.

Jolán értette őt, legalábbis halk közbeszólásaival azt a hatást keltette, mintha Raáb Jeromosnak sikerült volna megfogalmaznia mindazt, ami már réges-régen benne is megvolt, csak nem találta hozzá a megfelelő formulát.

— Valóban! — ámul Jolán, és ez a hang újabb vallomásra kényszerítette Jeromost.

Ez szeptemberben történt, decemberben összeházasodtak.

Jolán egy kicsit átrendezte a lakást. Raáb Jeromos, amikor hazajött a hivatalból, a falra függesztett Mona Lisák között egy új képet talált: Jolánnak egy aranykeretes, alaposan kiretusált képét. Először fellobbant benne a vér erre a szentségtörésre, de sikerült uralkodnia magán.

— Nos? — kérdezte a szűkszavú Jolán. — Hogy tetszik?

Jeromos nyögött.

— Valóban — mondta hosszan elnyújtva a magánhangzókat. — Jó kép.

Jolán elégedetten bólintott.

— Hát szóval — mondta hosszas torokköszörülés után Raáb Jeromos, s aztán rendkívül körülményesen azt próbálta megmagyarázni a sértődötten megmerevedő Jolánnak, hogy a Mona Lisák és a Jolán-kép miért nem illenek egymás mellé.

Sikerült alaposan belezavarodnia körülményes szövegébe, s természetesen sikerült vérig sértenie a feleségét, aki már-már a bőröndjét kezdte lekapkodni a szekrény tetejéről.

Raáb Jeromosban tótágast állt a világ, olyannyira, hogy amikor végül kien-gesztelte Jolánt, nagy bűnbánatában csendes megadással kezdte kihúzogatni a rajzszégeket a falból. Jolán egyetlen mozdulatot sem tett, hogy megakadályozza. Mindenestre úgy nézett ki kicsiny szobájuk a művelet után, mintha a második világháború valamelyik partraszállását itt ejtették volna meg a szövetségesek.

Másnap, amikor Raáb Jeromos hazatért a munkából, egy torzonborz alakot talált a lakásban, aki kissé előrehajolva sétált a falakat méricskélve, s minden mondata mellé szünetként odaiktatta: khemásan nassasszonyom... A szobafestő volt, aki hétfőn reggel hozzákezdett, hogy aranyba cirádázza a fészküket. Raáb Jeromos néma ellenszenvvel nézte ügyködését, s csak akkor enyhült meg, egy cseppet a roppant zajos mester iránt, amikor az végül rázendített A szemed, megígéztet a szemed című dalra. Abban a pillanatban rájött, hogy Mona Lisának nem is annyira a mosolya, mint sokkal inkább a szeme tette rá a meglepő hatást.

Jolán, ha nem is ellenezte, de nem lelkesedett Mona Lisa mosolyáért.

— Te, Jeri — mondta egyszer —, mondd csak, hogy habarodtál bele ebbe a...

Jeri sértődötten pislogott, de gyorsan legyűrte magában a haragot.

— Nem is tudom — mondta —, az iskolában beszélt róla egyik tanárom.

— Nem talárod különösnek, hogy egy kép...?

— Nézd, ez a kép nem olyan, mint... Ez több!

— Na, persze. Csakhogy... A nő nem is szép tulajdonképpen.

— Éppen ez az! Látod...

Pöcöggették egymás felé a félmondatokat, mint a pingpongozók a fehér kau-csuklabdát, de Jolán csak akkor kezdett elárulni némi érdeklődést, amikor kiderült, hogy a kép Párizsban található.

Párizs? Valóban?

— Valóban — mondta Jeromos.

— Aha! — Jolán hosszan elgondolkozott. — És azt mondd, hogy... Mutass csak egy színes reprodukciót...

Raáb Jeromos felvillanyozódva ugrott, s bontotta a cukorspárgával átkötözött csomagot.

Jolán nagy szakértelemmel messzire eltartotta a képet, összeszűkítette a szemét, úgy nézte. Aztán a vitrin kiugró részére támasztotta, s eltávolodott az ajtóig.

— Valóban — mondta.

Jeromost különös izgalom kerítette hatalmába.

— Csakhogy nem olyan egyszerű Párizsba elmenni — találta meg a józan hangot Jolán. — Sok pénz, meg minden.

— Valóban — ismerte be Jeromos.

— És nem is biztos, hogy... Körülményes az útlevel.

— Valóban — mondta Jeromos, és észre sem vette, hogy teljesen kisajátította felesége kedvenc kifejezését. — Ám, ha az ember valamit akar, nagyon akar, azt elérheti.

Jolán felnézett rá.

— Jó — mondta elgondolkozva, nem túlságosan meggyőzően —, nem banom. Gyűjteni fogunk.

— Te édes!

— De előbb egy mosógép kellene — vélte Jolán.

— Valóban — hagyta helyben készségesen Jeromos.

Jolán később hűtőszekrényre vágyott.

— Mindegyre megromlik az étel, te is látod.

Jeromos látta, természetesen.

— Azt nem várhatod el, hogy mindennap főzök!

— És Mona Lisa?

— Nézd, nem szalad el, legfeljebb... De a hűtőszekrényre mindennap szükségem van. Hova tegyem a húst? Télen még megáll az erkélyen, de itt a nyár.

A hűtőszekrény az első héten bement a javítóban. Többet volt a javítóban, mint otthon. Végül, egyéves kemény harc után, az üzlet kicserélte, s Jeromos megnyugodva szopogatta a jégkockákat. Nem lett nagyobb baj, csak a mandulája nem bírta a jeget, s egy orvos műtétet ajánlott.

Mona Lisa pedig várt. Raáb Jeromos néha elővette a képeket, és szomorúan mosolygott.

— Már megint? — mondta Jolán. Nem emelte fel különösebben a hangját, még csak szemrehányás sem volt a kérdésben.

Jeromos gyorsan összecsomagolta az egészet, gondosan körültekerte a cukorspárgával, és szó nélkül kivitte a fűszekámbába. Időközben ugyanis oda került a gyűjteménye.

Már-már beletörődött, hogy sohasem látja ezt az angyali asszonyt, fátyolos mosolyát, amikor váratlanul a megyei turisztikai hivatal kirovatában meglátta: párizsi utat hirdetnek. S ráadásul este a tévében — időközben tévét is vettek — valami ostoba hirdetésben egyszerre csak felfényezett az ismerős mosoly: „Látja ezt a titokzatos mosolyt? Ő már tudja, hogy az életbiztosítás — biztonság! Kössön ön is életbiztosítást!”

— Elmegyünk Párizsba! — mondta a leghatározottabban Jeromos.

Ő lepődött meg a legjobban, amikor Jolán gondolkodás nélkül rábólintott:

— Jó.

Erre Raáb Jeromos kezdett el filozofálni, hogy megez, megaz... kéne még, sokba kerül...

— Ahogy gondolod...

— És nem is biztos, hogy a munkahelyemről elengednek

— Lehet — mondta Jolán.

Aztán autóra gyűjtöttek, lévén hogy új lakásukhoz — amelyet potom ráfizetésért cseréltek — garázs is tartozott. Ha garázs van, autó is kell!

Amikor a vajszerű kocsit már harmadszor is átfényezte Jeromos, akkor felgyenesedett a garázsban, s azt mondta:

— Jövőre autóval megyünk Párizsba!

Jolán nem szólt, a kocsit kerekének fényes tányérját nézte, amelyben Raáb Jeromos torzult-töpörődött figurája látszott.

— Nézd meg magad! — nevetett Jolán.

Jeromos ránézett a keréktányérra, de hát abból a szögből ő meg a feleségét látta.

Sokáig nevettek egymáson.

A következő évben sem mehettek el Párizsba. Jeromosnak nem sikerült a sofőrvizsgálója. Ötször próbálkozott, de valamit mindig elvétett.

Megsemmisülten rúgdosta az autó kerekét. Úgy tűnt, egyre távolodik tőle a csodálatos mosoly.

— Próbáld meg te — mondta végül a feleségének.

Jolán nem ellenkezett. Beiratkozott a sofőriskolába, és szokatlan buzgalommal forgatta a kormánykereket.

— Meglátod, Jeri — mondta a harmadik vezetés után —, én viszek el Párizsba...

Akkor Jeromost a személyzetire hívták.

— Khm, hogy van, Raáb elvtárs? — fészkelődött a székén a nagyorrú tisztviselő.

Jeromos nem szerette, ha ilyen messziről kezdik, türelmetlenül intett a kezével.

— Valami probléma? Nehézség? — mosolygott nyálasan a férfi.

— Ugyan!

— Mostanában, mintha...

Jeromos türelmét vesztette:

— Miért hívatott?

— Khm, miért türelmetlenkedik? Szóval... Néha, ugye...

— Miért hívatott?

A nagyorrú nyelt egyet, megmozgatta az orrát.

— Igaz, hogy Párizsba akar menni?

— Igaz.

— Khm — mondta a tisztviselő. — Khm. — Izgatottan felállt. — Hát nem jó itt magának?

— Miért ne lenne jó? — kérdezett vissza Jeromos.

— Mindene megvan: lakás, koszt, világítás... Jó állás, ugye. Hallom autót is vett...

— Igen. Csak nem sikerült a sofőrvizsgám.

— Szóval ezért... Hát miért nem szolt nekem, ember? A sógorom a közlekedésrendészetin kapitány.

— Ötször próbáltam.

— Megpróbálja hatodszor!

— Én már nem!

— Khm — nyálazta az ajkát a nagyorrú. — Gondolja meg! Miért kell mindjárt felrúgni mindent. Egy sofőrvizsgáért!

— De hát ki akar valamit is felrúgni?

— És a disszidálás?

— Mi?

— Azt mondják... Nem akar disszidálni?

— Dehogyan akarok!

— Khm, khm. És Párizs?

— Az más. Párizs régi álmom. Pontosabban nem is Párizs, hanem Mona Lisa.

— Mona Lisa?

— Egy kép, egy csodálatos kép. Az érdekelne.

— Kép? — Hosszan vizsgálgatta Raáb Jeromost. — Aha!

— Gyűjteményem is van belőle, mármint reprodukciókból.

— Érdekes. Nagyon érdekes. Szóval biztos, hogy nem akar disszidálni?

— Minek akarnék? A kép a hobbym, tetszik tudni?

— Hobby?

— Eleinte a feleségem sem értette.

— A Brukenthalban járt?

- Nem.
- Aha!
- Valahogy nem volt alkalmam...
- De Párizs... Pedig a Brukenthalban is vannak szép képek!
- Persze, természetesen.
- És itt nálunk, a szépművészetiben is!
- Valóban.
- A néprajzi múzeumban volt?
- Mondom, engem... Nekem Mona Lisa a hobby. A mosolya...
- A mosolya. Aha. És... Khm, pont Párizs.
- Ott van Párizsban, a Louvre-ban.
- Nézze meg először a Brukenthalt.

És tényleg megnézte a Brukenthalt. Ugyanis Jolán megkapta az útlevelet, ő nem.

— Nélküled nem megyek — mondta Jolán.

Megsürgette az útlevelet:

— Lejár a szabadságom, kérem! Hát mire várnak? A feleségem megkapta, együtt akarunk menni.

— Legyen nyugodt, elvtársam, utána nézünk. Nyilván valami tévedés történt.

Valóban tévedés volt, megkapta az útlevelet. Csak akkorra már lejárt a szabadsága. Szerencsére sikerült Jolánnak a sofőrvizsga, s időközben legalább megnézték a Brukenthalt.

— Igaza volt a személyzetisnek — mondta Jolán.

— Csak a szája járt — így Jeromos.

— Számtalan szép kép van.

— Valóban.

Abban maradtak, hogy Párizs jövőre marad.

— Milyen furcsa is az élet — filozofált Jeromos.

— Miért?

— Olyan keveset akarok az élettől, s nem tudom sehogy megvalósítani.

Jolán sokkal realisabban látta a dolgokat:

— Ugyan, Jeri, hogy mondhatasz ilyent! Hát nézz körül: minden van a lakásunkban, a garázsban autó... Mit akarsz még?

— Mona Lisát látni. Szemben állni vele, megvallatni a mosolyát, érted? Hát olyan sok ez?

— Nem sok, egyáltalán nem sok.

— Akkor miért kérded, mit akarok még? Ennyit, mindössze.

— Jövőre.

Csakhogy a következő évben be sem vették az útlevélkérést:

— Csak kétévencént!

— De hiszen a tavaly nem voltunk!

— Útlevelet kaptak.

— Ez igaz, de közben lejárt a szabadságom.

— Erről mi nem tehetünk. És nem kivételezhetünk.

— Jogom van, elvtársam!

— Természetesen. De csak annyi, mint minden más állampolgárnak. Mondom: nem kivételezhetünk.

A rákövetkező évben Raáb Jeromos kapta meg az útlevelet, a Joláné késett.

— Menj egyedül — mondta Jolán.

Raáb Jeromos egy pillanatig megingott, aztán erőt vett magán.

— Nem, Jolán, nem. Nélküled nem megyek. Azt akarom, hogy együtt lássuk azt a csodálatos mosolyt. Az a mosoly maga az élet, Jolán, maga az élet.

Három év múlva keltek útra. Jolán úgy rátaposott a gázpedálra, mintha attól

tartana, valami közbejöhethet, s mégis elmarad az utazás. Jeromos kissé fásultan ült mellette, s bágyadtan figyelte az elsuhanó fákat.

— Hát mégis meglátom...

Jolán nem válaszolt, az utat nézte; magában mosolygott.

— Mona Lisa — suttogta Jeromos.

— Látod, Jeri, mindennek eljön az ideje.

Raáb Jeromos bólintott.

— Hidd el, Jeri, most már én is úgy várom... Engem is megbolondítottál...

Az a mosoly...

Raáb Jeromos ránézett Jolánra. Megsimogatta a kormánykeréken az ujjait, s nézte, ahogy a nyitott ablakon bezúduló légáramlat lobogtatja a fűrtjeit. Jó volt így száguldani, Mona Lisa most már egyre közeledett, valahol az útkanyar mögött világított a mosolya.

— Tudod, valamikor azt gondoltam, bolondság ez a hobbyd, most már...

— Valóban?

— Ez a mosoly maga az élet, ugye így mondtad?

— Így, így.

Az első faluban labda pattant az úttestre, s egy gyermek rohant utána. Jolán rémülten félrekapta a kormányt...

Mikor kihúzták őket a kocsi romjai alól, Jolán még élt.

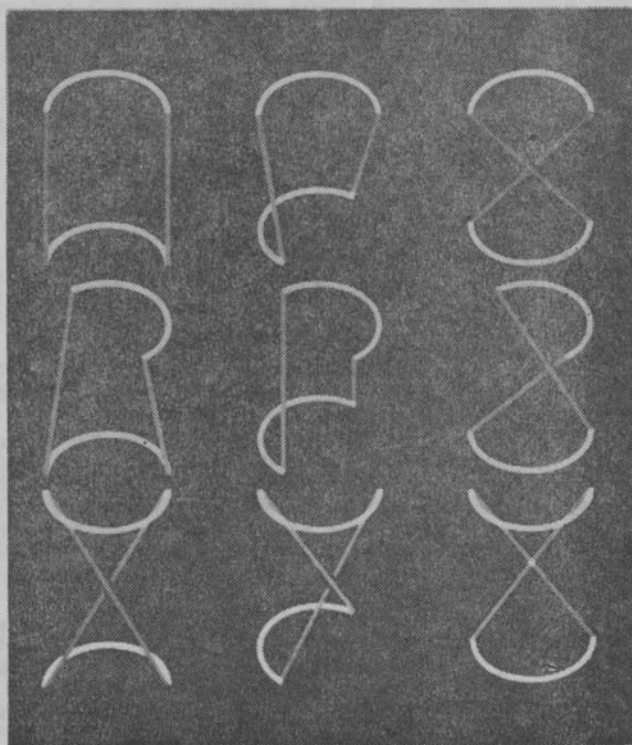
— Jeri — mondta alig hallhatóan. — Jeri.

A körülállók közelebb hajoltak.

— Mit mond? — kérdezte valaki.

— A mosoly — szivárgott elő a vérrel Jolán szájából.

Az emberek összenéztek.

Mengyán András grafikája

Egy az elsők közül

75 éves lett Sándor napján Csögör Lajos, s nevének felbukkanása ez alkalomból emlékek raját indítja meg barátai körében. Névtelen, ha az irodalom kötelező dívatja felől ítélkezünk, jó szakorvos sok jó szakorvos között, de ha mélyre ereszkedünk a nemzetiség történetében, felfedezzük az egyetemi hallgatót, aki az Erdélyi Fiatalok nemzedéki áttörésekor elsőnek irányította a figyelmet a szocializmus lehetősége és szükséglete felé; *A jövő egység útjai* volt cikkének a címe. Jancsó Béla és Elemér, Mikó Imre, Bányai László barátja, s az európai válság ébresztő időszakában Antal Márk kolozsvári szemináriumában ismerkedik a történelmi materialista társadalomszemlélettel. Nagyenyedről kezdett korjelző pályáiván előbb Demeter János munkatársa a parasztradikalizmust képviselő *Falvak Népe* szerkesztésében, majd a MADOSZ-előd Magyarpárti Ellenzék lapja közli írásait.

Az elsők közül való.

Mint orvos is: Nyulas Ferencről, Erdély egykori tudós főorvosáról írott doktori tézisével a honiség tudományos vállalása mellett vallott hitet, s mint jeles sztomatológus népszerű kiadványokkal teljesítette népszolgálatát. Szerepe az antifasiszta ellenállásban vált ki a csöndben és szerényen viselt szerepekből: nála találkozik Veres Péter és Józsa Béla, Erdei Ferenc és Teofil Vescan. Felelőssége útján így lett a felszabadult Kolozs megye első alispánja, majd a Bolyai Tudományegyetem rektora, szívós odaadással segítve elő a romokból termő új világot. Bár 1949-ben több tanártársával együtt ő is a szocialista törvényesség megsértésének kárvallottja, 1955-ben visszakapcsolódik a közéletbe, nemzetgyűlési képviselő, a marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Intézet professzora, öt éven át az *Orvosi Szemle* szerkesztője.

Változásaiban jelképes sors, jelképes élet: képlete tartalmazza mindazt, ami a romániai magyar értelmiség eltelt fél évszázadáról elmondható.

KORUNK

Véleményem szerint ...

Mérges vagyok a statisztikára, a statisztikusokra. Nem mintha közömbös lennék a számok, kimutatások eme tudománya iránt, ellenkezőleg, nagyon is érdekel. De igen keveset kapok belőle.

Gyermekkoromban évről évre közölték az újságok a Kolozsvárra vonatkozó adatokat; hány ezer lakosa van a városnak, mit gyarapodott az elmúlt esztendőhöz képest, abból mi a természetes szaporulat, mennyiben járult hozzá a növekményhez a bevándorlás, hányan élnek meg az iparból, kereskedelemből, földművelésből, milyen az értelmiség aránya, hogyan fest a nemzetiségi megoszlás, miként alakult az írástudók és az analfabéták aránya stb., stb. Jól emlékszem rá, mennyit vitattuk az iskolában is mindezt, s milyen büszkék voltunk mi, kis kolozsváriak városunk gyarapodására.

Szó se róla, ma is sokat olvashatunk a város fejlődéséről, új középületek, ipartelepek épüléséről vagy arról, hány utcát aszfaltoztak, hol és mikor adtak át újabb lakásokat a tulajdonosoknak. De mindezt inkább csak hírekben, tudósításokban, néptanácsi beszámolóokban, jelentésekben, beszédekben olvashatjuk, de nem tudományosan kidolgozott, megalapozott statisztikai közleményekben, nem átfogó, részletekre kiterjedő feldolgozásokban.

Miért, mi van emögött, mivel magyarázható ez?

Eme kérdésekre gondolok, amikor napról napra olvasok külföldi lapokban közvéleménykutatásról, fölmérésekről, legyen szó akár a rádió és a televízió műsoráról, akár a lakónegyedek életviszonyairól, az autók színéről vagy a levegőszennyezésről, a városba áramlás jelenségeiről vagy a nyári szabadság eltöltésével kapcsolatos felfogásról, irányzatokról.

Szeretnék sok ilyesmit olvasni magunkról is, persze nem az autók színéről vagy egyes pop-lemezek népszerűségéről, hanem fontos, életbevágó kérdésekről. Nálunk azonban szélesebb körű és valamennyire is folyamatos közvéleménykutatást csupán a kereskedelem végez, s jobbára kiállítások, kiadások, új gyártmányok bemutatása alkalmából, amikor is azt igyekeznek megtudni, miféle cipők és ruhák tetszenek a vásárlóknak, milyen anyagok, színek, fazonok, megoldások a kelendőbbek, mennyire hódít (vagy nem hódít) az új divat. Tudunk arról is, hogy a kolozsvárnapocai Babeş—Bolyai Tudományegyetem tanárainak és diákjainak kutatócsoportja Ion Aluș előadótanár vezetésével Csákiigorbón éveken át tanulmányozta a rádió műsorának hatását, vagy hogy az utóbbi esztendőben a Szatmár megyei Avas vidékén a gazdasági, demográfiai, művelődési életre kiterjedő széles körű kutatást végeztek. Ismeretes az is, hogy sok évvel ezelőtt Brassó, majd Slatina környékén került sor különböző jellegű fölmérésekre. Minderről azonban vajmi kevés közlemény jelent meg, az is jobbára tudományos jellegű lapokban, kevés szakember érdeklődésére számot tartó hangvételben. A széles körű közvélemény újszólván alig-alig tud valamit e kutatásokról. De ha tudna is, mindez nem pótolja a statisztikának mint tudománynak a köteletségét, föladatát a közvélemény folyamatos, mindenre kiterjedő tájékoztatásában.

Ismerem az ellenvetéseket, s fölhozhatnák velem szemben, hogy minden megyében működik statisztikai igazgatóság, azok alkalmazottai rengeteget dolgoznak, temérdek jelentést küldenek mindenhova, az illetékesek, az érdekeltek tudva tudják, mi a helyzet, s annak megfelelően járnak el, legyen szó akár városfejlesztésről, akár ipartelepítésről vagy szociális-kulturális intézmények létesítéséről.

Engedtessek meg, hogy bizonyos ellenpéldákra hivatkozzam, és kérdéseket tegyek föl ezek alapján. Ismeretes, hogy nálunk a hatvanas évek elején, közepén nagymértékben csökkent a születések száma, különösen falun. Nos, épp ebben az időben folyt a legnagyobb arányú iskolaépítés — főleg falun. A visszas helyzet következő éveire ma is megtekinthető: száz meg száz olyan, apadó lélekszámú falunk van, a sóvidéki Atyhától Torockóig, ahol az iskola jóval nagyobb, mint amekkorára a gyermekek létszáma alapján szükség volna. Ezekben az években épültek tágas tanintézetek Bágyonban, Kövenden, Várfalván, majd miután kiderült, hogy kevés a gyermek, a három falu ádáz harcot vívott egymással, hogy hol legyen Ávosztályos iskola, mígnem Várfalva „győzött”.

Ismeretes, hogy nagyvárosokban jóval olcsóbb üzemet építeni, mint olyan távol eső kisvárosokban, ahol nincs gáz, csatornázás, víz stb. Ezért nem kevés új gyár létesül például az amúgy is iparosított megyeszékhelyeken. Csakhogy nagyobb városainkban — Marosvásárhelytől Brassóig — híján vagyunk már a munkaerőnek, s emiatt vagy a munkások bejárását kell biztosítani egyre távolabbi tájakról, vagy lakást kell építeni számukra, s így módon tenni lehetővé városba költözésüket. Jól tudjuk azonban, hogy az új lakónegyedek fölépítése is sokba kerül ám. Joggal vetődik hát föl a kérdés, melyik az olcsóbb, ésszerűbb megoldás, az ipar kihelyezése a távoli, még mindig paraszti vidékekre, avagy a földműves lakosság fölöslegének városba telepítése? A kérdést nyilván esetenként, területenként kell megvizsgálni, és csakis egyedi válaszok adhatók, nincs országos séma erre vonatkozóan, kétségtelen azonban, hogy a döntéshez alapos szociológiai, statisztikai, tömeglélektani, demográfiai vizsgálat szükséges, s ezt ajánlatos — a siker végett — minél nagyobb nyilvánosság előtt végezni, minél több ember bevonásával, megkérdezésével, minél szélesebb körű vitával, közvéleménykutatással. Ismeretes, hogy nálunk sok kisvárosban épül jelentős nagyüzem Bethlentől Bánffyhunyadi és Zilahtól Székelykeresztúrig, mégis, aki jár az állomások táján, utazik busszal vagy vonattal, jól tudja, hogy — különösen délben — mennyire zsúfoltak a munkásjáratok. Hét végén és hét elején az ilyen vonatokon sok esetben már nem törődnek azzal, kinek milyen jegye van, ülhet, ahova akar, csak férjen föl, s a lépcsőtől az ütközőkig mindenütt szoronganak az emberek. Erről azonban — úgy látszik — mindenki tud, csak épp a vasút egyes vezetői nem. Legjobb példa erre a 350-es kolozsvári gyors esete. Ez a vonat Kocsárdig megy, s ott csatlakozik a Temesvár felől jövő s a Maros mentén Vásárhelyen, Dédán, Gyergyón, Madéfalván át Moldvába menő gyorshoz. Nos, ezt a gyorsot az elmúlt három év során kétszer is beindították, és — kellő számú utas hiányában — kétszer is megszüntették. Három évvel ezelőtt épp december végén vonták ki a forgalomból, amikor a legtöbben utaznak. Mindez — s még sok más

példa — bizonyítja, hogy a statisztika adatainak elemzését, a fölmérések, közvéleménykutatások eredményét nem lehet kihagyni a számításból.

Manapság ez még fokozottabban érvényes. Arra törekszünk ugyanis, hogy a fejlődő ország állapotából a közepes fejlettség szintjére küzdjük föl magunkat. Hanem ennek a szakasznak megvannak a jellemző vonásai és a megkerülhetetlen követelményei, kritikus pontjai: a fejlődés extenzív, külterjes forrásai kikapadnak, s az intenzív, belterjes megoldások lépnek helyükbe. Eszerint nemcsak a már említett munkaerő-helyzet változik meg abban az értelemben, hogy nincs minden tájon bőségesen fölös munkákészlet, szűkében vagyunk immár a fűtő- és nyersanyag-nak, a föld termése nem növelhető tovább a szántók kiterjesztésével, a gyepek fel-törésével, mert ezen a téren elértük a határt, tehát a hektárátlag növelésére kell összpontosítani, de a műtrágyát, gyomirtószert sem lehet nyaklók alkalmazni, mert piszkolják a talajt és a vizeket, az erdőket sem lehet felelőtlenül irtani, a talajerózió már eddig is nagy károkat okozott, bizonyos üzemeket sem lehet tovább növelni vagy bárhol fölépíteni, hiszen a levegőt veszélyesen szennyezik (Kiskapus, Élesd, Torda). Elsőrendű követelmény tehát az ésszerűség, megfontoltság, a körültekintő előkészítés, a minőségi gondolkodás, ami azonban — ismét hangsúlyozom — szociológiai fölmérések, statisztikai vizsgálódások, közvéleménykutatások nélkül nem valósítható meg.

Pedig hát a kérdésnek nagyon fontos politikai oldala is van. Ma a párt irányvonalának értelmében sokat teszünk a szocialista demokrácia fejlesztése, azon belül pedig a munkásönigazgatás erősítése végett. Különbféle tanácsok, bizottságok, szervezetek szolgálják — többek között — ezt a célt. Alapvető vonásuk: a dolgozók minél szélesebb körének bevonására, aktivizálására törekednek, hogy a munkások, gazdálkodók, értelmiségiek maguk döntsenek vállalatuk, falujuk, lakónegyedük minden fontosabb kérdésének megoldása ügyében. Igenám, de ehhez az kell, hogy a különféle testületek tagjai, a közgyűlések résztvevői s általában a közvélemény, a nagyközönség tájékoztatva legyen, életének minden vonatkozásáról sok-sok ismerettel, adattal rendelkezzen, hiszen csakis gazdag információk birtokában, a helyzet alapos ismeretében szólhat bele érdemlegesen sorsának, munkájának intézésébe.

Érdekelne az is, hogy milyen adatok jellemzők ránk, Romániában élő magyarokra? És mi jellemző együttelésünkre, a román néppel és a többi nemzetiséggel való viszonyunkra, közös erőfeszítéseinkre, vállvetve végzett munkánkra? Miképpen alakul például a demográfiai helyzetünk, hogyan fest népszaporulatunk, az ezer főre számított születési mutatónk vagy a halálozás, miképpen változik a helyzet vidékenként, városokként, korosztályonként, hírheft egykés tájainkon (Kalotaszeg, Aranyosszék, Alsó-Nyáradmente), még mindig kevés-e a gyermek, avagy javulóban a helyzet? Választ szeretnénk kapni régi gondjainkra is: a székelység évszázadokon át elvándorolt, szétszóródott, vajon, ma is tart e folyamat? Valaha lapjaink sokat foglalkoztak azzal, hogy mennyire vagyunk művelt nép, művelt nemzetiség, mennyit költünk könyvre, mozira, iskolázásra, hanglemekre, néplapokra és folyóiratokra, de azt is számon tartották, hogy sokat költenek például a székely megyékben itálra, dohányra és más élvezeti cikkekre, mennyire pusztítanak sorainkban a népbetegségek, s mennyiben vesszük ki részünket a kulturális megmozdulásokból. De jó volna azt is tudni, hogy a népmozgalmi jelenségek mit szülnek, s ha soraink átrendeződnek, merre tart a vándorlás, hol tapasztalható hazatérés vagy megmaradás. És az is érdekelne, milyen a romániai magyarság házaselete, mennyire szeretjük a gyermekeinket, milyen mértékű sorainkban a válás, korán házasodunk-e vagy később, mit tartunk az eszményi gyermekszámról, a nevelésről, az anyanyelvi iskolázásról stb.

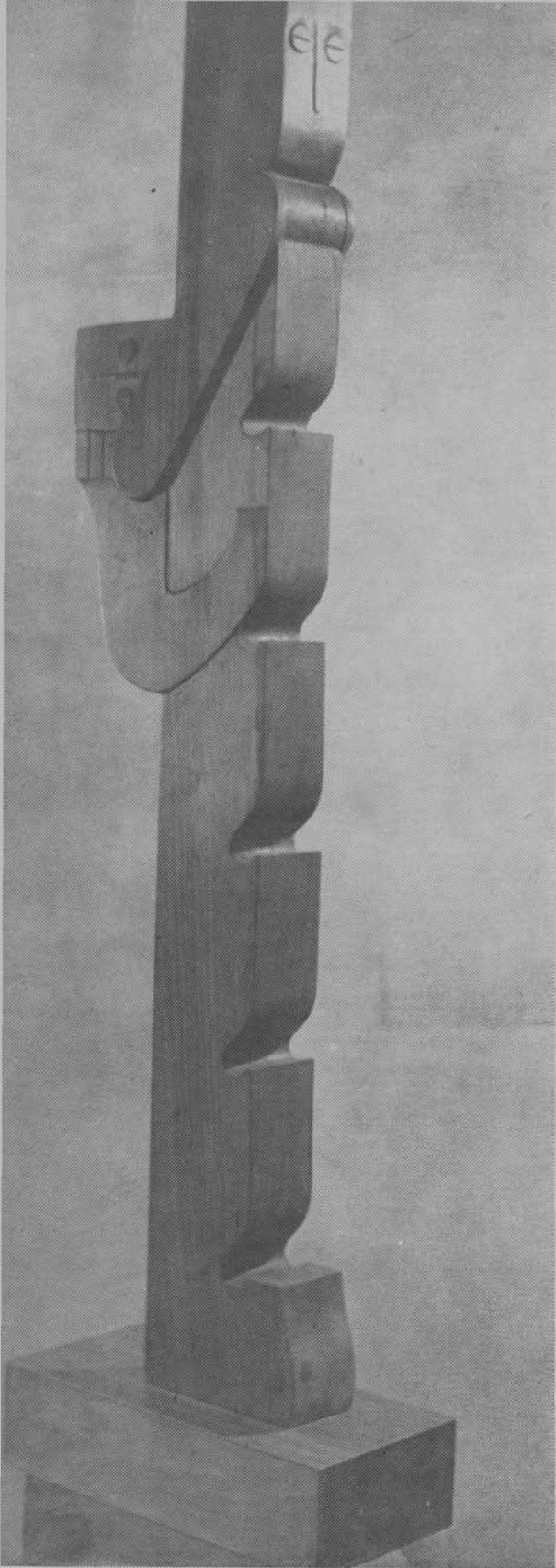
Szó se róla, ezen a téren jelentős javulás tapasztalható. Különösen a tanügy tett sokat az utóbbi években a helyes, sokrétű tájékoztatás terén, tudjuk, hány és milyen jellegű iskolánk van, ismerjük ezek területi megoszlását, gyermeklétszámát, tankönyvvel való ellátottságát. Kulturális vonatkozásban is jobb a helyzet, könyvkiadásunkról, sajtóunkról is nagyjából kielégítő képünk van. Népmozgalmi állapotunkról, egészségügyi helyzetünkéről s még sok más jellemző vonásunkról keveset tudunk.

Pedig hát helyes önismeretünkhöz, az együttélés körülményeinek vizsgálatához s annak alapján életünk korszerű és tervszerű kialakításához minderre elengedhetetlenül szükségünk volna.

Heródy János

FEKETE JÓZSEF:
1. MENEKÜLŐ ANYA
2. ANYASÁG

Kell a törődés

Rendhagyó módon, e rövidke jegyzet átlép ezúttal a „nyelvi“ határokon: nem nyelvhasználati gondjainkról szól — kissé „idegen“ tájakra kalandozik, s egy tévé-élményről, úgy is mondhatnám, egy élményszerű tévéműsorról ejt néhány szót. Nem akar — mert nem tud — szó nélkül elmenni a február 5-i magyar nyelvű adás mellett, amelyet e sorok írója az utóbbi idők (ha nem az eddigiek?) legsikerültebb műsorának tart.

Hogy mi tette ezt a műsört rendkívülivé? A gondolatgazdagsága, a példás megszerkesztettség, az összefüggések felismerése, felismertetése és nem utolsósorban két vezető írónk jelenléte. Jelenlét — a szó tágabb értelmében is. Sütő András és Kányádi Sándor, e két legközösségibb érületű, Veres Péter szép szavával nemzetben — esetünkben: nemzetiségben — gondolkodó nagy írónk súlyos mondanivalója, a problémákat nem kerülgető, nem köntörfalazó, hanem a bátor szókimondást választó közvetlen stílusa. (Az *írásmodor* jelentést messze meghaladó értelmében a stílus az ember maga, vagyis magatartásjelző.) Az ő filozófiájuk az egyenes gerinc filozófiája, az emberi méltóság védelme: tartásuk mindannyiunk számára követendő példa. De nemkülönben követendő az eltorzult viták és álviták idején egymás emberi és művészi értékeinek megbecsülése. Amikor Sütő a Kányádi kötetéről beszélt, mindnyájan érezhettük a költőtárs, az elvtárs meleg hangját, az egyenrangúnak tekintett pályatárs elismerését. Csak igaz emberek, nagy szellemek kiváltsága ez: az őszinte főhajítás a nagy teljesítmény előtt, a baráti kéznyújtás. (Annak idején Petőfi sem fukarkodott a „nagy szavakkal“, amikor Aranyt üdvözölte, a Toldi megjelenésekor — hisz tudta, hogy költőtárssal áll szemben.)

Egy régebbi jegyzetemben azt írtam a tévé nyelvnművelő rovatáról, hogy szükséges, jó szolgálatot tesz — milliós tömegekhez szólván —, de még nem találták meg a hozzá illő formát. Nos, ez az adás reménységgel tölthet el: az ifjúsági fórum jellegű keret elképzelhetetlenül sok szép lehetőséget rejt magában. Ez az első adás természetesen még magán viseli a kezdeti lépések bizonytalanságát, egy kicsit visszafogott volt, helyenként vontatott; a résztvevők lehetnek volna „beszédesebbek“ is, de azt, hogy a filológusokon kívül a műszaki egyetem hallgatóit is bevonták, hangsúlyozva ezzel, hogy a téma nem szakmai jellegű, hanem általános érdekű, mindnyájunk ügye — mindenképp biztató. A jó keret megvan hát, meg kell tölteni élettel, magvas tartalommal. A lehetőségek nem hiányoznak. Sok sikert kívánunk az újjászületett rovathoz — és kitartó munkát!

A gazdag, szép műsorból csak néhány mozzanatot emeltem ki, az egész mint egység megérdemelne egy bővebb, értő elemzést. E sorokat buzdításnak szántam: ne hagyják e bővizűnek ígérkező forrást kiapadni, ha már ráakadtak. Érzésben-gondolatiságban hasonlóan bővelkedő, gondosan szerkesztett sok-sok műsört szeretnénk látni a jövőben, hisz íme a bizonyság: így is lehet.

Szabó Ilona

„Hogy tovább tudjak élni“

A hetvenöt éves mester önmagával kívánt szembenézni, a műkritikusok és a nagyközönség véleményét akarta felmérni, mikor 1978 nyarán a bukaresti Dalles-teremben megrendezte retrospektív kiállítását, amely később Marosvásárhelyen, majd szűkebb hazájában, Nagyváradon ismét bemutatásra került. E kiállítások között — emlékeket idéző beszélgetésre — kerestem fel az idős mestert. Egy-egy feltett kérdés gondolatok, emlékek lavináját indította el, a művész naplójegyzeteinek lapjait eleveitette meg. Ezekből az impressziókból próbálok felvillantani néhányat.

Örök harcban az időért, Fekete József változatlan állhatatossággal dolgozik ma is. Életének színhelyei: műterme és szülőhegyi otthona. Valójában mindkettő első-

sorban műhely, és csak másodsorban otthon. Hétköznapjait az Ullmann-palota második emeletén berendezett műtermében, kész, félkész és megálmodott munkái között vagy a mellette lévő kis könyvtárban és egyben lakószobájában tölti. A tartóvasak, mintázófák, szobrászkalapácsok, eljövendő tüzes színű mázak, fatönkök, köztömbök közelségében lévő kis „belső szentély”, ahol ma is ülünk, anyagot faggató gyötrődések forrása, új erőt kölcsönző baráti találkozások, eszmeeserek színtere.

A hétvége, amit tényleges otthonában, a váradi szőlődombon épült kis házában tölt, sem mondható pihenésnek. Itt készülnek nagyobb méretű munkái.

A művészt egész élete folyamán mélyen áthatotta a mesterség tisztelete és szeretete. A fiataloknak és általában a művészársaknak azt ajánlja, hogy „ne azonnali sikerek érdekeljék, igyekezzenek a fejlődő jövőt rögzíteni, szinte jósszerűen... Ne múljon el nap a mesterséggel való foglalatosság nélkül.” Ez nemcsak a kéz foglalkoztatására — mintázásra, festésre — vonatkozik, hanem minden szellemi tevékenységre.

Élénken eseteli, mit jelentett alkotómunkájában az irodalom, a zene. Úgy is, mint élményforrás s mint egy más művészeti ág műhelytitkainak megismerése. Számos író, költő, publicista, művész portréját készítette el, akikkel meghitt ismeretségbe került; például a Nina Cassianét és az Alexandru Ciucurencuét — a főiskolán diáktársra és barátja volt. Vagy akik munkájukon keresztül hatottak rá (Brăncuși, Enescu, Romain Rolland, Bartók Béla, Ady Endre). Valamennyi közül kiemelkedik Nina Cassian köbe vésett képmása (1963). Az arc vonásai alig jelzettek; úgy érezzük, szinte félt a köhöz nyúlni, nehogy többet bontson ki belőle, mint amennyi a szellemiség tükrözéséhez feltétlenül szükséges. Portréiban általában nem a valóság hű tolmácsolására törekszik, inkább a művészek érzelem- és gondolatvilágának a kivetítésére. Fametszetben illusztrációt készített Nina Cassian verseihez, Romain Rolland középkort idéző regényéhez (*Colas Breugnon*). Ez utóbbit kovácsoltvas triptichonban is megörökítette. Megihlette az antik görög mondatokról egyik alakja, Kirké, és dekoratív kovácsoltvas formába foglalta a tengeri sellőt, aki disznóvá változtatta az elcsábított hajósokat. Kőbe véste Ovidiusnak, a Fekete-tenger partjára száműzött római költőnek a keserveit.

Egyes irodalmi alkotások hősei kiemelkedő szobrászi munkákra inspirálták. Ezek közé tartozik Cervantes *Don Quijotéja* (bronz, 1934) és H. G. Wells *Ugh Lomnija* (bronz, 1937); mindkettő jelképpé emelkedett magasabb éleleteszmény kifejezője. Cervantes irodalmi berkekben sokat vitatott regényalakjának Fekete nagy-szerű, egyéni meglátású képzőművészeti megfogalmazást adott. A megtorpanó ló földnek feszített lábai s a lovat megülő bús lovag háromszögben szerkesztett vonala, melyből kitör a ló nemes ívelésű feje és lobogó farka, valamint az utóbbival párhuzamos dárda, egyszerre sugall klasszikus nyugalmat és drámai feszültséget. Az alakok véznasága ellenére a mű mentes minden groteszktól. *Don Quijote* egyszerre nemes és tragikus. Az aránylag kis méretű kompozíció (62×88 cm) a monumentalitás erejével hat.

Fekete Józsefet ma is mélyen foglalkoztatja a monumentalitás eszméjének kifejezése az irodalomban; ezt egykoron Galsworthy *Forsythe Saga* című regényfolyamának az olvasása indította el benne.

Hasonló élményforrás számára a zene. Fekete József csaknem valamennyi zenei témáját aktszerű alakok által jeleníti meg, mintegy letisztítva minden külsőségtől. Akár bronzban, akár fában gondolkodik, megtalálja az anyagnak megfelelő legtisztább megjelenítési formát. A vonalritmuson túl, a zenei harmónia kifejezésére felhasználja a fa erezését, nemes patináját, a bronzfelületek irizáló fényét.

Bár számos, nagy jelentőségű munkája természetesen hiányzott a bukaresti tárlatról (az emlékművekre, épületdekorációkra, köztéri szobrokra és síremlékekre gondolok), a kiállítás átfogó képet nyújtott Fekete József életművéről. Pályáján (az ötvenes években tett, naturalista jellegű engedményeket nem számítva) nincsenek mélypontok, sem váratlan, gyökeres stílusfordulatok. Kezdti munkáin érződik, hogy gazdag szellemi örökséggel indult. Akadémiai éve alatt rajzolni a müncheni hagyományok szellemében nevelkedett Fr. Storcktól tanult, mintázni a hagyománytisztelő Dimitrie Paciureától, a lényegre való törekvést, formaszemléletet Ion Jaleától leshette el. Ugyanakkor nem maradt idegen az új stílusművészekről sem. Anélkül, hogy valamelyik mellett elkötelezte volna magát, önmaga maradt. Ha nem is alkotott iskolát, szobrászi érdemei elvitatathatlanok.

A zenéhez hasonlóan visszatérő téma életművében a rögtől elszakadni, fel-emelkedni akaró, a mindennapi fölé magasodó ember eszménye, a szárnyalással járó küzdelem és győzelem érzete. Tanúja volt a repülés történeti kibontakozásának, az első kísérletektől a Kosmosz meghódításáig. Erről számos alkotása tanúskodik. Valamennyi közül kimagaslik *A levegő hőseinek* állított bukaresti emlékműve.

Fekete József két világháborút élt át. Fel kellett ismernie, hogy a nagy jelen-

tőségű felfedezések nem kizárólag a haladás ügyét szolgálják. Kapcsolatba került nagy egyéniségekkel, akik életük kockázatásával is kitartottak egy-egy nagy eszme mellett, harcoltak valóra váltásukért. A meggondolkozató, sokszor megrázó élmények magukkal ragadták szobrászi képzeletét, s ezekből az érzésekből, a művész társadalmi felelősségtudatából, a forradalom, a haladás zászlóvivői iránti mélységes tiszteletből fakadt több nagy kompozíció, emlékmű, portré.

Szólni kellene még Feketéről, az örök emberi érzések — a szerelem, az anyaság, a szeretet — s a mindenkori kérdések, a születés, elmúlás, maradandóság eszméjének ábrázolójáról; Feketéről, aki feloldódik a természetben, Feketéről, az állatszobrászról, a dekoratív jellegű és absztrakt témák művészeről. Bármelyik oldaláról is közelítenénk meg, az embert látnók, a gondolkodó, az élményt tolmácsoló, a szigorú plasztikai egység megfogalmazására, a sajátosan egyéni stílusra törekvő művész.

Fa, kő, márvány, bronz, vas, ón, agyag egyaránt szoborrá válik a kezében. Az anyag tanulmányozásában mutatkozik meg igazán vállalkozó kedve, kísérletező szelleme. Elmeséli, hogy gyermekkorában, megbabonázva, óráig elnőzte, miként alakul a szikrák fényében az izzó vas a kovács pörölycsapásai alatt, miként nyer különböző formát a lakatos kezében, hogyan faragják a farönköket, miként darabolják, majd csiszolják a sokszínű márványgömböket. Ezek a gyermekkori élmények alakították ki a későbbi művész anyagszeretetét és formázó, alkotó készségét. Az anyagról nagy odaadással, megkapóan beszél. Állandó elégedetlenség jellemzi. Az ő szavait idézem: „Sohasem mondtam és ezután sem fogom mondani, hogy megvalósult minden törekvésem. Még nagyon sokat szeretnék alkotni, és meg akarom örízni ennek a lehetőségnek legalább az illúzióját, hogy tovább tudjak élni.“

Művés Feres

„Átugrottunk valamely árkot“

Igaza van Káinnak Sütő András drámájában: „Átugrottunk valamely árkot, és nem köszöntük meg [az Őrnak] segítségét.“ A köszönet, az elismerés ezúttal a drámairót s a történelmi trilógiát színpadra segítő kolozsvári munkatársait, a rendező Harag Györgyöt és a sétatéri színpad művészeit illeti, akik évek kemény munkájával s a pillanat ihletével alkották meg a romániai magyar színjátszás minden eddiginél jelentősebb sorozatát — amely büszkén sorakozik a kolozsvári magyar színház előző 186 évének híres ciklusai mellé. 1979 februárjában, három egymást követő napon, együtt láthattuk az *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, a *Csillag a máglyán* és a *Káin és Abel* előadását, s meggyőződhattünk róla, hogy az ilyenfajta, a nézőt felnőttként kezelő, a létkérdésekre válaszoló színház nem kiszolgáltatottja a divatnak, az egyszeri hangulatnak, magyarul: nem kopik meg néhány évad alatt, inkább megnő, érik, kiteljesedik. Sütő Andrásnak, Haragnak s az előadások legfőbb terhére válláló színészeknek (Héjja Sándornak, Vadász Zoltánnak, Sebők Klárának) sikerült magukkal ragadniuk az új szereplőket, így a február eleji (majd áprilisban megismételt) kolozsvári „Sütő—Harag—napok“ korántsem reprizként hatottak, igazi ünnepet — erkölcsi tettet és művészeti eseményt jelentettek. S hogy mennyire nem egyszeri lehetőségről van szó: itt az új bizonyíték, a sepsiszentgyörgyiek minden várakozást felülmúló, saját koncepciójú *Káin és Abel*je.

Az *Egy lócsiszár virágvasárnapját* elemezve, 1975-ben jogosnak éreztük „a megtalált színház“-ról értekezni. A Sütő—Harag-trilógia most újra bizonyította: „nemcsak író és rendező, rendező és színész, hanem színház és közönség is egymásra talált, a közös ünnepben, közös gondban.

Káin

Egy elfelejtett Bartók-munkatárs: Constantin Pavel

Egyesek idejében gondoskodtak arról, hogy nevük benne legyen majd a lángelme életrajzában. Mások akaratlanul vagy éppenséggel ellenségeiként kerültek vele olyan természetű személyi kapcsolatba, amely indokolja, hogy nevüket az övével együtt emlegesse az utókor. Ezekben az emlékeztető sorokban egy, a maga korában elismert, ám azóta egyre ritkábban emlegetett, már-már elfelejtett személyiségre szeretnők fölhívni a figyelmet, aki nem őrizte meg Bartóktól kapott leveleit (vagy ha megőrizte őket, még lappanganak), és nem közölte a sajtóban vele kapcsolatos emlékeit. Pedig lett volna mit közölnie. Nem tudunk róla, hogy barátja lett volna Bartóknak, de munkatársa volt, a szó legteljesebb értelmében. Szerencse, hogy Bartók viszont megőrizte három levelét. Ezek alapján kíséreljük meg fölvezetni hozzá fűződő kapcsolatait, és kijelölni helyét a Bartók-életrajz tiszteletet érdemlő epizódszereplői között.

Bocsássuk előre legfontosabb életrajzi adatait. Constantin Pavel 1876. november 11-én született Arad megye Bél községében, 1934. március 19-én hunyt el Belényesen. Parasztszülők gyermeke volt. Belényesen érettségizett, teológiát Budapesten, filológiát Kolozsvárott végzett, ahol 1904-ben *Hasdeu-Petriceicu Bogdán mini nyelvész* című értekezésével szerzett doktorátust. Ettől kezdve élete végéig — kevés megszakítással — a belényesi Samuil Vulcan Líceumban tanított történelmet, románt, filozófiát, görögöt és latint. 1913-ban szentelték lelkésszé. 1918-tól politikai szerepet is vállalt. 1929-ben Becsületrenddel tüntették ki. Írásainak jegyzéke¹ 149 címet tüntet föl.

Budapesten, a Bartók-hagyatékban fennmaradt leveleit hasonmáslevonatban bocsátotta rendelkezésünkre a kutatásainkat lekötöző segítőkészséggel támogató Bartók Archivum, amiért itt, az olvasó előtt is hálával mondunk köszönetet.

Íme az első levél:²

Mélyen Tisztelt Tanár ur,

A harmadik népköltési gyűjteményt is teljesen atnézve és kijavítva tisztelettel visszaszámraztatom. —

A mi illeti a javítást, igazítást és értelemkihüvelyezést, teljesen úgy jartam el [ ] mint az előbbi két gyűjteménynél. —

Uj hangokat is találtam e gyűjteményben; az utolsó részben levő cigánykolindákat. —

Hogy mit tartalmaz a 460 sz. kis cigány-kolinda töredék, nem tudom, de ítélve a román szövegüekről, gondolom, nem valami közölni való esztétikus dolgokat. —

Epp azért — amint ott is megjegyeztem — a gyűjteményből kihagyandóknak véleményeztem azon, részben román, de eltorzított, (457, 424, 425, sz.) részben teljesen cigány szellemre és izlésre valló termékeket. —

László Ferenc zenetörténeti tanulmánya nemcsak a Bartók-kutatás számára értékes adalék; segít megfejteti egy izgalmas irodalomtörténeti kérdést is, amely a *Nyugat* tavalyi évfordulóján rendezett budapesti akadémiai szimpozionon felvetődött, de választ mindaddig nem találtunk rá. Különböző szakaszaiban, főképpen azonban a század elején a *Nyugat* szerkesztői igyekeztek kiterjeszteni figyelmüket a szomszéd népek felé is. Így 1913-ban közölték Pável Konsztantin igényes összefoglalását *Hatások a román irodalom fejlődésében* címmel, amely — Ignóus szerkesztői jegyzete szerint — sorozatot kezdett volna. A sorozat a világháború kitörésével elmaradt, Constantin Pavel pedig kimaradt a magyar irodalomtörténeti, sajtótörténeti feldolgozásokból. Zenei és irodalmi tevékenységének összekapcsolása távolabbra mutató kapcsolattörténeti eseménnyé teszi ezt a Bartók-vonatkozású közleményt. — (K. L.)

Csak leszállítják a munka értékét; már pedig e gyűjteményben is a román nepköltészetnek nem egy igazi gyöngyével találkozunk. —

Nagy becsű rendelkezésére bármikor készen állva, vagyok
Belényes 1913 dec. 13

kiváló tisztelettel:
Dr. Pavel Konstantin
főgimn. tanár.³

A levelet D. Dille közölte 1968-ban, rövid jegyzet kíséretében⁴. A Bartók Archivum akkori vezetője úgy vélte, hogy a „harmadik gyűjtemény, amelyről itt szó van, valószínűleg az, amelyről Bartók egy Bianuhoz intézett levelében beszél (lásd az 1914. január végi és az 1914. október 18-i levelet)”. Nem lehet az! A két nevezett levélben egyértelműen a máramarosi gyűjtés kéziratáról van szó, amelynek szövegrészét Ion Birlea jódi lelkész gondozta, s amelyben nincsenek 400-on fölüli sorszámú szövegek.

E titokzatos „harmadik gyűjtemény” azonosításához egy [1912. nov.—dec.] dátummal közzétett (értelmezésünk szerint egyébként 1913. február elején kelt) Bartók-levélre kell visszamennünk, amelynek címzettje Ioan Bușiția. Utolsó bekezdését idézzük:

1 hónap múlva rendben lesz a torontáli kötet anyaga; amelyet majd akkor elküldök Pável tanár urnak. Örülök, hogy vállalkozik a munkára. Ő biztosan nagyon jól fogja elvégezni.⁵

Kevéssel később, (1913. április 24.) dátummal közölt, Bianuhoz intézett levelében (közbevetőleg megjegyezzük, szerintünk április 26. után kelt) ezt írta Bartók:

Ezért most el fogom készíteni bánsági gyűjtésem nyomdai kéziratát. Mégpedig az egész anyagot megküldöm prof. Pavelnek (a belényesi gimnázium román tanárának), aki a szövegeket igen gondosan át fogja nézni; ugyancsak ő gondoskodik az előző román változatról is, így kifogástalanul rendezett anyagot tudok majd az akadémiának küldeni.⁶

Megítélésünk szerint e két levélrészlet alapján nem kétséges, hogy Bartók elszándékozott küldeni Pavel tanárnak — a népdalszövegek filológiai revíziója és az előző román fordítása céljából — a bánsági gyűjtést. Ezt küldhette vissza Pavel december 13-án, „átnézve és kijavítva”. Utóbbi föltevésünk mellett szól, hogy Bartók bánsági gyűjtése, amely önállóan végül nem jelenhetett meg, s amelynek anyagát Bartók a hátrahagyott nagy román gyűjteménybe olvasztotta be, ekkorra már befejeződött, és — a Temes és Torontál megyei adatokat összeadva — legalább 235 hangszeres és 316 énekelt darabot tartalmazott⁷, tehát előfordulhatott benne a 460-as sorszám. Lehet, hogy Bartók hallgatott Pavel tanár tanácsára, és kidobta a levélben jelzett cigányos termékeket vagy azok egy részét, de így is maradt a gyűjtésben bánsági cigány kolinda⁸, amely nemcsak a legnagyobb mértékben valószínűsíti, de mérlegelésünk szerint kellőképpen bizonyítja is, hogy itt a tervezett bánsági kötet kéziratáról van szó.

A Bartók-dokumentumok kutatóját zavarba hozza, hogy ennek a tervezett kötetnek az anyagát Pavel „a harmadik” gyűjteményként említi, sőt, a következő bekezdésben nyomatékosítja az állítást: „az előbbi két gyűjteménynél” is hasonlóképpen járt el. Amiből azonnal es természetesen következtethetünk arra, hogy „az első” gyűjtemény, amelynek közreadásában Pavel tanár segédkezett, az 1913-ban megjelent bihari kötet volt. Igaz, tudunkkal D. G. Kiriac rendezte sajtó alá, szövegeinek gondozásában maga Bianu is részt vett, de kézenfekvő, hogy Bartók belényesi vendéglátójának, Bușițiának román filológus tanártársa és barátja lett legyen az első, akitől a budapesti vendég a román szövegekkel kapcsolatban tanácsokat kért és kapott. De melyik lehetett — a bihari és a bánsági között — „a második” gyűjtemény? A kiadott dokumentumok alapján valószínűnek tartjuk, hogy az egykori Torda-Aranyos megyében gyűjtött „móc” anyagról lehet szó. Az RFM táblázatai szerint Bartók legalább 130 hangszeres és 108 énekelt darabot gyűjtött megelőzőleg ezen a vidéken⁹, azt is tudjuk, hogy már jóval a szóban forgó Pavel-levél kelte előtt fölvetődött benne a gondolat, hogy ezt az anyagot köteté szerkessze. Erre vall Kiriachoz intézett, 1911. február 20-i levelének következő részlete:

Ami gyűjtőútjaim költségeit illeti, az nem jelentős:

1. Bihar megyében: 350 dallam — 180 frank.
2. Bánságban (Torontál): 98 dallam — 70 frank.
3. „Mezőségi” Szamosújváron és Kolozs megyében: 110 dallam — 80 frank.

4. Topánfalva, Abrudbánya és Zalatna környékén: 330 dallam — 220 frank...
Kérem, közölje velem, hogy az Akadémia vajon csak a bihari gyűjtést akarja-e
kinyomatni, vagy a többieket is.

Szeretnék néhány javaslatot tenni, amelyet talán jónak találna:

Zenefolklor monográfiákat kellene készíteni — azaz egy kötetbe gyűjteni egy
vidéknek a dallamait, amelyek azonban elég nagyszámúak volnának ahhoz, hogy
ennek a területnek zenei karakterét megmutassák. Például az én belényesi gyűjte-
ményemmel kellene kezdeni [...] azután, egy év múlva, folytathatnók egy másik
kötettel (például a Topánfalva környéki „mócok” kétszázötven dallamával...).¹⁰

Íme: a móc-kötet terve. Mérlegelésünk szerint a Pavel-levél csaknem bizo-
nyítja, vagy legalábbis nagyon valószínűvé teszi, hogy Bartók valóra is váltotta a
tervét: bihari kötetének lezárása után és a bánási anyag köteté szerkesztése előtt
egy mócvidéki kötetet is összeállított, amely, akárcsak a bánási, nem jelent meg.
Maga a népzenei anyag természetesen nem semmisült meg: bekerült az RFM köte-
teibe. Mégis: hallatlan nyeresége volna a Bartók népzene tudományos munkásságával
foglalkozó kutatásnak, ha fennmaradt volna e két tájmonográfia kézírata! Isme-
retes, hogy a népzene lejegyzésének és rendszerezésének tekintetében az 1913-as
kiadású bihari és az 1923-ban megjelent máramarosi tájmonográfia között a szín-
vonalkülönbség óriási. Bihari kötetének — népzene tudományos tapasztalatlanságra
valló — gyengéit utóbb maga Bartók is több ízben szóvá tette, s az egész bihari
anyagot revidálta és beolvasztotta a nagy posztumusz műbe. A máramarosi kötet
ezzel szemben örökértékű népzene tudományos remekmű. Nos, a mócvidéki és a
bánási monográfia lehetett az a két kötet, amelyek kidolgozása során Bartók zse-
niális kezdőből azzá a tudóssá érett, aki a máramarosi kötetben mutatkozott meg.
Ha ismernék e két mű kéziratát, lépésről lépésre rekonstruálhatnók belőlük ennek
a hatalmas fejlődésnek az állomásait.

E terjedelmes, de fontos kitérő után térjünk vissza Pavel tanár leveléhez,
annak záradékához: „nagybecsű rendelkezésére bármikor készen állva...” Bartók
utóbb is igénybe vette Pavel tanár szívesen följánlott segítő készségét. Erről vall
a következő levél, amelyet már közöltünk *Adalék egy Bartók-tanulmány sorstörté-
netéhez* című írásunkban¹¹, de szükségesnek véljük újraközölni, mert az utána
következő Pavel-dokumentum fényében, amelyet akkor még nem ismertünk, most
pontosabban tudjuk értelmezni.

Mélyen Tisztelt Tanár Ur,

A fordítás kész. Nagyon kemény dió volt. Átnéztem Hubikkal is a zenei
terminusok irányában. —

Most már mit csináljak; küldjem-e Tanár urnak, vagy lépjek érintkezésbe
a „Luceafarul” [sic!] szerkesztőjével s siker esetén a Tanár ur beküldi nekik
— Szebenbe — a kliséket.

Intézkedést várva, vagyok,

Belényes 1914 3/VII

kiváló tisztelettel
Dr. Pavel Konstantin
főgimn. tanár¹²

Milyen írás fordításáról van itt szó? Azonosításához két további levélrészletet
hívunk tanúságu. Bartók 1914. május 22-én írta Bușițiának:

Kérem szíves értesítését, hogy sikerült-e elhelyezni a cikket; ha nem[,] ak-
kor elküldeném Kiriác-nak, talán ő elhelyezheti valahol; ...¹³

A következő, Bușițiához intézett levelét — június 5-én — Bartók utóíráttal
toldotta meg:

Az Ethnografia [sic!] cikkével vajjon mi van?¹⁴

Tudtunkkal Bartók legközelebb július 18-án írt belényesi barátjának, Francia-
országból. A képeslap szövege ezzel végződik:

Épen elutazásom előtt kaptam értesítését; a fordításra vonatkozólag most írtam
Pável tanár urnak.¹⁵

Mint megbizonyosodtunk róla, a három levélrészlet egyazon Bartók-cikkre
vonatkozik. Az Oscar Pursch nevezetes kritikáját visszautasító vitacikkre¹⁶ már a

májusi levél sem vonatkozhat, mert annak román fordítása akkor már Bukarestben volt.¹⁷ A második levlérrészlet értékes nyomra vezet: egy, az *Ethnographiában* megjelent cikkről van szó. Akkor viszont az aligha lehet más, mint *A hunyadi román nép zenedialektusa*¹⁸, mert e dátumot megelőzően Bartók még csak székely és dunántúli balladákat (1908, 1909), majd egy-egy, a kanásztülökről és a dudáról mint magyar népi hangszerekről írott tanulmányt (1911, 1912) közölt az *Ethnographiában*, és kevésbé valószínű, hogy ezek valamelyikét kívánta volna a *Luceafărulban* megjelentetni. Föltevésünket megerősíti a tény, hogy pár éve fölbukkant egy *Dialectul muzical din Unediara* [sic!] című kézirat, amelyet a temesvári Muzeul Banatului nemrég még eredeti Bartók-kéziratként őrzött, s amelyet korábbi tulajdonosa, Ioan R. Nicola professzor szívessége révén fényképmásolatban láthattunk. Nem kétséges, Pavel tanár kezeírása, ez kell hogy legyen az a „kemény dió”, amelyet „a zenei terminusok irányában” Francisc Hubic¹⁹ ellenőrzött.

Bartók Franciaországba való elutazása előtt még kézhez kapta Pavel tanár levelét, és válaszolt neki. Erre vall Bușițiának írott, [Coutances, 1914. július 18.] kelttel megjelent levelének előbb már idézett első mondata. Ennek a szintűgy Franciaországból küldött válasznak a vételét nyugtázza Pavel tanár a következő, datálatlan levélben:

Igen Tisztelt Tanár Ur,
Saint-Lô-ból írt b. levelére válaszolva, tisztelettel értesítem, hogy éppen most érkeztem Nagyszebenből, ahol az ügyben jártam a Luceafarul [sic!] főszerkesztőjénél. —

Személyesen adtam elő az egész ügyet s ugyancsak Szebenben volt alkalmam találkozni Popovicu Thimotheusszal, egy szintén elismert román zeneköltővel, aki nagy figyelemmel kíséri a fejleményeket.

Popovicu-nak is elmondottam a dolgot, atnézte a kottapeldákat s nagy elismeréssel nyilatkozott Tanár ur munkásságáról. Popovicu elolvasta a levelet is, mit Bușițiához méltóztatott intezeni, s azt mondta[,] hogy az igazság Tanár ur részén van. —

Tásláuan Oktavian az Astra főtítkára s a Luceafarul [sic!] szerkesztője, személyesen ismeri azt a bizonyos Purscht s azt mondja[,] hogy az illető Kappelmeister s magánórákat ad a zeneből. —

Taslauanu [sic!] atnézvén a fordítást, azt mondta[,] hogy még az augusztusi számba közzéteszi, csak készüljünk el a kottametszet román szövegű levonataival.

Epp azért én most kijavítva, elküldöm Tanár urnak a mintákat. Miután elkészítette az illető pesti kottametszónél, Tanár ur majd elküldi a Luceafarul szerkesztőjének s egy levél kíséretében, felemlíti, hogy szeretné ha csak szeptemberi valamelyikébe teszi közzé. — Különben amint Tanár ur akarja. —

En a dologról szintén értesítem még ma Taslauan [sic!] urat. —

A legjobb siker reményében, udvözlöm Tanár urat Ön[aj]ságának kezeit csókolva vagyok

kitüillő [sic!] tisztelettel
Dr. Pável Konstantin²⁰

Amennyire e válaszból kikövetkeztethetjük Bartók Saint-Lôból küldött levelének tartalmát, az a következő lehetett: köszönöm, hogy föltörte a kemény diót, s mivel én most épp külföldre utazom, tehát nem lesz rá módom, hogy az ügyben eljárjak, kérem, ajánlja föl nevemben a hunyadi tanulmányt a *Luceafărulnak*. Lehet, hogy azt is írta Bartók: szeretném tudni, hogy vélekednek a szebeni románok a *Convorbiri literare*-ben megjelent vitacikkemről.

Pavel tanárt dicséri a tény, hogy személyesen utazott Szebenbe Bartók kérését teljesíteni. Tásláuanunál azonnal elérte, amit akart, sőt, a főszerkesztő zavarbaejtően közeli számban kívánta közölni a tanulmányt, félő volt, hogy addig nem készül el a kották metszése.²¹ Tásláuanuval és az akkori Szeben tekintélynek örvendő román zenészével, Timotei Popovici-csal²² is beszélgetett Pavel tanár a Pursch kontra Bartók ügyről és Bartók válaszaról.

Mint ismeretes, Bartók 1914-es franciaországi tartózkodása kis híján tragikusan végződött. A világháború kitörésének a hírére, az utolsó vonatok egyikén menekült haza; könnyen válhatott volna *A fekete kolostor* regényalakjává. Sok elképzelését hiúsította meg a háború, például a főntebb említett mővidéki és bánági kötetek kiadását is, amelyek közül az utóbbiról bizton elmondhatjuk s az előbbiről is föltételezhetjük, hogy ekkor nyomdakészen állott, akárcsak a máramarosi kötet anyaga. Ezek közé a meghíusult tervek közé kell sorolnunk ezt is, a hunyadi tanulmány román kiadásának a tervét. Amelyre azonban, bár meghíusult, nagyon fontos figyelmeztetnünk az utókort! A Bartók-életrajz ismerői emlékeznek: 1936-ban,

amikor egy rosszhiszemű bírálója azt állította, hogy a románság iránti magatartása 1918-ban megváltozott, s azóta nem pártatlan barátja a szomszéd nemzetnek, első érvként azt hozta föl az illető Bartók ellen, hogy 1920-ban Németországban kiadta a hunyadi román zenedialektusról szóló tanulmányát, amely a román népzene eredetiségére vonatkozólag tendenciózus nézeteket tartalmaz. Válaszában Bartók kifejtette: nem 1918 után s így természetesen a legkevésbé sem a magyar revizionizmus sugallatára született az az írás, hanem 1914-ben, s 1920-as német újrakiadását éppen a magyar revizionisták bélyegezték meg mint a magyarság elleni támadást, sőt mint hazaárulást. Nos, a tény, hogy már 1914-ben, a magyar eredeti megjelenése után azonnal románul is ki akarta adni, lefordította, és csaknem sikerült is a *Luceafărul* hasábjain a román szaknyilvánosság elé bocsátania, újabb tanúság Bartók feddhetetlensége, jóhíszeműsége, állhatatossága mellett. Constantin Brăiloiu, az egyetemes jelentőségű román népzene-tudós 1936-ban sajátos módon állt ki Bartók pártján: lefordította és sorra megjelentette Bukarestben Bartók román tárgyú népzene-tudományos írásait, hogy bárki meggyőződhesse róla: a vádak koholmányok, Bartók tudományosságát sem 1918 előtt, sem 1918 után nem érinthették a kor áldatlan politikai indulatai. Nem véletlen, hogy a sorozatot Brăiloiu éppen ezzel az írással, a hunyadi tanulmánnyal indította el!

Pavel tanárhoz visszatérve: Bartókkal való együttműködésének további nyomain nem ismerjük. Az ismertetett dokumentumok alapján azonban egyértelműen összegezhethetünk: Bartók közeli munkatársai közé tartozott. Főülvizsgálta Bartók bihari kötetének, valamint teljes bánági és mővidéki román gyűjtésének a szövegrészét, románra fordította a tervezett bánági kötet bevezetését és a hunyadi tanulmányt. Legalább egyszer — 1914-es szebeni utazása alkalmával — személyesen is képviselte Bartókot a román szellemiség képviselőivel szemben, hűséggel, sikeresen. Megérdemli, hogy nevét tisztelettel és hálaival említse a Bartók-életrajz-írás a belényesi barát, Bușiția tanár s a máramarosí munkatárs és barát, Birlea lelkész nevével egy sorban.

László Ferenc

JEGYZETEK

1. Titus L. Roșu: *Profesorul Dr. Constantin Pavel. Omul și opera*. Bibliografia operelor de Iosif E. Naghiu. Tipografia Diecezană. Beiuș, 1942.
2. A következőkben betűhíven, helyesírási botlásaikkal egyetemben közöljük a levélszövegeket. Csak olyan helyt használjuk a [sic!] jelzést, ahol a botlás az elhíhetetlenséggel határos, például amikor a levélíró egyazon oldalon háromféleképpen írja egyazon személy nevét.
3. Bartók Archívum Budapest (rövidítése a következőkben: BAB) 934. jelzetű dokumentuma.
4. *Documenta Bartókiana*, Heft 3. Szerk. D. Dille. Akadémiai Kiadó. Bp., 1968. 75—77.
5. *Bartók Béla levelei*. Szerk. Demény János. Zeneműkiadó. Bp., 1976. (rövidítése a következőkben: *BLev/az illető levél sorszám*). Idézett levél: *BLev/277: 198*. A dátumhelyesbítésről lásd Béla Bartók: *Scrisori II*. Szerk. László Ferenc. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1977. (rövidítése a következőkben: *BScrII*) 51—52. lapján a 2. sz. jegyzetet.
6. *BLev/286: 204*. A dátumhelyesbítésről lásd a *BScrII*, 66—67. 2. sz. jegyzetét.
7. Béla Bartók: *Rumanian Folk Music*. Közreadja Benjamin Suchoff. Martinus Nijhoff. Hága, 1967. I. 64., II. 51.
8. I. m. IV. 1975., 106. lapján 62ff. sz. dallam; 536. lapján 141. sz. szöveg Egeresről.
9. I. m. I. 64., II. 51.
10. *BLev/229: 172*.
11. *Utunk*, 1977. 35.
12. *BAB 935*.
13. *BLev/314: 223*.
14. *BLev/317: 224*. Gondolatmenetünk szempontjából nincs jelentősége, de megjegyezzük: a helyes dátum július 5. A kiigazítás megindoklását még nem közöltük, s itt nem volna helye.
15. *BLev/321: 226*.
16. *Observări despre muzica populară românească*. Convorbiri literare, 1914. 7—8: 703—709.

17. Ugyanabban a levélben (*BLev/314*) írja Bartók: „Szépen lefordított cáfolatomat elküldtem Bianunak.“
18. *Ethnographia*, 1914. 2:108—115.
19. Francisc Hubic (Nyirábrány, 1883—1947, Nagyvárad) — zeneszerző, tanár. Budapesten zeneművészeti és filológiai tanulmányokat végzett (1904—1910). Belényesen, Nagyváradon, Balázsfalván fejtett ki tanári és karvezetői munkásságot. Szerzeményei nagyrészt karművek.
20. *BAB* 936.
21. Hunyadi tanulmányának első kiadásában Bartók szöveg nélkül közölte a népdalokat. A román kiadáshoz olyan, új kottaképekre volt szüksége, amelyek a dalszövegeket is tartalmazzák.
22. Timotei Popovici (Tincova, 1870—1950, Lugos) — zeneszerző. Teológiai tanulmányai után 1893—1895 között Iași-ban Gavriil Musicescutól tanul összhangzattant és karvezetést. Pályájának állomásai: Karánsebes, Iași, Lugos, Brassó, Szeben. Zenei szakszótárt is szerkesztett. Szerzeményei nagyrészt karművek.

Macskássy József: Agressió

Burebista egységes, központosított állama II. Az írott történeti források

A késői kútfő: Jordanes

Jordanes az i. sz. VI. században a Fekete-tenger nyugati partvidékének egyik városában élt, és elrómaiásodott gót származású keresztény történetíró volt. Két nagyobb történeti művet írt. Az egyik egyetemes jellegű krónika, a másik a gótok, illetve a geták eredetét és tetteit (*De Gotorum sive Getarum origine actibusque*) mutatja be. A getákat, mivel a gótok elődjeinek tartja, mindvégig gótoknak nevezi.

A latinul írt mű igazi értéke abban áll, hogy a szerző olyan történelmi munkákra támaszkodik (illetve azokat kompilálja), amelyek közben elvesztek. Többek között Dion Khrüszosztomosz említett geta történetére és a keresztény Cassiodorusra.

Burebistára vonatkozó feljegyzése a következő:

„Azután, amikor a gótoknál Buruista [Burebista] uralkodott, Gothiába [azaz a geták hazájába] érkezett Dicineus [Deceneus], akkor, amikor Rómában Sulla ragadta magához a hatalmat [*potitus principatum*]. Ezt a Dicineust Buruista magához fogadta, és csaknem királyi hatalommal ruházta föl, és tanácsára a gótok kezdték pusztítani a germánok földjeit, azokat, amelyeket most a frankok tartanak birtokukban“ (*Getica*, 67.).

Tények, események és a geta-dák „arkhé“

E két történeti forrást értékelve, mind a hazai, mind a külföldi kutatásban a részleteket illetően sok, egymással ellentmondó vélemény hangzott el, az alapkérdésekben azonban a nézetek egyöntetűek. E forrásokat tanulmányozva mindenké előtt az a kérdés merül fel: mikor lépett trónra Burebista, és meddig uralkodott? A kérdés második felére nehézség nélkül meg tudjuk adni a választ. Az összeesküvők ugyanis ugyanabban az évben végeztek vele, mint Rómában a köztársaságiak Caesarral, vagyis i. e. 44-ben. Már nehezebb választ adni a kérdés első felére.

C. Daicovicu meglehetősen óvatossá, amikor Burebista trónrajutásának évéről van szó. „Burebista trónra lépésének időpontját nem tudjuk“ — állapítja meg Románia történetében (*Istoria României*, I. 287.). Ugyanez az óvatosság nyilvánul meg V. Párvannál is. A C. C. Giurescu által szerkesztett *Istoria României în date* (1971) szerint Burebista i. e. 70-től 44-ig uralkodott. M. Macrea *Viața în Dacia Romană* (1969) című értékes művében Burebista uralkodásának kezdetét i. e. 65-re, végét 44-re teszi (19.). I. H. Crișan Burebistáról és koráról szóló, nagy sikert aratott vas-kos monográfiájában, anélkül hogy részletesen elemezné Jordanes szövegét, uralkodásának kezdetét 82-re teszi, tehát arra az évre, amelyben Sulla Rómában végleg megszerezte a hatalmat. Ez a dátum ma általánosan elfogadott, s nemcsak az erre vonatkozó egyetlen írott forrás, Jordanes szövege hitelesíti, hanem — bár közvetve — mintha Sztrabón is alátámasztaná. Említettük, hogy a nagy geográfus Burebista uralkodására e mondattal tér rá: „Mellőzzük a geták régi történetét, a mi korunkba nyúlóan a következőképpen alakult sorsuk.“ Am mit kell értenünk e kifejezésen: „a mi korunkba nyúlóan“ (*ta d'eisz hémasz*)? Nyilvánvaló, azért használja ezt a kifejezést, mert érzékeltetni akarja, hogy az esemény a „mi korunkban“ már folyamatban van, azaz korábban megkezdődött. Viszont az sem elég világos, hogy mit jelent a „mi korunk“ kifejezés. Ismeretes, Sztrabón földrajzi művének első változatát i. e. 7-ben fejezte be, de javított, ma is használt formáját csak i. sz. 18-ban adta ki. E nagy munka kidolgozása évekre terjedt. Mivel Burebista már i. e. 44-ben meghalt, a „mi korunk“ kifejezést a szerző nem használhatta általános, hanem csak személyi vonatkozásban, azaz saját életének viszonylatában. Említettük, hogy Sztra-

bón i. e. 63-ban született, eszerint azok az események, amelyek Burebistára vonatkoztak, már folyamatban voltak. Ezért úgy véljük, hogy Jordanes állítása elfogadható, és Burebista uralkodásának kezdetét valóban Sulla korára tehetjük.

A forrásban említett „gyakori háborúk“ a törzsek és törzsszövetségek között folyó torzszalkodásokra, szüntelen összetűzésekre vonatkoznak. A törzsszövetségek száma négy-öt lehetett, hiszen szerzőnk állítása szerint Burebista halála után ennyi részre szakadt az egységes állam.

Burebista legnagyobb cselekedete, történeti jelentősége éppen abban állt, hogy ezeket a törzsszövetségeket egyetlen központi szervezettel, katonai és „polgári“ közigazgatással rendelkező államba fogta össze. Az egyesítés mindössze néhány év alatt ment végbe, s ennek nyomán teremtdőött meg — forrásunk szavait idézve — a *megalé arkhé*, a már külső hódításokra is képes erős központi hatalom. Burebista államának jellemzésére a görög szöveg az *arkhé* szót használja. Ennek a görög nyelvben sok értelme van: jelenthet főhatalmat, korlátlan uralmat, vezetést, államot, országot, birodalmat stb. A perzsa—görög háborúk után, Periklész idején kialakult athéni birodalmat is ezzel a szóval jelölték. Burebista tehát elsőnek hozta létre a geta-dákok lakta területeken az egységes főhatalmat, az államot, melyet terjedelménél fogva Sztrabón *arkhénak* értékelt.

Szerzőnk, megtartva az időrendet, azt állítja, hogy Burebista az *arkhé* létrehozása után, a szomszédok többségét a geták uralma alá hajtotta, és felsorolja külső hódításait.

Nyugati irányban az első támadása a Dráva és a Száva folyók közti, valamint az ezektől délre fekvő területeket benépesítő kelta szkordiszkoszok ellen irányult, akiket győzelmei után szövetségesekként a későbbi harcokban felhasznált. Ezután semmisítette meg a Kritaszirosz uralma alatt levő boioszokat és tauriszkoszokat. Mindkettő kelta eredetű nép volt, s az ellenük viselt háború okát Sztrabón egy másik helyen így indokolja:

... azt mondták ugyanis [ti. a dákok], hogy ez a föld [a boioszok és a tauriszkoszok földje] az övék, holott elválasztotta tőlük a Pariszosz [Tisza] folyó, mely a hegyekből leereszkedve a szkordiszkoszoknak nevezett galloknál ömlik az Isztroszba [Dunába] (VII. 5.).

A boioszok (latinul boiosok) megtelepülésének ideje a Közép-Duna vidékére még ma is nyitott kérdés. Titus Liviusra hivatkozva, egyesek az i. e. II. század elején Észak-Itáliából a római hódítás elől keletre menekült kelta csoportokat látnak bennük, mások viszont úgy vélik, hogy eredeti hazájukból, Boiohoemumból [azaz Bohemia] szivárogtak kelet felé, és szállták meg a Duna-kanyartól északra és keletre fekvő területeket. A régészeti anyag az előbbi feltevést látszik igazolni. Központjuk valahol Pozsony mellett lehetett. A tauriszkoszok (latinul tauriscusok) eredetileg a mai Ausztria keleti felében laktak, később azonban hatalmukat Délnyugat-Pannóniára is kiterjesztették.

Győzelme után Burebista birodalmához csatolta a Dunától keletre és északra, egészen a szlovákiai hegyekig terjedő területeket, amelyeken a régészeti leletek tanúsága szerint aránylag nagyszámú dák lakosság élt.

A Kritaszirosz fölött aratott győzelem időpontját illetően a szakkutatók véleménye nem egységes. A hazai történészek általában i. e. 60-ra teszik.

Déli irányban Burebista hatalmát Makedóniáig terjesztette ki, nagyjában a mai Bulgária területére, a déli részek kivételével.

Ezután került sor a Fekete-tenger nyugati, Olbiától Apolloniáig terjedő partvidékének meghódítására. Sztrabón erről nem beszél, de utal rá Dion Khrüszosztomosz egyik beszédében:

„Az utolsó és a leghosszabb ideig tartó hódítás — azt mondják [ti. az olbiaiak] — nem több, mint ezelőtt 150 évvel zajlott le. A geták elfoglalták Boriszthenész [Olbia] városát, valamint a Pontus Euxinus [Fekete-tenger] bal partján fekvő többi várost, egészen Apolloniáig.“ (XXXVI. 4.) A partvidéken fekvő, Burebistától meghódított görög városok közül megemlíthjük: Boriszthenészt (Olbia), Türaszst (a Szovjetunió területén), Isztriát, Tomiszst, Kallatiszt (a román partvidéken), Dionüszopoliszt és Apolloniát (a bolgár partvidéken).

Khrüszosztomosz említett beszédét a görögországi Olümpián tartotta i. sz. 97-ben. Ha visszaszámítunk 150 évet, akkor a hódítás idejét az i. e. ötvenes évek középre tehetjük. Az Olbiánál végzett szovjet régészeti ásatások valóban azt tükrözik, hogy az i. e. ötvenes évek közepén a város nagy rombolásokat és tűzkárokat szenvedett, ami nyilvánvalóan a Burebista vezette geta-dák támadásoknak és foglalásoknak tulajdonítható.

Ilyen módon Burebista birodalma a Közép-Dunától a Dnyeszterig, az Erdős-Kárpátoktól a Balkán-hegységig terjedt.

A harmadik, ránk maradt írott forrás az egykori Dionüszopolisz (ma Balcic) területén került felszínre. Márványkőbe vésett, a múlt század végén felfedezett görög nyelvű feliratról van szó. Jelenleg a szófiai múzeumban őrzik.

A felirat eredetileg 48 sorból állott, de az első sora teljesen hiányzik, a következő 2—9. sorok erősen megrongálódtak. Először 1896-ban az orosz Latisev adta ki a Fekete-tenger északi partvidékén talált feliratokat tartalmazó gyűjteményében. Azóta több hazai és külföldi szakkutató kiadta, és számtalan tanulmány jelent meg róla.

A feliratot Dionüszopolisz város állította Akornionnak, aki a város gazdag és neves polgára, nehéz időkben bőkezű jótévedője volt.

Az alábbiakban a felirat tartalmi kivonatát adjuk, de a Burebistára vonatkozó részeket egészében közöljük.

Amint a még meglévő betűkből és szavakból kihámozható, az első tíz sorban arról van szó, hogy Akornion útítársaival együtt, saját költségén követségbe ment Argedavára(?), valakinek az apjához (feltehetően Burebista apjáról van szó), akinek megnyerte jóindulatát. Később, amikor a Nagy Isten (*Theosz Megalosz*) papja lett, fényes körmeneteket tartott, és az áldozatokból megvendégelte a népet. Ugyanezt cselekedte akkor is, amikor Szerapisz isten papja lett. Ezután elvállalta a nagy költségekkel járó dionüszoszi papságot. Hasonló tisztséget töltött be akkor is, amikor Caius Antonius a városban telett. Ezután a szamothrákái istenek papja lett.

„Legutóbb — állítja szó szerint a felirat —, amikor Burebista Thrákia királyai közül a legelső és a legnagyobb lett [Burebiszta próton kai megisztón gegonotosz epi tész Thrákész baszileón], és a folyó [a Duna] egész túlsó és innenső részén uralkodott, ő [ti. Akornion] nála [Burebistánál] a legelső és a legnagyobb barátságba [en té próté kai megiszté filia] kerülvén, a legnagyobb előnyöket biztosította hazája számára; megbeszélte vele, és tanácsokat adott neki a legfontosabb kérdésekben, megnyerve ezáltal a király jóindulatát a város hasznára. Minden más [alkalommal] magát nem kímélve, habozás nélkül vállalta a veszedelmeket, hogy minden lehető módon szolgálhassa hazája üdvét. És amikor Burebista király követségbe küldte Gnaeus Pompeiushoz, Gnaeus fiához, a rómaiak császárához [autokratór], találkozott ezzel Makedónia részein, Heraklea Lünkesztisz mellett [ma Bitola Monasztir], s nemcsak hogy szerencsésen véghez vitte mindazt, amit a király rábízott, elnyerve ezáltal a rómaiak jóindulatát a király iránt, hanem hazája érdekében is igen eredményes tárgyalásokat folytatott.“

A felirat Akornion dicséretével végződik, aki vagyonát és életét nem kímélve szolgálta hazája érdekeit.

A felirat egyrészt megerősíti Sztrabón tudósításait, másrészt új, másol nem található adatokat tartalmaz. Ezek közül jelenleg csak néhányra óhajtjuk felhívni a figyelmet.

A szakkutatók véleménye még mindig nem teljesen egységes a hatodik sorban említett város nevét illetően, de úgy véljük, teljesen helytálló az a felfogás, mely szerint Argedaváról, a király egyik székvárosáról van szó.

Van a szövegben néhány pontosan megállapítható kronológiai utalás. Így például a Caius Antoniusra való hivatkozás kétségtelenül i. e. 62-61-re utal. Az itt szereplő Antonius Makedónia kormányzója volt, és dionüszopoliszi telelése bizonyíték arra, hogy az a város csak i. e. 60 után kerülhetett Burebista uralma alá. Erről az Antoniusról mondja Dio Cassius, hogy „Amíg Makedóniát kormányozta, sok bajt okozott azoknak is, akik uralma alá tartoztak, és azoknak is, akik szövetségesei voltak“. Végül vereséget szenvedett a Hisztria által segítségül hívott basztarnoktól, és menekülnie kellett (Dio Cassius: *Historia Romana* XXXVII. 10., 1—3.).

Viszonylagos pontossággal megállapítható, mikor járt Akornion követségben Pompeiusnál. Ismeretes, hogy Pompeius a szenátori párt képviselőjeként szembekeverült egykori triumvir társával, Julius Caesarral. Közöttük és párthíveik között i. e. 49 januárjában kirobbant a polgárháború. Caesar először Hispaniát foglalta el, s csak ezután vonult Pompeius ellen, aki hadiszállását Görögországba tette át. Miután a caesari csapatok átkeltek az Adrián i. e. 48. június 7-én, Dyrrhachium városa mellett vereséget szenvedtek Pompeiustól. Ez a győzelem megnövelte Pompeius tekintélyét egész Keleten és a geta-dákoknál is, s ez késztehetette Burebistát arra, hogy követséget küldjön Pompeiushoz. Pompeius szerencsecsillaga azonban nem sokáig ragyogott, mert még ugyanabban az évben, augusztus 9-én a híres pharsalusi csatában döntő vereséget szenvedett. Következésképpen Akornion követségére i. e. 48. június 7. után, de augusztus 9. előtt került sor.

Végül a felirat két kifejezésére szeretnénk felhívni a figyelmet, mert — véleményünk szerint — a szakkutatás túl könnyen átsiklott ezek igazi jelentőségén. A

felirat Burebistát „a legelső és a legnagyobb“ királynak nevezi, az eredeti szöveg szerint: *prótosz kai megisztosz*; Akornionról viszont azt állítja, hogy Burebistánál „a legelső és a legnagyobb barátságba“ került: *en té próté kai megiszté filia*. Mit jelentenek ezek a kifejezések? Udvariassági jelzők csupán, melyek a dionüszopolisziak megbecsülését és tiszteletét fejezik ki a dák király és görög követe iránt?

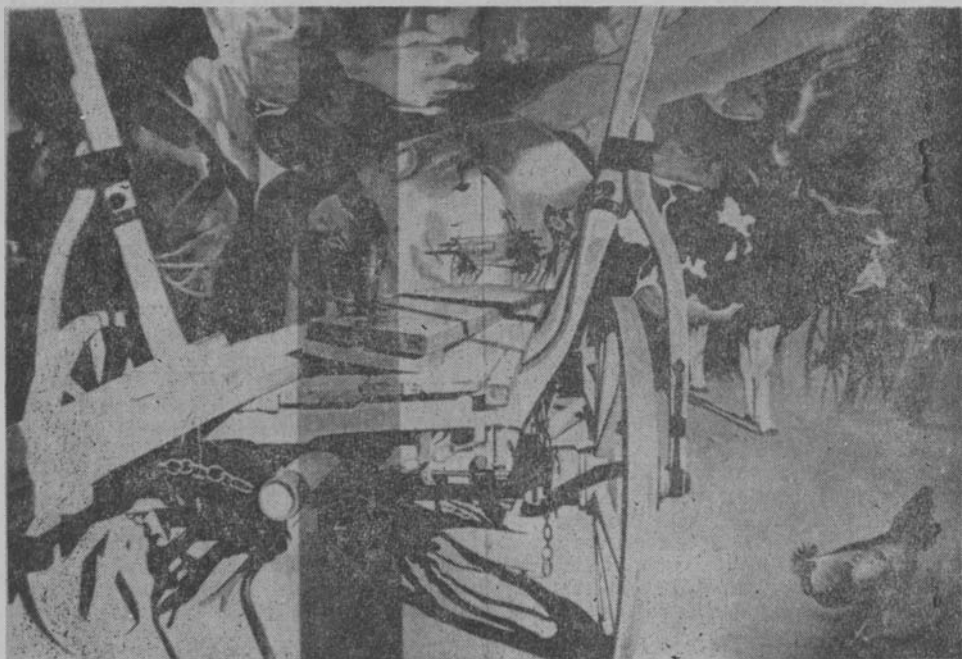
Felfogásunk szerint itt más a jelentésük: a hellenisztikus királyságok szókincséből kölcsönzött pontos tartalommal rendelkező „udvari“ fogalmak ezek. Keleten az uralkodók már ósidők óta használták a „nagy király“ címet. A perzsa királyok is így nevezték magukat. A régi tradíciókat felújító hellenisztikus királyok között is találunk olyanokat, akik felvették a „legnagyobb király“ címet, amelyet a „legelső“ jelzővel toldottak meg.

Akornion esetében sem erkölcsi minősítést vagy benső kapcsolatot jelez „a legelső és a legnagyobb barátság“. Hivatali cím ez, s azt a hatáskört fejezi ki, amelyet a dionüszopoliszi görög Burebista udvarában töltött be. Követ és tanácsos volt, ami különben a szövegből is kiderül. Amint a feliratok tanúsítják, a hellenisztikus Egyiptom királyi udvarában a *ho prótosz filosz* (a legelső barát) fontos hivatal és cím volt, melyet a király „belső emberei“, tanácsosai viseltek.

A szövegben előforduló két kifejezés világosan utal az államalapító dák király hatalmi szervezetére, és elárulja az általa létrehozott államforma bizonyos sajátosságait. Erről azonban később bőven szó lesz.

A három felsorolt és részben elemzett írott történelmi forrás nyújtja számunkra az első központosított, független dák államra vonatkozó legfontosabb információkat. Adataikat nemcsak igazolják, hanem nagymértékben kiegészítik az egyre jobban szaporodó régészeti források, amelyekről más alkalommal fogunk szólni.

Bodor András

Nicolae Maniu: Szekerek világa

Önéletírás — irodalmi esemény

Szubjektív jegyzet egy szubjektív műfajú könyvről

Irodalmunk utóbbi évtizedét nem kis mértékben fémjelzi az emlékirat, az önéletírás. Fémjelzi, mennyiségben — és minőségben egyaránt. A sort immár több mint egy évtizede Lám Béla *A körön kívül* című, azóta több kiadást megért kiváló önéletrajzi regénye nyitotta meg, hogy utána Nagy István, Kacsó Sándor, Méliusz József, Veress Pál és Balogh Edgár életének a tanulságából ismerhessük meg jobban nemcsak magukat az itt felsorolt (bár a névsort tovább mondhatnám) szerzőket, de a történelemnek egy olyan szakaszát is, amelyet a fiatalok már csak tankönyvekből és emlékezésekből ismernek. És folytathatók a névsort — ha a magam részéről nem folytatom, nem egészen véletlenszerű, hiszen csak azokat a szerzőket említettem, akiknek az önéletírása lényegesen újat tudott mondani nekem mind-ahhoz viszonyítva, amit immár tudtam a korról vagy az íróról. Ezt a — beismerem, önkényes, szubjektív — névsort egészíteném ki most Bányai László *Kitárul a világ* című könyvével*.

Nagy jelentőségű, érdekes, remekül szerkesztett és megírt önéletírás első kötete Bányai László vallomása. Nem elírás: első kötetet mondtam, jöllehet a belső címlapon semmi sem jelzi, hogy valóban több kötetes mű első könyve volna, és az utolsó oldal végén sem áll az erre utaló „folyt. köv.” megjelölés. Halvány bizonyításul igazam mellett a szerző szavait idézem a kötet zárószóiról: „Írni szeretnék sok-sok jobbra törekvésről, személyiségek és emberek belém vésődött képeről. A forradalmi munka lendítő erejéről. És arról, hogyan oldódtak fel keserű sejtések, marcangoló feszültségek, s hogyan tisztult és gazdagodott bennünk egy magasabb rendű emberiség.” Részben ezért gondolom, hogy folytatni kívánja önéletírását, de főképpen azért, mert ebben a könyvében a szerző valóban csak azt oldja meg, amire az igen kifejező címben vállalkozik: emberi alakulásának csupán a kezdeteiről ír. Férfivá éréséről — kiváltképpen szellemi, világnézeti érésére gondolok — csak utalásokban kapunk tájékoztatást.

Föltétlenül írói alkotás a *Kitárul a világ*. Kifinomult intellektusra valló könyv. Írója nagyszerűen szerkeszt: visszaemlékezéseit naplórészletekkel szakítja meg, ezeket kommentálja néha, és közben vigyáz arra, hogy ne hivalkodjék tájékozottságával, sokirányú tudásával. Mindezt csak akkor csillantja meg, ha a kor vagy a lélek megértéséhez szükséges. Nagy gondot fordít arra, hogy az olvasó tökéletesen megértse alakulásának, hivatástudata kibontakozásának az állomásait. Ha szükséges, a hajszálygökerekig lemegy, anélkül hogy fölöslegesen részletezőnek, tudálékosan szőrszálhasogatónak bizonyulna. Nem sajnálja a szót — ha nem is fecserli —, a magyarázatot szűkebb szülőföldje leírásától, annak történelmi múltját is tömören, a leglényegesebb eseményekre és jelenségekre összpontosítva felvázolja, és ugyanezt teszi minden hellyel-tájjal, társadalmi környezettel, ahol gyermekfővel, majd ifjan is megfordul — mert a táj, a környezet döntő módon hatott egyénisége kialakulására. A Körösbányán született Bányai László nem véletlenül időz el Varga Katalin személyénél, hiszen Bányaiban már úgyszólván gyermekkorában meggyökerezett a hivatástudat: életét népe boldogulásának szentelni. Ezen belül elsőrendű feladatként ismeri fel, hogy mindent megtegyen az Erdélyben és a közös hazában élő nemzetiségek valós testvériségének a kialakítása érdekében a román nemzettel, a román néppel. Mert Bányai László már kis kamasz korától a közéleti pályára készült — a könyv tanúságtétele szerint. Újságírói főiskolára kívánkozott valahová „német- vagy angolországba”, majd pedig, amikor az alig 16-17 éves diák nyom-

* Bányai László: *Kitárul a világ*. Visszaemlékezések. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1978.

tatásban is viszontláthatta versét, végképp eldőltnek látszott elhivatottsága. Amilyen szép, mindkettejük számára élményt jelentő barátság alakult ki Bányai László és Dsida Jenő között — és ebben döntő része volt az „eszmebarikádokon” való találkozásuknak, közös eszményeiknek —, annyira tiszteletre méltó a fiatal diák bölcsesége, amellyel a verseit ért bírálatokat fogadja, sőt nemegyszer rá is lícitál azokra. Teszi pedig ezt — a könyvben ugyan nem mondja ki, nem fogalmazza meg így az okot, de aki hasonló élménnyel találkozott, az óhatatlanul erre a következtetésre jut: teszi első nagy olvasmányélményének, Szent Ágoston *Vallomásainak* a hatása alatt.

A fiatal Bányai László bevallottan felületes katolikus világnézetének Szent Ágoston könyve adott mélységet. A dogmákba merevedett, hús-vér köntösétől megfosztott, kérdés—felelet csontvázára csupasztatott tanítás ugyanis nem jelenthetett mélyreható szellemi élményt az érdeklődő, gondolkodni tudó és szerető kiskamasz, majd ifjúember számára. A megrázó élmény, édesapja korai, váratlan halála a hitben keresztette vele a megnyugvást, a vigaszt, ám a hit elmélyülését nem a katekizmus, hanem Szent Ágoston könyve hozta számára, ez határozta meg jó időre jelleme, egyénisége, gondolkodásmódja alakulását, a misztikum iránt különös hajlandóságot nem mutató fiatal lélek útját.

A hányatott gyermekek, a nyomasztó gondokkal terhelt utolsó középiskolás esztendő után — amelyeket már a költészet, az írás felé való tájékozódás határoz meg az említett világnézeti alapon — az egyetemi tanulmányok idején sem éri a könyv szerzőjét mintegy 21-22 éves koráig döntő szellemi ráhatás, amely világnézeti válságot idézett volna elő benne. Hogy a társadalmi jelenségek regisztrálásában, ezekkel kapcsolatos állásfoglalásában már diák korában a haladó szellemű megmozdulások felé vonzódott, hogy ezt a fajta vonzalmát és megismerésvágyát csak fokozták külföldi tanulmányútjai? Mindehhez már megvolt az indítás részint állandó szellemi szomszédjában, részint pedig családi környezetében. További barátságai, ismeretségei is ilyen irányban tágitották világképét, érdeklődési körét, anélkül hogy szöges ellentmondásba került volna világnézetével. Későbbi világnézeti válságának, majd átalakulásának nagy szellemi élmény kellett hogy alapot szolgáltasson. Dogmatikus gondolkodású vagy éppenséggel képmutató papok vagy hívők ugyanúgy nem rendíthették meg a hitében, mint ahogy a meggyőződéses marxista világnézete sem változhat meg attól, hogy dogmatikus gondolkodású ideológusokkal, akár erkölestelen pártfunkcionáriusokkal is találkozik. A kitérülő — a számára kitérülő világot az író ihletettséggel és a tudós ember mértéktartó pontosságával ábrázolni tudó Bányai Lászlótól ezért várjuk nagy érdeklődéssel önéletírásának további kötetét-köteteit. Nagyformátumú gondolkodó és íróember szellemi alakulásának leszünk tanúi. De nemcsak ezért várjuk a *Kitárul a világ* folytatását. Várjuk, mert emellett, hogy egy igen jelentős közéleti személyiségünknek az életútját ismeri meg belőle a romániai magyar olvasó, ez az életút egyben történelmünk része is: nemcsak az ő — önmagunk jobb megértéséhez is hozzásegít, mint ahogy hozzásegített ez az első kötet is.

Egy önéletírást azért méltatni, mert őszinte — annyira közhelyszámba menne, hogy már-már nevetséges. Gondoljunk az ellenkezőjére: mit mondanánk, ha nem tartanók annak? Az őszinteség ugyanúgy alapfeltétele az önvallomásnak, mint a mondatnak az állítmány. Sok esetben nem is az őszinteség hiányt rójuk fel az önéletírások szerzőinek, hanem a túlzottan szubjektív látásmódot. Ilyen vonatkozásban olvashattunk írói önvallomást, amelyből az derült ki, hogy lám-lám, annyi nehézség között milyen derék egy legény maradtam én, ha egyáltalán okulni akartok, rólam vegyetek példát emberségből, helytállásból és más dicséretes erényekből. Minden bizonnyal a *Kitárul a világban* is van szubjektív látás, hiszen ez elkerülhetetlen. Ha lenne elektronikus agy, amely az eseményeket és azok megítélését, az emberek értékelését az abszolút tárgyilagosság szintjén végezné el, minden bizonnyal Bányai László könyvében is kimutatna olyan kommentárokat, értékeléseket, amelyek az abszolút tárgyilagosság szempontjából vitathatók lennének. A mi, emberi mércénk szerint azonban aligha vádolhatjuk torzító szubjektivitással a *Kitárul a világ* íróját. Ha világnézetében el is fordult első nagy olvasmányélményének eszmei, ismeretelméleti beállítottságától — szigorú önvizsgálatában és ebből fakadó, egyáltalán nem hatásvadászó, mindenfajta hivalkodástól mentes őszinteségében hűséges maradt hozzá.

Fodor Sándor

Szólni — „vershullás idején“

1. Emlék jelen időben

A jelen a cselekvés ideje. Legfőképpen.

Kiindulópontként fogadjuk el az emlékezés tényét, és állapítsuk meg, hogy költőnk — Adonyi Nagy Mária — jelenlevő. Távollévő akkor lenne, ha a múltban vagy a jövőben „időzne“ (Sören Kierkegaard: *Vagy-vagy*. Budapest, 1978. 248.). De íme a költő, kinek emlékei is jelen idejűek!

Sőt tudjuk azt is, hogy van egy olyan tempus, amely múlt időben van jelen, és egy másik tempus, amely jövő időben van jelen. Következésképpen nem igaz amaz állítás, miszerint az individuum a múltban vagy a jövőben távollévő lenne (i.h.). Az individuum *emlékezésben* (múlt) vagy *reményben* (jövő) is jelenlevő lehet!

Az értelmező számára ezek után már csak Adonyi Nagy Mária verskötetete címének* első tagja (emlék) jelent problémát: vajon nem arra utal, hogy a cselekvés nem-jelenvaló a jelen időben?

Annak érzékeltetésére pedig, hogy milyen természetűek a költő emlékei, magyarázatt helyett álljon itt néhány igei szerkezet a címadó költeményből — válogatásunk teljesen önkényes —, azok, amelyek a költői énnel kapcsolatosak. Hiszen az ige az a szófaj, amely a cselekvő személy és a világ kölcsönös viszonyát, egymáshatását kifejezi (jelöli). A költői beszéd alább felsorolandó igei, igei szerkezetei mint cselekvésjelölők félreérthetetlenül utalnak költő és világ viszonyának milyenségére:

- állok (mindenkitől elmaradva)
- lépek (azzal, ki rámtapos)
- csavargok (örizetlen, mint a sár)
- úszom (napok tömör vizében)
- vonzolok
- fennakadtam
- leterit (valami kóbor villámú éj)
- ölelnek (keresztre feszített kévek)
- csókolnak (kisebzett virágok)
- szakadnak (bennünk gyökerek)
- rámkönyököl (a szél is)

2. A jelenlét, mindenekelőtt, tudatos cselekvést feltételez, *cselekvő* individualitást követel. Költőnk — jelenlevő. Erről akkor győződhetünk meg, ha időszemléletének módjára is futó pillantást vetünk. A költő nemcsak a különböző élettényeket látja (és láttatja) a maguk egymásutániságában, tehát az elmúlás függvényében, de az időt mint olyant is ezzel az előfeltevéssel idézi meg: „Lehet a holnapokra / már csak én emlékszem“. (Emlékezzünk Ady „futok a Holnap elébe“ magatartására!) Vagyis a jelen és a jövő is eleve emlékként tételeződik e szemlélet alapján. (Elmulásra ítéltetik?) Ennek tudása fokozott felelősséget ró a költőre a lehetőségek keresésében: „a határokon mindig / éppen egy picit túlgondolni / ami egy picit innen él“. Látható, hogy a jövőre utalás könnyed, tehát hamis gesztusa elutasíttatik. Természetesen, ez nem azt jelenti, hogy a „jövőre orientáltságot“ (Heller Ágnes) teljesen mellőzi a költő. „Az emberek [...] arra ügyelnek — írja Heller Ágnes —, ami lesz vagy ami lehet“, hiszen a „jelenben élés [...] mindig tételez egy bizonyos jövőre irányítotttságot is.“ (*A reneszánsz ember*. Budapest, 1971. 154.)

Egy „valamikor teljes pillanat“ megidézéséért szabadon „utazik“ az időben: „Vissza valahová / a sohasem járba sohasem látottba [...] tisztán gyűlölet nélkül egy választott időben“. A választás mindig a *van* és a *lehet* dialektikáját kell hogy kövesse. Ez pedig cselekvéshordozó. „De lehet-e felejteni a lehetőséget“ — kérdi a költő, másutt pedig e szuggesztív képpel sugallja a gondolatot: „pocsolyában topog gyönyörű lehetőség“.

3. Az időt intenzíven (át)élő költő — „pecsétet üt rám minden pillanat“ — föltétlenül szembekerül a „elintézetlen idő“ nyugtalanító-fájó tényével is. Kihívása elől nem menekül. „Kimondom — megölöm titkaim“ — olvassuk Király Lászlónál. Adonyi sem tesz másként a múlt tényeivel: „gyűlnek a bennünk végképp temethetetlenek / kiáltók megnevezhetetlenek / a megvadítottak a megfélemlítettek / kon-

* Adonyi Nagy Mária: Emlék jelen időben. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1978.

dulásonként lép arcunkra a múlt". A történelem nem pusztá tárgya e verseknek; a költőt a történelmi folyamat érdekli, a jelenhez és jövőhöz való elszakíthatatlan viszonyában. A történelem jelenhez kapcsolódó szálait keresi, vagy aztán felmutathassa azokat. Eppen ezért bizonyos történelmi lehetőségek fájdalmas, tragikus „befejezettsége” ismételten felsajdul a költőben. A *Befejezések* sorozat (?) darabjainak problematikájára gondolok — a kötetben hármat olvashatunk —, amelyek az 1514-es és az 1944-es évszámhoz, illetve egy kultúrtörténeti tényhez (alexandriai könyvtár) kötődnek. A „magas német ég” alatt, Dachauban például így medítál a költő: „2000 év előtt nem / feszítettek meg semmilyen / Krisztust — édesem / téged szegeznek napjában / kétezerszer az utálatához”. Ime, teljes közvetlenségben a múlt a jelennel; történelmi tények és események „szerepeltetése” az ún. „keretszemélyiség” (Egyed Péter) helyett.

Időszemlélete így egy korszerű történelemszemléletet is magában hord, amiből következik, hogy a múlt „emlékei” is a jelen idő szerves, nyugtalanító tényeként konstituálódnak verseiben.

4. *Ó már nem én
a szék az asztal
küzd itt a
lebírhatalannal*

Egyedül van a költő (a kérdéseivel) — de nem elszigetelten, hiszen műve feltetelezi a befogadót is. Egyedül van ama szűk „laboratóriumban”, amelybe azonban az Univerzum fér bele. Igyen tehát ez a világ legnagyobb laboratóriuma — ahová belépni egyedül csak a költőnek lehet. A megismerő tevékenység pedig itt teljes lényét igénybe veszi (Ioan Alexandru). A kutatás-keresés örömeiről és gyötrelmeiről énekel: „Hajnalok húrján daloló / kövek karjába ringató / [...] / csillag-örvénybe keverő / jaj önmagamig kergető”.

A fel-felbukkanó kétely nyilván nem ad nyugalmat: „Szó kell nap kell — hát van-e még?” Esetleg egy sóhajt szabadít fel: „Ha mindig hinni tudnánk / hogy értelme lehet... / ha minden jajt megszegnénk / mint a kenyeret...” De ez már a közönség gondolatát jelzi.

5. „Felszámolom fölösleges közérzeteimet. Azt tartom meg, ami valamennyiünkben világol.” Ezért hitelesek a közérzetei, bonyolult meghatározottságú képződmények. Ezért válhatik hamissá szimplifikáló értelmezésük. Idézünk néhány képet, kiszakítva a verségszövegből. (Mindenik kapcsán külön irodalomtörténeti kitérőt lehetne tenni.)

— „A kinyílt ég magában lapoz / pottyannak eleven csillagok / nyüzsögnek mint a falánk lepkék / megzizeget a védtelenség”

— „félelem üz egybe mókust és vadkant”

— „Szarvasaim hova kerget / fényes fekete erdőből a rémület”

— „jégtől jégig megsajdul a bokrok magánya”

Van köztük, látható, úgymond kozmikus vétetésű és idilli egyaránt, de mindenik mai — és a mienk. — Mintha bennünk is „világolnának”!

Ezért is találhat vigaszra a költő még a *Monológ* című költemény gondolatsora után is. „Minden kérdés — még a kétségbeesett is — egyben vigasz, feloldozás” — írja Adonyi másutt. „Eljön az ideje az időnek / s csak ülünk így / magunkra csukott téllal a mindenségben / várunk biztosan csendülő dallamot / elfeketedett karú napok évszakok”.

6. A költő tudja, hogy a (gyermek)kor megmagyarázhatatlan vágyódásai, sajjásai, reményei és szorongásai „nem múlnak el, amíg ki nem mondjuk őket”; tudja, hogy „a kimondatlan szó belenő a száj üregébe”. Következésképpen a beszédet kell hogy válassza. Esetleg a dadogást! A nyelv lehetővé teszi a választást a jelek között, ezek pedig lehetővé teszik — mondja Merleau-Ponty —, hogy kifejtjük és elrendezzük a jelentések világát.

De mi történik akkor, amikor a szóba vetett hit csorbát szenved, amikor konstatáltatik, hogy „megférgeedett gyümölcs a szó”? (Király László másképp fogalmaz: „A nyelvbe bezártak. / Távozás nincs. / Úgy tűnt: nagy mező. / De: ketrec. Bilincs.” Csak mellékesen: érdemes itt a gondolat nyelvi megformálására, a feltagoltságra és a rím természetére is figyelni.)

Tulajdonképpen ekkor születik (?) a költő: „Sóhajok pányvái oldódnak feszednek: / innen már csak egy lépést kell tenned...” (A cselekvés — mozzanat itt is, bizonyítandó a jelenlétet.) „Mi a költő? Szerencsétlen ember, aki mély kinokat rejt szívében, de ajkai úgy vannak formálva, hogy miközben sóhajok és kiáltások hagyják el, mindez úgy hangzik, mintha szép muzsika lenne.” (Kierkegaard i. m. 29. — Kiemelés tőlem. B. J. — Nem definíció gyanánt idéztem a nagy „formabontó” mű eme gondolatát, csupán a hasonlat képi erejéért.)

Szólni „vershullás idején”, számolva a kegyetlen ténnyel, hogy ti. „a csönd konok magvai hullnak” — ez a költő feladata. A „mintha”-beszéd tökéletes kiművelése.

Ui. „Meg kell tanulnia a versnek könyvben [...] gondolkodni” — írta néhány évvel ezelőtt egyik kiváló költőnk, arra utalva, hogy a (mai) versnek rendkívül nagy szüksége van a verseskönyv „védelmére”.

Szaporodnak verseskönyveink: *Tű foka, Sétalovaglás, Szombat. A bűvár hazamegy, Sárgaréz évszakok, Kilátótorony és környéke, A parton lovashajnal, Emlék jelen időben.*

Borcsa János

A nyelvi szépség matematikája

Tanulmánykötet ismertetése az a ma-tól adódó alkalom, amelynek keretében áttekinthető a szerző életműve. Ha pedig olyan szakember munkásságáról van szó, mint a Solomon Marcusé, akinek munkái egybekapcsolódnak a tudományág fejlődésével, az olvasó sokkal szélesebb kitekintést kaphat. A kötet* szerkesztője, Máté Jakab, Marcus munkásságának csomópontjaira exponál, ám a csomópontokat összekötve a matematikai nyelvészet mai kérdésköre tárul elénk. Jól megválasztott gondolatmenetet követve, a nyelvről való matematikai gondolkodást, a címbe is belefoglalt *nyelvi szépség matematikáját* emeli ki a válogatás szempontjának.

A matematikai nyelvészet közel harmincéves múltra tekint vissza, de még ma is csak szűk körben ismert tudományág. Ma is sokan idegenkedve fogadják a nyelvészetnek (humán tudománynak) a matematikával (reál tudománnyal) való társítását. Az igazság kedvéért be kell vallani, hogy inkább a nyelvészek tartózkodnak, mint a matematikusok. A kételkedők legtöbbször hangoztatott kérdése az, hogy miért éppen a matematika hatol be a humán tudományok területére, holott ez a legelvontabb tantárgy. Az elvontsága azonban abban áll, hogy a legtöbb logikai lépést és a legmagasabb fokú általánosítást alkalmazza, és a legszigorúbb követelményeket állítja a gondolkodással szembe. Éppen ebben az axiomatikus szigorúságban rejlik a matematika sikere, ezért hatol/hatolhat be a zene, az esztétika, az irodalomelmélet, a stilsztika, a nyelvészet felségvizei is. Az esztétikai szépet, a művészi kifejezés szépségét semmi sem egészíti ki jobban, mint a gondolkodás szépsége. A fantázia a művészi szép megalkotójának a kiváltsága, az elemző szakember feladata pedig az, hogy a szépről helyes és igaz, ma-

tematikai tisztaságú gondolatokat „alkosson” meg a tudatában. Végső soron éppen az ellenőrizhető, szigorú következetesség az, amit a leíró típusú kutatók visszautasítanak. Akik azonban a tudományos-ságot úgy értik, hogy azon belül összefüggéseket, törvényszerűségeket, tendenciákat kell keresni és feltárni, azok nem idegenkednek attól, hogy elismerjék: a matematika éppen módszerei miatt lehet vezértudománya a humanioráknak is.

A nyelvészet és a matematika „szembenállása” csak első pillantásra tűnik ténylegesen annak. A nyelvészet a maga módján mindig modellált, ha nem is nevezte így azt a tevékenységet, amelynek során elsősorban jelentésbeli és logikai érvek alapján kategóriákat állapított meg, olyan grammatikai osztályokat alakított ki, amelyek ugyanazon szabályok alapján működtek. A „nyelvi szép logikája” a Port Royal-i grammatikusoktól a generatív nyelvészetig és a napjainkban bontakozó analitikus nyelvészetig e tudomány történetében mindenütt jelen van. A modern matematika s a vele kapcsolatos kibernetika és információelmélet forradalmasítja a logikát, az összefüggések és a trendvonalak tanulmányozásának újabb, nagyobb fokú általánosítást engedélyez, ugyanakkor szigorú pontossággal (elektronikus agyakkal) ellenőrizhető lehetőségei teremtdtek meg. A matematikai logika következetes alkalmazása már önmagában is a nyelvészet „matematizálását” vonja maga után.

A nyelvészeti-matematikai-matematikai logikai gondolkodásnak izgalmas és szép útjáról számol be olvasóinak Solomon Marcus is. A Bukaresti Egyetem matematikaprofesszora akkor kapcsolódott be a matematikai nyelvészeti kutatásokba, amikor éppen csak felvázolták a tudományág körvonalait. Így az érdeklődő, aki kézbe veszi az 1977-ben megjelent, nagyközönségnek szánt gyűjteményes kötetet, tulajdonképpen a matema-

* Solomon Marcus: *A nyelvi szépség matematikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

tikai nyelvészet problematikájával ismerkedhet meg, pontosabban azzal, hogy mi Solomon Marcus véleménye a tudományág bizonyos kérdéseiről. Alkotó szakember mindig a maga gondolataihoz „igazítja” a tudományágát: az új eredményeket behelyezi a saját rendszerébe, ahol más az elképzelése, igazít a maga gondolatmenete szerint, és ezzel a kérdést máris új megvilágításba helyezte, beszámol tudományos gondolkodása alakulásáról. Solomon Marcust minden foglalkoztatja, ahova a matematikai nyelvészet módszereivel eljuthat: a stilisztika és az általános szemiotika, a folklór és az antropológia. Ezeket a szakterületeken több

új módszert vezetett be, amelyekkel a román kutatás kereteit tágította. A szaktudomány elméletének továbbfejlesztése természetesen Marcus professzort is foglalkoztatja. Úgy látja, hogy a zátonyra futott generatív grammatika szintetikus modelljeinek helyébe az algebrai nyelvészet analitikus modelljei fognak lépni.

A kötetbe foglalt tanulmányok híven tükrözik Marcus sokirányú érdeklődését, és egyúttal igazolják a korigényt is, amelynek szellemében a korszerű szakműveltség nem ismerethalmaz, hanem élő egység. Ehhez az egységes szemlélethez szolgáltató átfogó keretet a kötetet szerkesztő Máté Jakab színvonalas előszava.

Murvai Olga

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

ANISZI KÁLMÁN: A FILOZÓFIA MŰHELYÉBEN

Tájékoztató és meggondoloztató könyvet juttatott el a Kriterion kiadó a hazai, közelebről a kolozsvári filozófusok és szociológusok munkássága iránt érdeklődő olvasók kezébe. Tizenhat egyetemi, főiskolai tanár és kutató válaszol a kötetet összeállító, ugyancsak főiskolán működő kolléga kérdéseire, s feleleteik tizenhat alkotóműhelybe engednek bepillantást. Többben az interjúalanyok közül azokról a célokról és eszményekről vallanak, amelyek őket búvárkodásaikban, gondolataik megfogalmazásában vezérik. Témák, módszertanok nagy változatossága tárul elénk a szakosodásnak vagy az egyéni hajlamoknak megfelelően, az összkép pedig egy biztatóan fejlődő, a magyar és a román gondolkodók, kutatók együttműködése nyomán gazdagodó tevékenységet mutat be.

A gyűjtemény, amely egyébként az *igényes interjú*nak mint műfajnak a lehetőségeit, időtálló jellegét is bizonyítja, ígéretes tendenciáról, számottevő eredményekről tudósít. Ezek az eredmények máris fontos helyet biztosítanak művelődésünkben a filozófiának, általában a társadalomkutatásnak, s ez annál is inkább figyelemre méltó, hisz köztudott, hogy Erdély földje a múltban nem bizonyult különösen termékenynek az ilyen természetű alkotómunka számára.

A jelzett tematikai-módszertani változatosság ellenére a kötetben összegyűjtött beszélgetéseket határozott eszmei-erkölcsi törekvés: „az emberi viszonylatok további humanizálása szükségességének gondolata” hatja át. A kérdéseket jól átgondolt koncepció jegyében megfogalmazó Aniszi Kálmán bevezetőjében a következőket írja: „A megváltozott történelmi körülmények közt és új lehetőségek mellett felrendült, majd érdemivé előlépett ideológiai, elméleti tevékenységen belül nálunk is kialakult bizonyos munkamegosztás. Mindez indokoltá tette, hogy költők, írók, kritikusok vallomástétele után filozófusainkat, ideológusainkat is szóra bírjuk, műhelygondjainkról faggassuk, hogy gondolataikat, gondjainkat — közös gondjainkat! — az olvasóközönség elé vigyük. Tesszük ezt abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a bölcsélet — teljességényéből fakadóan — minden kor szellemi kvintesszenciája, és a filozofálás a mindenkori ember nélkülözhetetlen szellemi szükséglete. Hosszú és zaklatott történetében az ember talán sohasem érezte annyira szükségét a teljességnek, mint manapság, a szétdarabolódott és elgépiesedő világ egyre kérlelhettebb szorításában. Úgy tűnik, hogy az igaz filozófia hatékony ellenszere lehet a személyiségkorvasztó jelenségeknek. Ezért előítéletek nélkül közeledtünk az emberhez, az ember gondolatköréhez. Ennek a feltétlen bizalomnak a jegyében készült el tehát ez a beszélgetéssorozat is.” (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.)

G. E.

LATINOVITS ZOLTÁN: VERSET MONDOK

A *Ködszurkáló* után egy újabb Latinovits-kötet. Surányi Ibolya állította össze (és látta el bevezető tanulmánnyal, a munkatárs személyes vallomásával) a zseniális előadóművész nyilatkozataiból, önálló estjének (*Az izgága Jézusok*) dokumentumai-ból s a kötetcímet adó töredékből. Ez utóbbiból Latinovits könyvet készült írni, amely azonban már nem készülhetett el. De így is, a *Verset mondok*: művészeti, irodalmi, helyenként költői remeklés. „Aki verset mond, annak költővé kell növekednie, azzá kell lennie, hogy eljátszhassa a költő szerepét, elmondhassa a verset. Eleinte segít a fiatalság, a frissesség, a rügyfakasztó ambíció, de miként már a virágból gyümölcs, a mag terebélyes fává terpeszkedik: annál nehezebb a gyökérig menni.“

Ezt az ars poeticát Latinovitsnak nemcsak a színpadon, illetve pódiumon, de — íróként is sikerült érvényesítenie. Halála után fedezték fel, hogy nemcsak színész-ként, emberként volt rendkívüli, nemcsak a versmondásban teremtett új korszakot, hanem a magyar költői prózának is mestere volt. Ime:

„Ha magam voltam versekkel egymagamban, vagy ha valaki átélten elmondta, hirtelen röszelággal felsisteregve kiemeltek depresszióimból, védelmezőn kedvesek és hősök voltak, puha falsarkokat emeltek körém az elviselhetetlen tolongásban; vonaton, télen, mikor a jégvirágos ablak elzárja a távoli, messze vidéket;

voltak, amelyek külhonból hazavarázsoltak, valóságuk rímein hazaröpülhettem a Balaton partjára nyári este;

voltak, amelyek szomorú albréleteim falát szétfeszítették, beutazhattam általu-k a világot, múltakat, tengert és égboltot; [...]

voltak igazságomban erősítők, hogy mégis érdemes, »mert az nem lehet«, voltak hitetők, hogy nem vagyok egyedül, tartozom valakihez, valakikhez, tartozom valakiknek valamivel, kitaszítottak magányomból, egy nagyobb közösségbe lökdöstek, minden emberek közé, kilöktek a világba és az agórán erős voltam és bátor, és győztes, mint ritka álmokban; voltak kegyesek, megbocsátók, alázatosak és szerények; voltak titkosan gyógyítók, ápoltak, ha beteg voltam, felemeltek, ha elestem és néha, néha mikor rajtam volt a Fény,

röpülni is tudtam általuk.“

Latinovits a maga titkait vallatja, vallomása azonban egyúttal közösségi hitvallás is. Az individualistának bélyegzett újra igazolja, hogy minden energiájával a közösséghez akart tartozni, őt akarta — és tudta szolgálni. Az értekező próza fokozatosan versbe megy át, ahogy a műhelykérdések létkérdéssé válnak:

„A »jellel jelölt« magyar költőket próbálok versen érni. Általuk alakultam, életeikhez igazodom, ők a földből táplálkoznak, mely szülőházajuk volt, logikusan én is ehhez a földhöz ízesülök hajszálgökyereimmel is.

A költő keresztként hordozza a közösségi kifejezés kényszerét. Korának es közösségének gondolathordozója, indulatébresztője, ostorozója, érzelemládája. A poéta-életű ember valami titkos úton, múltakból font, elhaltak energiájából-szótt radarhálólával képes ráérezni a jövőre is és erről elsöprő energiával közöl híradást. Vajon honnan ez az energia? [...]

A múltat ülteti lázas szemébe és kezében a jövőt morzsolgatja. Többfelé él, többfelé figyel, kikeletre, fagra is. Élőre is, halottra is.

Ritka kőcsagfajta: olyan rebbenő, mint az égi pacsirta, olyan hegyentúlról szerkesztett, mint a rózsá-flamingó, olyan vándorló, mint a földtúró vakond. Lehet, hogy a művész az idő-pelenkázta gyermek? Lehet, hogy VAN és NINCS között biztos hajósunk a poéta? A fogantatott gyermek? Valamely izgága Jézus? Hitem szerint az, nyilván hajtja őt valami, az örökkévalóság retúrjegyével utazót, hogy szőljon, toporzékoljon, és tanítson, hogy közvetítsen.

Csak kompol Ég és Föld között föl s alá, föl s alá. Van benne valami a föld állandó változó zamatából, a fák imbolygó titkaiból, az állat szimatoló ösztönéből, az Égbolt könyörtelen statikájából és a vizek imát mormoló zúgásából.“

És ugyanakkor e nagy romantikus, a pódiumnak ez az igazi költője kitűnő analitikusnak is mutatkozik, amikor leírja egy-egy versmondását megelőző és követő gondolatait, amikor — diplomás mérnökhöz illő pontossággal — megfejtje a vers vagy éppen egy lírai életmű szerkezetét (például: Balassi, Petőfi). Az Ady-elemzésből csupán az életrajzi adatok összefoglalása maradt fenn, „A kézirat további része elveszett“, jelzi a szerkesztő. De él Latinovits Adyja, a verslemezen. És él Latinovits hangja bennünk, akik közvetlen közelből vagy a technika jóvoltából hallhattuk, hallhatjuk őt. (*Népművelési Propaganda Iroda. Budapest, 1978.*)

K. L.

Miért íránk kritikát

Örülünk-e annak, hogy rákérdeneznek valamire?

Örülünk-e annak, hogy az IGAZ SZÓ (1978. 12.) téli mellékletében hét, részben csak annak nyilvánított fiatal és kritikus mutatkozik be — némelyikük a sokadik alkalommal?

Az összeállítás pokolian érdekes (úgy is mondhatnám: látványos). Nem is annyira azért, amit megtudunk belőle — mert az többnyire ezelőtt is nyilvánvaló volt, sőt bizonyos dolgok a valóságban még nyilvánvalóbbak. Ami érdekes, az az, hogy hogyan tudjuk meg mindezt? — A kérdések struktúrája ugyanis már eleve meghatározza a válaszokat, még ha a kérdeztettek kézzel-lábbal próbálnak is inteni, jelezni, hogy ők, ők igenis egészen mást akarnak.

A kérdések bizonyos egyének, csoportok *érvényesülésére*, és csak másodsorban bizonyos struktúrák milyenségére kérdeznak rá — ami nem hiba egy klasszikus intézményi (intézményesült) gondolatmenetben —, de a kérdeztettek kijátszását jelenti (erre utal Egyed Péter, amikor Láng Gusztávra és Aradi Józsefre hivatkozik). A kérdések összeállítói tetézik még ezt azzal, hogy világos, az érthetőség kedvéért lehetőleg megideologizált programokat kérnek. Persze, nem közvetlenül. De úgy, hogy többek között, ami a leglényegesebb — és valóban új —, tehát a módszer, a kategóriarendszer egyszerűen szóba se jön. Így az a helyzet, hogy olyan dolgokról esik szó, amelyek *nem a kritika problémái*, annak ellenére, hogy nagyon is befolyásolják kritikánk arculatát. Mindössze egy embernek sikerült a kérdések sugallta problematika fölé emelkednie. A „hogyan tovább” kérdése azonban számára is homályos. (Meggjegyzem: nem az utópiát hiányolom a válaszokból, hanem egyes jelenségek vizsgálatát, a — Németh László-i értelemben vett — „helyzetlétést” és annak vállalását.)

A megkérdeszettek az intézményekkel fennálló kapcsolataikat problematikusnak állítják be. Az ütközőpontok a közlési gyakorlat szintjén a legnyilvánvalóbbak (a szerkesztőségek így, a szerkesztőségek úgy, stb.); a további meghatározás hiányzik. Hiányzik, mert: 1. nem tudjuk meg, hogyan viszonyulnak a korábbi törekvésekhez; 2. nem tudjuk meg, hogyan viszonyulnak azokhoz a párhuzamos jelenségekhez, amelyek a — tágabb értelemben vett — magyar, illetve a romániai irodalomban (és irodalomkritikában) végbemennek; 3. nem tudjuk meg, mit és miért hiányolnak a jelenlegi kritika funkciói közül (és itt arról lenne szó, hogy mi van).

Elkészíthetjük persze a válaszokból kiszűrhető preferenciák listáját, megfelelően értelmezve a válaszokat és a kérdéseket. A kérdéseket két csoportba sorolhatjuk: az elsőbe az 1., 5., 4., a másodikba a 2. és a 3. tartozik.

Az első kérdéscsoport az egyén érvényesülésére kérdez rá, aminek természeteszerű velejárója a csoporthoz tartozás, illetve a szerepvállalás. Ez, a résztvevők számára a jelen körülményei között problematikus szerep elmosódott, vállalása állandóan az egyoldalúság veszélyét rejtje magában. Érzésünk szerint egyáltalán a szakkritika léte (és helyzete) problematikus. (Bréda Ferenc és Egyed Péter nem is első-sorban irodalomkritikai modell megvalósításán dolgozik; ilyen irányú — bármilyen alapos — munkásságuk más célrendszernek, más szempontoknak rendelődik alá.) Külön fel kell hívnom a figyelmet a negyedik kérdésben meghúzódo felfogásra, mely azt látszik igazolni, hogy a kérdések összeállítói különböző művek (értékek) hazmazát értik irodalmon. Hogy ez mennyire kedvez a csúsztatásoknak és annak, amit Palotás Dezső *kiskertész-szemléletnek* nevez, azt úgy hiszem, szükségtelen bizonyítani: egészen nyilvánvaló.

A második kérdéscsoportról annyit, hogy egy valamiféle gyorsmérleg felállítást célozza. A harmadik kérdésre adott (főleg nemleges) válaszok nagyon is általános sérelmekre engednek következtetni, az ujjal mutogatás iránya egységes. Többek között azért, mert a kritikának szánt tér kicsi, és mereven meghatározott, ugyanakkor nem elsődleges követelmény, hogy a közölt írás valóban szakszerű legyen, a kritikus foglalkoztatása nem megoldott, ugyanakkor mindenki ír kritikát; persze,

ez önmagában még nem baj —, ami rossz, az az, hogy a kritika legsajátosabb funkcióinak feladására kényszerülhet, illetve csak nehezen töltheti be azokat. Ennek a tényállásnak egyenes következménye, hogy az újszerű és komoly szaktudást igénylő módszer kétszeresen is hátrányos, ugyanis egyrészt nem illeszkedik bele abba az igényrendszerbe, ami létkörülményeit, intézményi kereteit meghatározza, másrészt munkaigényességével állandó hátrányt jelent, és minden használójuk kétszeresen is ki van téve a kompromisszumoknak, kénytelen formai és szemléletbeli engedményeket tenni (közéledni az intézmények felé), és távol tartani magát minden olyan megfogalmazástól, amely valamely érdeket, neuralgikus pontot érintene.

Remélhetjük, hogy mindazok, akik az *Igaz Szó* kérdésére válaszoltak, világosan látják, hogy mi a teendő itt körülöttünk, és hogyan viszonyuljunk irodalmunkhoz: pályogassuk-e, gyártsunk-e hozzá elméleteket, avagy próbáljuk meg leírni úgy, ahogy van?

De erről nem beszélni kell.

B. F.

A MARXIZMUS BEHATOLÁSA ÉS ELTERJEDÉSE ROMÁNIÁBAN (Era socialistă, 1979. 1.)

A marxizmus behatolásának és elterjedésének eszmétörténeti vonatkozásait a cikk szerzője, Marin Badea egyrészt a múlt század második felében végbement történelmi mozgások, másrészt a kapitalizmus fejlődésvonalán elinduló román társadalmi-gazdasági valóság ellentmondásainak összefüggésében vizsgálja.

A XIX. század második felében történelmi események egész sora rázkódtatja meg a román társadalmat. A nemzeti sorsfordulót előrevetítő eseménysor „nyitánya” a Tudor Vladimirescu vezette felkelés, s ezt követik — történelmi időről lévén szó — aránylag gyorsan az 1848-as forradalmi megmozdulások, Moldova és Havasalföld egyesítése (1859), valamint a nemzeti függetlenség kivívása (1877). A korszakváltást kísérő ideológiai pezsgés széles kaput nyitott a haladó eszmék beáramlása előtt, és lehetővé tette terjedésüket.

Elősegítette a folyamatot a tőkés fejlődésben viszonylag elmaradt, ellentmondásoktól feszülő s mint ilyen, a radikális változások irányába mutató társadalmi-gazdasági valóság. A kieleződő osztálykonfliktusokat tükröző társadalmi tudat szükségzerűen fordul a politikai, gazdasági változásokat kilátásba helyező marxista tanok felé.

A tudományos szocializmus megalapítóiról szóló első hírek a párizsi kommunéval csaknem egyidőben látnak napvilágot a román sajtóban. De bizonyosnak látszik, hogy a francia, német és belga egyetemeken tanuló román diákok már korábban is hallhattak Marx és Engels műveiről és azok hatásáról a munkásmozgalomra. Kordokumentumokból — különösen az első hazai szocialista körök megalapítóinak levelezéséből — kiderül, hogy a haladó értelmiségiek körében már a függetlenségi háború idején olvasták a munkásmozgalom teoretikusainak

előbb németül, majd orosz és francia fordításban megjelent munkáit.

A marxizmus klasszikusainak hazai népszerűsítése elsősorban *A tőke*, a *Kommunista Kiáltvány*, valamint *A család, a magántulajdon és az állam eredete* című művek terjesztésével kezdődik. *A tőke* első szemelvényei 1883-ban az *Emanciparea* című folyóiratban látnak napvilágot. A XIX. század utolsó évtizedében részben a szocialista sajtó hasábjain, részben brosúrakiadásban megjelenik *A gothai program kritikája*, *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig*, valamint *Az osztályharcok Franciaországban 1848 után*.

A marxizmus romániai térhódítása egyrészt a polgári ideológiával történő szembeállítás, másrészt a különböző álszocialista (lassalleánus, anarchista) eszméáramlatoktól való fokozatos elhatárolódás jegyében zajlott le. Az ideológiai tisztázódás során a szocialista mozgalom levedli a polgári örökség terheit, habár a román nép előtt álló létfontosságú kérdések megoldásában (agrárkérdés, a közélet demokratizálása stb.) politikai síkon bizonyos együttműködésre kényszerül a polgári ideológia exponenseivel.

Figyelemre méltó az a tény, hogy a román szocialisták már a múlt század végén a marxista tézisek alkotói, hazai sajtóosságokhoz igazodó alkalmazásának szükségességét hangsúlyozták. A szocialista mozgalom messze látó exponensei (C. Dobrogeanu-Gherea, Raicu Ionescu-Rion, Ioan Nădejde, Dr. Cristian Racovski) elsősorban arra törekedtek, hogy a munkásosztály harcának elméleti elemzésével létrehozzák a tudományos szocializmus és a proletariátus forradalmi harcának történeti szintézisét.

A szocialista mozgalom érdeklődésének homlokterében állott minden olyan jelenség, amely a társadalmi haladást akadályozta. A társadalmi objektív mozgástörvényeinek ismeretében sikerült megragadniuk azokat a sajátos jegyeket, amelyek a román társadalmi-gazdasági

valóságot minőségileg megkülönböztették a korabeli fejlett kapitalista társadalmaktól. A valóság jegyeit reálisan tükröző akcióprogram kidolgozásakor figyelembe kellett venniük az ipari fejlődésben mutatkozó elmaradottságot, valamint a mezőgazdaságban még erőteljesen érvényesülő feudális maradványokat. Felismerték a nemzeti egység megvalósításának történelmi szükségességét, kijelölték a konkrét megoldás módjait és azokat az eszközöket, amelyek elősegíthetik az adott történelmi keretek között a nemzeti egység alapvető követelményének megvalósítását.

A marxista gondolkodás az új eszmékre jellemző termékenyítő erővel áradt a román intellektuális élet érrendszerébe. De túl a szellemi alkotás síkján, jelen volt a haladás irányát követő társadalmi létszféra egészében.

ZSÁKUTCÁBÓL ZSÁKUTCÁBA (Time, 1979. 2.)

Robert Hughes terjedelmes cikke az Egyesült Államok építészének ún. posztmodernista törekvéseiről már címével is elég sokat mond: *Csinálják a magukét*, vagyis mindegyikük úgy keres kiutat a funkcionális zsákutcájából, ahogy tud, s ahogy a megrendelők ízlése és zsebe engedi. Törekvéseik közös „elméleti alapja” egyetlen jelszó: good bye-t mondani az üvegdobozoknak.

Teoretikusa nincs a most átlag negyvenéves vagy valamivel idősebb posztmodernista nemzedéknek, és ez érthető: legfőbb megkülönböztető jegyük, magatartásformájuk az *elfordulás a funkcionális dogmává vált alapelveitől*, s világos, hogy egy elmélet béklyóit épp lerázza nem óhajtanak egy másikat felvenni. Mindennek ellenére a nemzedék egyik legnagyobb hatású — s bizonyos értelemben közös platformot jelentő — alkotása nem egy épület, hanem egy *szöveg*: Robert Venturi philadelphiai építész és szakíró *Complexity and Contradiction in Architecture* című, 1966-ban megjelent könyve. Ez a szöveg nem mutat ugyan egyetemesen járható kiutat, de annál suggestzívebben festi nyomasztó zsákutcának az „ortodox modernizmus”-t, ami Le Corbusier és Gropius idejében (s tegyük hozzá: felfogásában) még haladó, még forradalmi lehetett, ámbar igazán emberi talán már akkor sem volt, az ötvenes és hatvanas évek Amerikájának „hivatalos” építészeti stílusává váltan azonban minden embertelensége és esztétikaellenessége kiütözköz.

Épületekben konkretizálódó alkotó elképzeléseik közös vonásainak kimutatása helyett lássuk, mit *nem akarnak* a poszt-

modernizmus képviselői: ezt — akárcsak nekik maguknak — sokkal könnyebb megfogalmaznunk. S el kell ismernünk, hogy ellenérzésük az „ortodox modernizmus”-sal szemben számunkra is egyre érthetőbb, és érvelésük elég meggyőző.

Fontos vádpontjuk a funkcionális ellen annak *kozmpolitizmus*a. Furcsa, de így van: az Egyesült Államok fiatalnak számító építészeti (az ötven alattiak) francia és német importnak érzik a funkcionális stílust, s nem dicsérőleg nevezik „nemzetközi stílus”-nak, ami helyett valami sajátosat, valami helyi hagyományokban gyökerezőt igényelnének. Lám csak, mi felületes megítéléssel hajlandók lettünk volna mindenekelőtt amerikaiaknak hinni a modern stílust (s még Robert Hughes cikke után is helyénvalónak tartjuk például az „amerikai stílusú üzletház”, „amerikai stílusú felhőkarcoló” stb. kifejezéseket, bár tudjuk, hogy nem éppen szabatosak) — a jelenkori Amerika azonban, úgy látszik, most megtagadja, amit a század elején lelkesen befogadott Európából, és nagyra növesztett. Ebben az összefüggésben nem érdektelen megjegyezni, hogy a posztmodernista építészeti törekvések időben egybeesnek a pop-mozgalom tetőzésével.

Egy másik vádpont a funkcionális *olcsósága*, nemcsak gazdasági értelemben. Philip C. Johnson, a posztmodernista építészkesztő — aki egykor maga is a funkcionális elvei szerint tervezett és épített — elismerőleg mondja az irányzatról, amelyetől aztán elfordult: „A húszas évek a hit évei voltak. A reneszánsz óta nem fűtötte az építészeket ennyire erős érzés, talán még csak a francia forradalomkor, amikor úgy érezték: a klasszicizmus forradalmi és tiszta.” De a húszas évek építészeti nem ilyen elvi vagy építészeti „lelki” dolgokban hittek, hanem a technológia üzemesítésében, a kőnél, fánál, téglánál jóval olcsóbb új anyagokban (beton, üveg, acél stb.), egyszerűen: a gazdasági hatékonyságban. Szubjektíve becsületesen hittek abban, hogy olcsón sokat építve és semmi más igényre nem tekintve, csak a közvetlen hasznosságra, a nyomorgó emberiségen segítenek — gyakorlatilag azonban a megrendelők, a tőkebefektetők profitját növelték, s a bérkaszárnnyák, gyár- és irodaépületek minél olcsóbban előállítható voltának és minél kifogástalanabb „működésének” („a ház — gép”: jellegzetes funkcionális rögeszme) sorra áldozatul estek előbb az esztétika, majd a lelki s a testi egészség szempontjai. A szolgáltni akaró építés *kiszolgáltatója lett annak, amit teremtett*: „Mies van der Rohe bármelyik olcsó építés utánozhatta — mondja Johnson. — Az eredmény: a mai New York”, amelyet a Bauhaus

második mesterének néhány munkája mellett egyre kisszerűbb, olcsóbb utánzók hatalmas rovardobozai népesítenek be.

A további kritika lényegében az eddig mondottak „lebontása” szakmai részletekre (például: a homlokzat s az ornamentika helyett a szerkezeti elemekkel kerkedő funkcionalizmus olyan, mintha az embertől azt kívánnók, hogy hordja a csontvázát a bőrén kívül) — s ez, ha nem mindig meggyőző is, mindig meggondolkoztató. (Az első világháború után keletkezett modern építészeti irányzatok s különösen a Bauhaus jelenkori kritikájával bővebben kell majd foglalkoznunk a *Korunk* hasábjain, hiszen a folyóirat annak idején határozottan elkötelezte magát mellettük. — A szerk.)

Charles Jencks angol szakíró 1977-ben megjelent, *The Language of Post-Modern Architecture* című könyvében kísérletet tesz a — nemcsak amerikai — posztmodernista építészek előszámolására. Ehhez előbb meg kell határoznia, mit nevez posztmodernizmusnak, mert „szokás lett minden építészeti jópofaságot és jelentésséget ide sorolni”. Jencks az időbeli és térbeli „gyökerességben” (historical memory and local context), a metaforikuságban, a térbeli kétértelműségben és még néhány hasonló, Robert Hughes cikkében nem pontosan körvonalozott jegyben látja az új irányzat jellegzetességeit, tucatjával tessékelve ki az építészeket a posztmodernizmus köréből. Jelentős életművel rendelkező, Európa e tájain sem ismeretlen építészegyniség így csupán egy marad a szűkre vont körben: Philip C. Johnson. De az a tény, hogy az ő posztmodernista korszakát betetőző épületegyüttes Manhattan központjában még csak terv, s ha elkészülne, a világ legdrágább épülete lenne (költségei 110 millió dollárra rúgnának), az irányzat kibontakozásának gazdasági nehézségét mutatja; az a tőle származó megállapítás pedig, hogy „mikor a hagyománynak vége, az ironia lép színre”, a valóban alkotni — és újat alkotni — vágyó posztmodernista építészekre lesó *esztétikai buktatókra* figyelmeztet. Lehet, hogy mindennek ellenére túlzás volt zsákutcának neveznünk a negyvenéves és valamivel idősebb amerikai építészek törekvéseit? Olyan kérdés ez, amelyre érdemben csak a jövő válaszolhat.

LABDARÚGÓ, MUNKÁS, KÖLTŐ (Sportul, 1979. 9084.)

A köztudatban elég távol áll egymástól e három kategória. Néha azonban meglepő találkozásokra kerül sor. Anghel Paraschiv, a Román Labdarúgószövetség elnöke meggondolkoztató cikket közölt a

hatalmas olvasótáborral rendelkező bukaresti sportújságban, ezzel a címmel: „*Labdarúgó-munkás!* Kitéő metafora. Biztosítsuk a megfelelő tartalmát! A nem mindennapi, „irodalmi” jelzöt is kiérdemlő publicisztikai írás tulajdonképpen válasz Adrian Păunescu, a közismert költő-publicista futball-komentátóri ténykedésére, közvetlenül az Eugen Barbu szerkesztette *Săptămîna culturală a Capitalei* hasábjain közölt cikke, a Dobrin-ügyben. Dobrin, a román válogatott tehetséges csatára, a pályán kívül elkövetett súlyos fegyelmi vétség miatt részeseült büntetésben, s ezt az ítéletet kifogásolta kioktató, sértöt hangon Păunescu. (Az ügy előzményei között a *Sportulban* olvasható állásfoglalás szerzője utal egy *Flacăra*-cikkre, vagyis Păunescu lapjának a közleményére, amely befektetette a Labdarúgószövetséget.) Anghel Paraschiv a Dobrin-ügyben adott válasz mellett részletesen kitér a bírálat módszerére, a sajtóerkölcse, a demokrácia sajátos értelmezésére, a szakértelemre, illetve annak hiányára. „Engem nem ruházott fel a természet költői tehetséggel — írja a Labdarúgószövetség elnöke —, ezért szenvedélyes, de becsültes olvasó maradok, senkire sem kényszerítek rá verssorokat. De a költöt Adrian Păunescu a véleménymondás jogán parancsokat osztogat, ítéleteket diktál. Mégpedig olyan hangon, amely teljesen ellentmond a demokratikus légkörnek, noha ő ezt gyakran számonkéri és kihasználja. Zajosan, ellentmondást nem tűröt hangon. [...] Amikor az ő tolláról, az ő futball-beszámolóiról van szó, a demokrácia és a sajtószabadság fogalmából kiküszöböl egy lényeges, attól elválaszthatatlan részt — a felelősséget a kinyomtatott szó igazságáért.”

Utalva a Păunescu használta jelzöre („a munkás Dobrin”), Anghel Paraschiv a szocialista erkölcs egyetemes érvényét hangsúlyozza, amely egyaránt érvényes a labdarúgóra, a munkásra és a költöre. „Vajon létezik erkölcs és erkölcs, elvek és elvek? Ha elfogadjuk »a kritériumot«, hogy egy élversenyzőnek egyszerűen az értékénél fogva mindent szabad, vajon nem vezetjük be a sztárrendszer önkényességét, ma a sportpályán, holnap a Parnasszuson, holnapután — miért ne? — a munkacsarnokban?” Cikke vége felé a Labdarúgószövetség elnöke a neves prózáirót, az *Incognito* szerzőjét idézi, ezúttal ugyancsak sportújságírói minőségben: „A tisztogatásnak teljesnek, könyörtelennek, elnézést nem ismerőnek kell lennie, mert minél tehetségesebb egy játékos, erkölcsi kötelezettségei annál nagyobbak.”

Valóban így van, a sportpályán, a termelésben és az irodalomban is.

HORVÁTH IRMA (Kolozsvár). — Belátom, hiba volt a minősíthetetlen hangvételű vitacikknek lapjainkban való közlését megakadályozandó a *Korunk* pártatlanságához folyamodnom [lásd: *A magunk mindennapi revíziója* — *Korunk*, 1979. 1—2. — című cikkünkben a 37. lapon említett 1978. novemberi levelet]. Igaza van, senki sem lehet a kérdésben pártatlan, nem oszthat igazságot. De mert „irodalmunk kérdésköreit meghaladó közgondokról” is szó van, a vitáknak más modorban kellene lebonyolódnok. Ne személyükben támadják egymást, ne rosszindulatú gúnyolódással szórakoztassanak egyesek, de bizonyítsanak következetes, meggyőző érvekkel. És igenis, emelkedjenek fölül gőgön és hiúságon (amit úgysem vállalnak be). — Az Olvasót érdeklik a viták. Túl az első ijedtségen (P. Z. emlékezetes „ír” cikke), a folytatást magam is élveztem. — Jöhet a következő eszmecsere! De sokirányú felelősségük tudatában hadakozzanak, ne romboljanak fájón eszményeket és illúziókat — kéri íróinktól és kritikusainktól az Olvasó.

A KORUNK HÍREI

A március 9-i *Korunk*-délelőttön a *Változó valóság* című szociográfiai tanulmánykötet szerzőit köszöntöttük. A kiadvány jelentőségét Gáll Ernő méltatta, majd Dávid Gyula, Herédi Gusztáv és Imreh István beszélt a kötet előzményeiről, illetve szerkesztéséről. Ugyanaznap délután kerekasztal-megbeszélésre került sor a tanulmánygyűjtemény felvetette kérdések továbbgondolására s a valóságmegközelítés jövőbeni lehetőségeinek és módzatainak megvitatására.

Március 1-én a beszercei szabadegyetemen Lászlóffy Ilona tartott előadást *A család érzelmi légköre* címmel.

Március 13-án a parajdi szabadegyetemen Garda Dezső előadást tartott a székely társadalom kialakulásáról, Kassay Miklós pedig karcolatát olvasta fel.

Március 21-én a Csíkszeredai Művelődési Napok keretében Kántor Lajos előadást tartott *Móricz Zsigmond jelenléte* címmel a Tamási Áron Irodalmi Körben.

Március 30-án a beszercei szabadegyetemen Bustya Endre régi magyar nyelvemlékekről, Horák József a C-vitamin élettani szerepéről tartott előadást.

Március 30-án a nagyváradai Irodalmi Kerekasztal rendezte összejövetelen Kántor Lajos *Kortárs dráma* — *kortárs színház* címmel tartott előadást.

KORUNK GALÉRIA

Március 24.: Horváth Szőke Gyöngyvér (Kolozsvár) grafikai és Erdei István (Szatmár) szobrai. — A megnyitón Borghida István bevezető szavai után Oláh József főiskolai hallgató Gellért Sándor, Fényi István és Farkas Árpád verseiből adott elő, majd Fancsali Mária, az Állami Magyar Opera magánénekeske Mozart-, Schubert- és Farkas Ödön-dalokat énekelt, zongorán kísérte Fancsali János.

Április 7.: Zsakó Zoltán és Vinczei Sándor (a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola hallgatói) plakettjei. — A megnyitón Oláh József főiskolai hallgató Szilágyi Domokos-verseket mondott, Nagy István (fuvola), Varga Attila (fagott), Weiss Lujza (hegedű), Lucia Truță (gordonka), Kalló Katalin (zongora), a Zeneművészeti Líceum végzős növendékei és Székely László tanár (zongora) Mozart-, Beethoven- és Bughici-műveket adtak elő.

Móricz-számunk
tartalmából
(1979. május)

KANTOR LAJOS: Móricz Zsigmond: jelenlét és jelentés

MÓZES HUBA: Népszolgálat kettős körben (Móricz Zsigmond és Benedek Elek a húszas évekből Erdélyben)

SZABÓ T. ATTILA: Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos találkozásai

BALOGH EDGÁR: A Kelet Népe és Erdély

NAGY GYÖRGY: Kötődések és kapcsolódások (Jegyzetek Móricz-fényképekhez)

ABAFÁY GUSZTÁV: A Kelet Népe mindenese

IMREH ISTVÁN: A Móricz Zsigmond Kollégium ébresztése

SÜTŐ ANDRÁS: Reflexiók

DEÁK TAMÁS: Móricz Zsigmond-képünk viszontagságai

BÁLINT TIBOR: Emberi életek mutatója

PUSZTAI JÁNOS: A sziklatömb

VERESS ZOLTÁN: A Móricz-csillagkép

LÁSZLÓFFY ALADÁR: Gondolatok Móricz Zsigmondról

KOCSIS ISTVÁN: Minden előítéllettől mentesen

CSIKI LÁSZLÓ: Az igazság természetéről általában és Móricznál különösen

MÓZES ATTILA: A móriczi értelemben vett totalitás

SZÓCS GÉZA: Nem hiszek a másik oldalon

POMOGÁTS BÉLA: A Korunk és a népi írók mozgalma

GÁLL ERNŐ: A szolgálat pátosza

CSEKE PÉTER: Emberségből példát

SEBESTYÉN MIHÁLY: Két tűz között — Bethlen Gábor 1616-ban